

MUISTEMIA MATKOILTANI

POHJOSEEN
JA ETELÄÄN

II.

YSTÄVIÄNSÄ VARTEN JULAISSUT

N. R. AF URSIN

HELSINKI
KUSTANNUSYHTIÖ OSMO

KOTKA,
ETELÄ-SUOMEN KIRJAPAINO O. Y.,
1907.

Suomen ympäri.

Vuonna 1904 olin viimeksi tehnyt matkan ulkomaille. Seuraavana vuonna päätin mennä vaimoni ja pikku poikani kanssa omaa maata katsomaan. Tästä matkasta vaan ikäänkuin sivumennen pari sanaa. — Kävimme Punkaharjulla, jossa korkeat hongat upeasti katselevat yli Puruveden siintävien selkien ojentaan huippujaan taivasta kohti. Sieltä menimme Kajaaniin ja Vaalaan ja laskimme Siikasia, Pälliä, Pyhäkoskea y. m., viiden mukanamme unohtumattomia muistoja. Liioittelematta voin sanoa, että vaikka olen paljon matkustanut ja nähnyt paljon kunnista, en eläissäni ole vielä suuremmoisempaa nähnyt kuin Oulunjoen kosket, istuessani niiden keskellä. Tullessani Vaalaan tarjoutui joukko miehiä koskenlaskemiseen. „Kuka te olette?“ Suomalaisen tyyneydellä ja varmuudella vastasi kysymykseeni edessäni seisova mies: „olen Antti Vaala“. Katsoin hänen silmiinsä; tuo on minun mieheni, arvelin heti paikalla: näytti siltä kuin voisi hän katsoa aivan koskien läpi ja varmalta näytti koko olento. Eikä sen miehen käsi horjahtanut. Muistan aivan elävästi, mitenkä Vaala kerran suuntasi tuon pitkän, kapean tervaveneen aivan suoraan rantakalliota vastaan niin että selkäpiitä karmi, mutta äkkiä hän väänsi melansa ja pursi liiti taas koskissa eteenpäin. Ja kun tulimme Pälliin, mitenkä siellä kiehui ja kuohui ympärillämme keskellä koskea! Mutta suuremmoisoin oli matka tuossa peninkulman pitkässä Pyhäkoskessa. Se oli aivan kuin olisi ajanut polkupyörällä Ahdin ja Vellamon valtakunnassa, mahtavasti kuohuvissa aalloissa. Silmänräpäyksessä kiitivät nuo kauniit rantatöyräät ohitsemme: „koskenlas-

kijan morsian“ nousi äkkiä silmieni eteen, mutta ei — ei Antti Vaalan varma käsi pettänyt; puolen tunnin perästä oli tuo ylen suuremmoinen Pyhäkosken lasku päättynyt. Vaala laski Muhoksen rantaan. Kysyin häneltä, eikö hän milloinkaan ollut koskea laskiessaan mitään vahinkoa kärsinyt. „Neljäänkymmenen vuoteen ei tulitikunkaan“ oli vastaus. Maksoimme pyydetty 30 Smk., kymmenen henkeä yhteensä meitä oli — sangen kohtuullinen korvaus koko päivän työstä ja pahin työ oli sittenkin jällellä Vaalalla ja eräällä rotevalla muijalla: veneen takasin hinaaminen pitkin rantoja! Täynnä kunnioitusta tätä suomalaista sankaria kohtaan jätin hänelle korttini ja kruunasin hänet leikkillisesti koskien kuninkaaksi. Menimme sitten Ouluun, jossa, kuten vähää ennen Kuopiossa, pidin pari esitelmää äänioikeudesta ja työväenaatteesta. Oulusta Tornioon ja Tornioista Aava-saksaa kohti juhannuksen aina paistavaa aurinkoa katsomaan. Sekin oli jotain vallan ihmeteltävää! Kl. 11 illalla voi päivän valossa hyvin lukea kirjaa, kl. 1 tienoilla laski aurinko loistavan teränsä taivaanrantaan kohti, mutta ei se sinne peittynyt — yhtä majesteeitillisesti se nousi: yötä, pimeätä ei ollut olemassa.

Kiidimme takasin pohjosesta etelään ja pysähdyimme Runebergin, runokuninkaamme kotikaupunkiin Pietarsaareen. Oli sangen hupaista katsella sitä pientä vinttikamaria — se oli tosiaan erinomaisen pieni —, jossa eräs ruotsalainen mamseli koitti tyrkyttää suureen runoilijaan tietämisen ensimmäisiä alkeita. Se kuuluu välistä tapahtuneen hyvinkin kouraan tahi oikeammin tukkaan tuntuvasti. Mutta oikea helmi oli Runebergin pieni tupa saaristorannalla, jossa hän lepäsi kalastus- ja metsästäsmatkoillansa! Siellä olisi tahtonut elää ja kuolla, vaikka se oli niin pieni ja mitätön! Istuimme rannalla ja ihailimme Suomen kaunista luontoa. Ihmekös, jos täällä luonnon mahtava voima loi runoilijan sieluun kauneuden kuvia, jotka sitte saivat toisenlaisen elävän muodon hänen ihanissa lauluissaan! Mutta todellisuus herätti meidät kauniista unelmistamme, sanoimme herttaiset jäähyväiset Runebergin tuvalle ja lähdimme omaa kotiamme kohti! Kuukauden olimme nyt olleet matkalla, olimme oppineet rakastamaan enemmän kuin ennen maamme ihania seu-

tuja, sen suurta, ylevää luontoa, sen vankkaa, luotettavaa kansaa. Ja kun tulin kotiin, kirjoitin itseni jäseneksi Suomen matkailijayhdistykseen!

En voi olla tässä lausumatta toivomustani, että tämän yhdistyksen pitäisi tehdä vielä paljon enemmän tuon koskenlaskeamisen eduksi ja sen tuntemista varten ulkomailla. Sveitsi saapi vuosittain noin 100 milj. markkaa turisteiltansa; olen vakuutettu, että Suomen kosket yhteydessä Imatran ja Aavasaksan kanssa voisivat houkutella paljon enemmän matkustajia maahamme, jos heidän mukavuuttansa varten enemmän uhrattaisi, vaikkapa *valtionkin puolelta*; *Oulujoen kosket ovat tosiaankin jotain niin erinomaista koko Euroopassa, että niiden vertaista saapi turhaan hakea!*

Euroopan ympäri.

Turhien ponnistusten perästä onnistui minun vihdoinkin saada eräs kasvatusopillinen matkaraha, kun se herra, joka aina sen minulta „kansankiihoittajalta“ epäsi, oli ehtinyt joutua venäläiseksi virkamieheksi Pietarissa. Päästyäni täten kerran ponnistuksieni perille lähdin uudelle ulkomaanmatkalle 30 p. toukokuuta v. 1906. Päätin kiertää melkein koko Euroopan ja siihen kuluisi ehkä seitsemän, kahdeksan kuukautta. Sen tähden olikin lähtöhetkellä mieleni hiukan haikea. Suurta lohdutusta tuottivat sentähden minulle rakkaitten oppilaitteni jäähyväiset, jotka kukilla ja laululla olivat minua lähtiessäni saattamassa. En ole milloinkaan ajatellut, että tekisin työtä minkään palkinnon takia, vaan itse toisia ihmisiä hyödyttävän työn takia; mutta en voi kieltää, että tunnustus, olkoon se kuinka vähäinen tahansa tuntuu hyvältä, ei sekään palkintona, vaan todistuksena, että ne, joiden edestä on työskennellyt, ovat työhön olleet tyytyväisiä. Muuten voisi helposti pettää itsensä tai masentua. Koska en tahtonut odottaa laivan lastaamista kokonaista päivää eräässä välisatamassa, menin myöhemmin junalla Hankoon, josta sitten piti lähteä kyntämään vanhastaan hyvin tunnettua reittiä Lybeckiin. Toinen laiva makasi samassa satamassa lähteäkseen melkein samaan aikaan, kuin me, Englantiin. Mutta mikä ääretön joukko tuolla tungeskelee! Rupesin tarkemmin niitä katselemaan: enimmäkseen idän poikia ja tyttöjä, jotka lähtivät suureen länteen ikäviä oloja pakoon. Kysyin eräältä, minkä takia he sinne läksivät: „kun ei voi tienata kun 60 p:niä s. r. 14 tun-tisesta työpäivästä.“ Mitä syytä minulla oli epäillä hänen sano-

jensa todenperäisyyttä. Useimmilla olikin kasvot surullisen näköiset, toisissa taas kuvastui välinpitämättömyyttä. Astuin laivaan. Sumu peitti kohta laivan ympäristön niin, että oli välistä vaikea sanoa, oliko tuo pyöreä kappale taivaan kannella kuu kumottava vai oliko se päivyttävä. Mutta kapteeni oli vanha kokenut merikarhu tällä väylällä ja hän meni sumusta huolimatta rohkeasti tunnettua kurssiaan. Olin sattumalta ainoa matkustaja peräkannalla, voin sen takia aivan hyvin kapteenin luvalla harjoitella revolverillani maaliin ampumista, kun en ehtinyt sitä kylläksi tehdä Suomessa. Pitihän minun mennä Konstantinoopelista Aasiinkin puolelle ja silloin arvelin ehkä tuommoista pientä kapinetta tarvittavan; oi, jos olisin silloin tietänyt kaikki ikävyydet tuosta kalusta, niin olisin varmaankin heittänyt kaikki nuo harjoitukset heti sikseen! Toinen huvi laivalla oli minulla katsella, mitenkä pienet linnut arastellen hakivat turvaa laivan kannella. Sumussa nämä pikku raukat eksyvät rannasta ulos merelle eivätkä enää tiedä, missä ovatkaan; vihdoin he aivan väsyksissä heittäytyvät keskellä merta ensimmäiseen laivaan! Ja me ihmiset? Olemmekohan niin paljon mahtavimmat, kun luonto koko voimakkuudessaan astuu eteemme? Olimme tulleet Tanskan saarien alapuolelle. Kas tuossa höyryää kaukana Gjedser-Warnemünde'n komea höyrylautta, joka kannellaan kullettaa kaksi junaa vierekkäin. Eikö semmoinen kannattaisi esim. Helsingin ja Räävelin välillä? Kolmen vuorokauden perästä olimme onnellisesti Lybeckin vanhassa hansakaupungissa. Hamburgin kautta läksin Berliiniin, jossa minun piti tutkia kouluoloja. Koska ne koulut, joihin tahdoin päästä, enimmäkseen sijaitsivat Berliinin länsiosassa, vuokrasin Hospiz des Westens'issa sangen sievän huoneen kahdella ikkunalla ja täydellä ylläpidolla 6 1/2 Reichsmarkasta, siihen luettuna juomarahatkin (sähkövalosta 1 Rmk. = 1 m. 25 p. viikossa). Hospizit palkkaavat väkensä säännöllisesti, niin ettei niiden tarvitse madella vieraitten edessä jotta voisivat elää. Tämä tapa, että matkustajat ja vieraat yleensä saavat elättää juomarahoilla palveluskuntaa on muuten Saksassa kehittynyt niinkin pitkälle, että naispalvelijat maksavat hotellinomistajalle jonkun summan siitä, että

saavat olla tarjoilijattarina hänen hotellissaan! Tietysti täytyy puolestansa näitten kaunottarien in natura (luonnossa) kiskoa tämä vero vierailivilta herroilta!

Berliini oli paljon muuttunut niiltä ajoilta kun siellä vv. 1880—1881 ja 1883—84 harjoitin opintoja. Thiergartenin kaunis puisto oli rumennettu suurella joukolla patsaita, jotka muka esittävät Preussin historiaa sen alkuajoilta asti (nykyisen keisarin laittama „Siegesallee“), Wilhelm I:n „Suuren“ patsas leijonineen ja kanuunineen oli myös pystytetty ja Wallrothin mahtava, mutta kömpelö eduskuntahuone rakennettu; sen edessä seisoi Bismarckin jotenkin onnistunut monumentti. Suunnattoman suuria kauppahuoneita oli syntynyt, kuten esim. Wertheimin Leipzigerkadun päässä, jotka voivat kilpailla Pariisin suurien basaarien kanssa ja joissa sai ostaa kerrassaan mitä tahansa. Etelässä oli syntynyt kaunis Victoriapuisto, johon oli pystytetty kahden Saksan vapaudensankarin patsaat: runoilijataistelijan Th. Körnerin, joka kaatui isänmaansa puolustuksessa ja G. M. Arndt'in, jonka kuvan alle on piirretty hänen miehukkaat sanansa: „der Gott, der Eisen schuf, der wollte keine Knechte“ (se jumala, joka loi raudan, se ei tarkoittanut orjia). Mutta varsinkin Berliinin länsiosa oli melkein täydelleen muuttunut. Kun neljännesvuosisata sitte menin Zoologischer Garteniin, oli sen ympäristö melkein autiota maata. Nyt siellä kohoaa toinen komea palatsi toisensa vieressä, sekin rakennus, jossa minä asuin. Lyhyesti sanoen, tämä osa on nyt rahaylimystön keskus. Ja sen kanssa yhteydessä on eräs toinen seikka, joka kyllä ansaitsee mainitsemista. Oikeastaan ei tämä osa olekaan varsinaista Berliiniä, vaan se on oma, erityinen kaupunki, Charlottenburg. Kun siinä ei vielä ollut erityisen rikkaita veronmaksajia, silloin tarjottiin koko alue Berliinin va'tuustolle yhdistettäväksi varsinaiseen kaupunkiin. Mutta valtuusto, jossa vielä istuu tänä päivänäkin „vapaamielisiä“ pohatoita, ei huolinnut tarjouksesta, koska tuo väestö ei ollut erittäin varakasta; voisihan siitä koitua rasituksia varsinaisen kaupungin veronmaksajille, se on *itse asiassa* sen varakkaille asujamille. Nyt valtuusto avoin sylin ottaisi tarjouksen vastaan, mutta Charlotten-

burgin rikas väestö ei taas vuorostansa huoli maksaa keskustan menoja. Sano nyt sitte, etteivät taloudelliset asiat etupäässä määrää maailman menoa! Kyllä se kuitenkin niin on, vaikka lasketaan kaikenlaisia korulauseita toiseen tai toiseen suuntaan. Muuten meillä Suomessa tehdään aivan samoin. Kun on kysymys (esim. Turussa) jonkun kaupunginosan yhdistämisestä kaupungin varsinaiseen alueeseen, silloin pannaan hampain kynsin vastaan, jos siinä asuu tuota köyhää työkansaa, koska kaupungin valvojat ja heidän ystävänsä siitä voisivat saada taloudellisia rasituksia ja korotusta ulosteissaan; niin, niin, se on tois-
taiseksi meilläkin maailman meno. Mutta se on pääsyynä työväestön kurjuuteen kaupungeissa! Ja jos tahdot toisen todistuksen taloudellisten olojen kaikkivaltiudesta, niin pistäydy Berliiniin pörssiin. Katso siellä noita kiihtyneitä kasvoja ja kuule noita räikeitä huutoja joka taholla! Siellä näet koettaa jokainen kiskoa itsellensä keinottelulla (aivan „laillisesti“ tietysti ja „sivolla“ tavalla) niin paljon kuin suinkin voi saada. Mielellänsä menee tästä Mammonan temppeleistä sen vieressä olevaan Herran temppeleihin (sekin nykyisen keisarin lempituumia), vaikka se ei tarjoa mitään erityistä. Mutta kiihtynyt mieli saapi siellä hetkeksi levätä ja ajatukset, jos kohta eivät olisi varsinaisesti uskonnolliset, lentävät korkealle, aatteen ylevään maailmaan!

Aikani meni kolmen viikon kuluessa hyvinkin tarkkaan useiden koulujen tarkastamiseen, joka olikin matkani päätarkoitus. Muuten sain heti alussa elävästi kokea saksalaisten kiitettävää virkavaltaisuutta. Ennenkuin ollenkaan pääsin kouluihin, täytyi kuin riivattu juosta ministeriöitten rappusissa. Joku nimikirjoitus aina puuttui! Ja ellen olisi tottunut menettelemään pontevasti virkavaltaisten herrojen kanssa vieläpä ministeriöissäkin, olisin (niin sanottiin minulle ja todistettiinkin edeltäpäin) saanut odottaa 9—10 päivää lisää. Mutta kaikki tämä vei aikaa eikä sitä siis niin paljon liennyt muuhun. Kävin kyllä Suomalaisessa klubissa (Alte Jakobsstrasse 64), mutta kun suomalaisten kokoukset ovat ainoastaan lauantaisin, paikka kaukana ja sen lisäksi ikävä, en sinne enää toista kertaa saapunut. Mirkähän tähden suomalaiset ovat valinneet itsellensä tuommoi-

sen paikan, kun ruotsalaisilla ja muilla kuuluu olevan paljon onnistuneempia? — Sen, joka käy Berliinissä, ei pidä unohtaa Urania-seuraa, jos hän on huvitettu tieteelliskansantajuisista esitelmistä. Olin siellä kuuntelemassa sen esimiehen sangen hauskoja esitelmää Vesuvion viimeisistä tuhotöistä, joita valaistiin hänen ottamillaan erittäin hyvillä skioptikonkuvilla. Mieltä kiinnostavia olivat minusta myöskin nuo suuret taidenäyttelyt, joissa sain nähdä Saksan taiteen satavuotista kehitystä — sangen hauskaa taiteen ystävälle — ja jotka sisälsivät paljon kaunista Böckliniltä, Lenbachilta, Thomalta, Liebermanilta, Leibliltä, Dahlilta y. m. Komea Friedrichsmuseum oli myös tullut lisään sen jälkeen, kun Berliinissä viimeksi oleskelin.

Mutta ennen kaikkea huvitti minua käynti pysyväisessä „Austellung von Arbeiterwohlfahrteinrichtungen“ (työväen hyväksi keksittyjen laitosten näyttely). Tämä on sangen rikas, ja siitä kiitos suurimmaksi osaksi langennee prof. Albrechtille, joka kerran itsekin kävi katsojia opastamassa. Siellä on kaikenmoisia suojeluskeinoja työväen ruumiin osia: silmiä, sormia, keuhkoja y. m. varten, kuvia keuhkojen pilaamisesta ja eri ruoka-aineitten arvosta, sosiaalidemokraattien kustantamat rakennustelineet (10,000 sm. arvoiset) j. p. m. Sinne mennessä kävin monta kertaa entisen opettajani, maailman kuulun prof. Mommsenin rakennuksen ohi Marchstrassen varrella. Silloin syntyi aivoissani eräs laateassosiatiooni: loppupuolella elämäntänsä kallistui Mommsen sosialismia kohti, koska hän näki, että se Saksassa, kuten muuallakin oli ainoa mahtava vastustus- ja edistyspuolue ja että hänen omilta vapaamielisiltä useimmissa tapauksissa puuttui selkärankaa, kun täytyi tarmokkaasti toimia tämän vapauden puolesta. Hän tosin lausui, ettei hän arvattavasti enää itse, vanha kun oli, suorastaan taipuisi varsinaiseen sosialismiin, mutta hän antoi sille suurta tunnustusta ja ennen kaikkea sen etevälle johtajalle Saksassa, A. Bebelille. Hän lausui hänestä seuraavat merkilliset sanat: „jos jokaisella puolueella meillä olisi semmoinen johtaja, jommainen Bebel on, niin voisimme olla onnellisia“. Tämä on tietysti äärettömän suuri tunnustus mieheltä, jota koko Saksa ja koko sivistynyt maailma

kunnioitti yhtenä kaikkein suurimmista tiedemiehistään viime vuosisadalla ja jonka sana päivänkin kysymyksissä painoi sangen paljon. Työväensuojelunäyttely ja Mommsen, Bebelin ylistäjä vieretysten! Mitä, jos menisin Bebelin luo! Niin, minä menen häntä tervehtimään. Asia oli vielä yksinkertaisempi minulle, kun hän asui aivan sen koulun lähellä, jonka opetusta juuri silloin seurasin (Berlin-Schöneberg, Hauptstrasse 84). Astuin rappusia myöten ylös kolmanteen kerrokseen. Soitin kelloa. Eräs jotenkin yksinkertaisesti puettu, vanhanpuoleinen rouva tuli vastaan ovesta. „Onko valtiopäivämies Bebel kotona“ kysäsin rouvalta. „Ei hän juuri ole kotona, mutta“ lisäsi hän, „kyllä hänen pitäisi kohta tulla, en ymmärrä, missä hän tänään viipynee, kello kun jo on paljon yli 12; mutta ehkä tahdotte olla hyvä ja astua sisään odottamaan, ei hän enää kauan viivy“. Jäin vähäksi aikaa oven suuhun miettimään, mitä minun pitäisi tehdä. Silloin kuului rappusista jalkojen kopinaa, katsahdin alaspäin: mies, vaikka vanhanpuoleinen astui reippaasti aivan kuin nuori poika portaita ylöspäin. Se oli Bebel itse. Tunsin hänet ensi silmäyksestä, vaikka en milloinkaan ennen ollut hänestä nähnyt muuta kuin kuvia. Esitin itseni. „Ah, suomalainen, astukaa sisään ja suokaa anteeksi, että pyydän teitä hiukan odottamaan, kunnes erään toisen kanssa, joka myös odottaa, olen suorittanut kiireellisen asian.“ Sivuhuoneesta esiintyi nyt eräs henkilö, jonka pikaisesta silmäyksestä päättäen arvelin venäläiseksi (ulkomailla ollessa kasvattaa itsellensä jonkunlaisen silmän eri kansallisuuksien suhteen). Astuin erääseen huoneeseen, joka silmännähtävästi oli katsottava varsinaiseksi vastaanottohuoneeksi. Siinä ei ollut mitään erityistä; olisin sanonut sitä „porvarilliseksi“, ellen olisi tiennyt, että Bebel sydämen pohjasta „vihaa“ (kuten hän itse julkisesti on lausunut) „kaikkea porvarillista“. Ei siitä löytänyt kuin tavallisia huonekaluja, muistolahjoja, kaksi suloista patsaspoikaa ja Göthen, Saksan runokuninkaan pienoispatsaan; siinä olikin melkein kaikki. Toinen vieras meni ja minä astuin työhuoneeseen. Rupesimme juttelemaan Suomesta. Bebel lausui suuren kummastuksensa siitä, että me olimme voineet kansaneduskuntakysy-

myksessä päästä niinkin pitkälle. Samallaisen kummastuksen lausui minulle muuten eräs Berliinin lääkäreistä, jonka luona kävin; ja hän lisäsi: „olen suurella mielenkiinnolla seurannut Suomen olojen kehitystä, mikäli olen voinut; minkätähden teistä yleensä niin vähän kirjoitetaan?“ Tämä kaikki näyttää, että Suomi viimeisten tapauksien perästä yhä enemmän astuu Europan näyttämölle. Bebel jutteli sitten myöskin Venäjästä. Hän nähtävästi ei ollut aivan tyytyväinen sosialistien menettelyyn siellä. Heidän menettelynsä ei ole ollut viisasta, arveli hän; heidän olisi pitänyt pontevasti kannattaa duumaa, heidän olisi pitänyt luoda edistyneempien porvarillisten kanssa tavallinen porvarisvaltio, „se on sosialistisen valtion pohja“. En vähääkään epäillyt että Bebel oli täydelleen oikeassa. Eihän se muuten ollutkaan kuin Marx'in puhdasta oppia. Sosialismi edistyy asteittain. Voi kyllä tehdä mullistuksia, mutta ne loppuvat sittekin kaikissa vähemmin edistyneissä valtioissa porvarisvaltaan. Se on nähty Ranskan suuressa vallankumouksessa, se on nähty — meillä: emme *jaksaneet* viedä vallankumoustamme pitemmälle — ja se tullaan näkemään Venäjälläkin.

Kun olin lähtemäisilläni, sanoi Bebel ystävällisesti: „tulkaa ylihuomenna illalla luokseni, Kautsky on myös luvannut tulla ja eräs hollantilainen puoluetoveri.“ Kiitin kutsumuksesta ja saavuin kl. $\frac{1}{2}$ 8. Silloin otti minut vastaan Bebel rouvineen. Siellä oli myös jo Kautsky äitineen sekä hollantilainen Pankook. Kautsky, sosialismin epäilemättä etevin teoretikko nykyään, on pienenlätäinen, suuripäinen ja kalju mies, joka puhuu vähän, mutta leikillisesti ja herttaisesti. Suuresti häntä huvitti, kun „rouva Kautskyä“ (äitiä) minulle esitettäessä luulin, että se oli hänen vaimonsa (semmoinen hänellä kyllä on). „Vanha“ rouva Kautsky on näet hyvin nuoren näköinen ja Kautsky itse päinvastoin. „Eihän se juuri ole minulle, poloiselle imartelua“, sanoi hän naurahtaen. Seurustelumme oli sängen hauskaa. Puhuimme useammista asioista, m. m. spiritismistä, jonka Bebel yhtä vähän kuin minä, katsoi hyödyttävän työväenasiaa. Sosialismi on maallinen asia, joka tarkoittaa paremman tilan luomista kansojen syville riveille tämän maan päällä; kaikki

uskonnolliset ja haudantakaiset seikat ovat kunkin yksityisasia, joka niistä saapi ajatella niinkuin hän paraimmaksi katsoo, kunnan ei vaan loukkaa toisen uskonnollista vakaumusta, edellyttämällä, että semmoinen *todellisesti* on olemassa (mikä ei suinkaan aina ole asian laita). Kun illallinen tuotiin esille ja viini myös, eikä Pankook enkä minä jälkimmäisestä liioin välittäneet, ruvettiin keskustelemaan raittiusasiasta. Bebel ja Kautsky näkyivät olevan vanhemmalla kannalla eivätkä arvelleet sen suuresti kuuluvan työväenasiaan, vaikka he antoivatkin raittiudelle täydellisen tunnustuksensa. Silloin hollantilainen ja minä nousimme vastaan ja huomautimme, että raittius on hyvinkin maallinen työväen asia, joka syvästi vaikuttaa sen talouteen ja hyvinvointiin ja että työväen juopottelemine suuressa määrin tukee kapitalistista yhteiskuntaa. Bebel kertoi tämän johdosta leikkillisesti mitenkä tohtori Simon Zürichissä, joka on naimisissa Bebelin ainoan lapsen kanssa, ja Kautsky olivat asiasta riidelleet sillä seurauksella, että Simon, joka ennen oli ollut raittiusmies, oli ruvennut maistelemaan ja Kautskystä oli tullut raittiusmies (silloin iski hän silmää nauravalle Kautskylle). Huomautin Adlerin ja Vandervelden raittiuspuuhista. Vanderveldeä mainittaessa käänsi Bebel puheen belgialaisia puoluetovereita vastaan, joita moitti siitä, etteivät niin suuressa tehdasmaassa olleet saaneet enempiä toimeen ja olivat vastustaneet naisten äänioikeutta. Olimme siitä yksimielisiä, ettei naistenkaan oikeuksia saa vastustaa, vaikka he ensin käyttäisivätkin niitä taantuvaan suuntaan. Näin kului ilta sangen hupaisesti kl. $\frac{1}{2}$ 12 saakka. En enää muista kaikkea, mistä juttelimme. Ennen kun erosimme huomautin Bebeliä Mommsenin häntä koskevasta lausunnosta, joka oli antanut aiheita ensimmäiseen käyntiini hänen luonansa. „Niin, mutta tiedättekö“, vastasi Bebel, „että tästä lausunnosta porvarilliset olivat hyvin pahoillansa“. Sen uskoin vallan helposti. Suuren porvarillisen miehen suusta se tietysti ei ollut mikään makupala. Sanoimme ystävälliselle parille jäähyväiset. Bebel saattoi meidät ulko-ovelle saakka ja siellä astuimme eri vaunuihin kotimatkalle (Kautsky asuu etelässä Friedenauissa). Seuraavana päivänä sain viimeainitulta postissa suuren valo-

kuvan ja ystävällisen omistuksen. Kun läksin Bebelin luota, olin selvillä siitä, että olin ollut sangen nerokkaan miehen seurassa, miehen, joka tavallisesta sorvarista oli kohonnut koko sen suuren liikkeen etevimmäksi suurmieheksi, jonka käsissä ihmiskunnan tuleva onni ja menestys ovat, sillä, kuten Bebel itse sanoi, „sosialismi astuu suurin askelin korkeata päämääräänsä kohti“.

Jätin Berliinin ja menin Breslauhun. Tämä Preussin suurin maaseutukaupunki ei tarjoa ulkomaalaiselle mitään merkillisempää, kuin yhden todellisen „suurmiehen“ muiston. — Breslau'ssa on Ferdinand Lassallen viimeinen leposija. Elävässä mielessä oli minulla Herweghin, Lassallen ystävän ja ihailijan ylevä runo, (jonka olen julaisnut Koittaressa II), kun saavuin Breslau'n kaupunkiin. Päätin heti lähteä hänen haudallensa. Juutalainen hautausmaa, jossa Lassalle lepää, on jotenkin kaukana kaupungin syrjässä. Portissa sisäänastuessani pyysin tietoa, missä Breslau'n suuri kansalainen lepäsi. Menin vasemmalle ja sitte vähän oikeaan. Iltahämärä laskeutui ja kuolleitten haahmut kokoontuivat ympärilleni. Mutta yksi haahmu oli suurempi kuin kaikki muut: se oli jättiläiskokoinen. Miten kaunis se oli! Pää muovailtu kuin meisselillä, hiukset kiiltävän mustat, ja vartalo solakka, ryhdikäs ja — silmät, niin silmät, ne kiilsivät kuin kaksi tähteä pimeän läpi! Ne puhuivat äärettömästä älykkäisyydestä, rakkaudesta, surusta, pettymyksestä. Ja kaikki nuo muut pienet haahmut kumartuivat tämän suuren edessä: he ymmärsivät jo, että hän oli *kaikkien heidän herransa ja mestarinsa*. Niitä oli tuhansia, satoja tuhansia. Ja minäkin kumarsin, mutta kun taas nostin päätäni, silloin olivat jo kaikki poissa. — Breslau'n juutalainen hautausmaa on täynnä komeita marmorisia hautapatsaita, jotka ovat maksaneet äärettömiä summia. Semmoisen alla ei lepää Lassalle, vaikka hän eläesssänsä ei ollut aivan vieras komeudelle ja vaikka hänen jälkeenjäänyt rakastajattarensa, kreivinna Hatzfelt oli äärettömän rikas. Ei, sangen yksinkertainen on Lassallen viimeinen lepoaika ympäröivän muurin kupeella. Siinä on Lassallen perhehauta ja siinä työkansan suuri sankari lepää. Vasemmalla puo-

lella on isä, keskellä äiti ja oikealla puolella pieni taulu, johon on piirretty suuren muinaistutkijan August Böckhin kuuluisa hautakirjoitus:

Hier ruhet, was sterblich war von Ferd. Lassalle, dem
Denker und dem Kämpfer (synt. ja kuol. päivät)

se on:

„Tässä lepää mitä kuolevaista oli Ferd. Lassallessa,
ajattelijassa ja taistelijassa“.

Näin kauniin tunnustuksen antoi toinen maailman kuulu klassillisen muinaistieteen tutkija Lassalle'lle, kuten Mommsen Bebel'ille. Merkillinen sattuma vai mikä lienee! Klassillisen muinaisuuden kaksi aivan etevintä tiedemiestä tunnustavat em-pimättä uusimman nykyisyyden suurimman ja mahtavimman liikkeen. „Les extêmes se touchent“, äärimmäisyydet koskevat toisiansa, sanoo ranskalainen. — Juutalaisen hautausmaan erit-täin kohtelias ja ystävällinen inspehtori lupasi ensi kerraksi kun tulisin uudestaan sinne valokuvauskoneineni hankkia luvan Las-sallen marmorisen kohokuvan valokuvaamiseen, joka on kannen peitossa, koska juutalaiset samoin kuin mohametilaisetkin eivät kärsi kuvia hautausmaillaan. Aivan oikein, kun seuraavana päivänä palasin, ei tässä suhteessa ollut mitään esteitä. — Joka vuosi Lassallen kuolinpäivänä 31 p. elok. tulvii hänen haudal-lensa tuhansittain ihmisiä kaikilta maailman ääriiltä osoittaakseen siten suurelle vainajalle kunnioitustaan syvälle ulottuvasta elä-mäntyöstään. Vaikea on saada kaikki mahtumaan kirkkomaan suhteellisesti ahtaalle tilalle. Yhdistyksillä on lippunsa ja lu-kuisia seppeleitä punaisine nauhoineen lasketaan haudalle. Kun minä kävin siellä, oli vielä suuri joukko jälellä, ainakin nauhat. Yhdestä nauhasta luin seuraavat säkeet:

„O Tag der Freiheit, Sieg des Liechts
Den wir alle erstrebend ahnen;

Bald erscheinst Du leuchtenden Angesichts
Im Triumphzug rother Fahnen“.
(Oi vapauden päivä, valon voitto,
jota me kaikki ponnistaessamme aavistamme;
kohta ilmestyt sinä loistavin kasvoin
punaisten lippujen riemukulussa).

Viime vuosina on säännöllisesti myös ilmestynyt eräs sepele, jonka nauhoihin on piirretty sanat:

„Dem ersten kühnen Rebellen
Der vaterlandslosen Gesellen“.
(Isänmaattomien koplän
ensimmäiselle rohkealle kapinoitsijalle).

„Isänmaattomien koplä“ on pantu sinne syystä, että eräs hyvin korkea herra Saksassa on antanut eräässä puheessa sosialidemokraateille tämän nimityksen. Mutta poliisi tietää tehtävänsä, se repii pois nauhat ja yhä vaan ne sinne joka vuosi ilmestyvät. Kumpikohan ensin väsy tässä kilpailussa, poliisi vai sosialistit. Vastaus on minusta aivan selvä. Joka vuosi tulee haudalle samana päivänä kuin nuo suuret ihmisjoukot, myöskin eräs Bayerin prinsessa, joka on mennyt morganaattisiin naimisiin tavallisen kuolevaisen, erään lääkärin kanssa ja laskee sepeleensä hänkin haudalle! Hän on vakaumukseltaan sosialisti, kuten kreivitär Varwick Englannissa, joka samoin kuin nuo kiroitut „kansanvillitsijät“ käy pitämässä vaalien aikana tullisia sosialistisia puheita „roskajoukolle“. — Läksin Lassallen viimeiseltä leposijalta pyhillä tunteilla. Ajattelin kaikenmoisia sankareita, jotka ovat joukottain teurastaneet ihmisiä ja sen takia kummittelevat historiassa ja jotka ovat saaneet kuollessaan suuria hautapatsaita, ja ajattelin toiselta puolen tätä maailman ehkä suurinta „agitaattoria“, joka toimellansa oli vienyt maailmaa enemmän eteenpäin kuin pari tusinaa historian suuria sankareita. Ja *hän* lepäsi tuolla niin rauhallisesti suuremmoisen elämäntyönsä perästä yksinkertaisen muistotaulun alla! Paljasta

sinäkin pääsi, lukija, tämän taulun edessä, jos sinne tulet, sillä siinä lepää todellinen suuruus, joka uhrasi laajat tietonsa ja kaikki voimansa köyhälistön, ihmiskunnan suuren enemmistön pelastamiseksi!

„Vannomme: sulle patsas laaditaan,
kenenkään haudalla ei löydy moista,
ei luoma taiteilijan vieraan maan
ei marmorista eikä lauleloista!
Tää muistomerkkis olkohon se työ,
min pohjan laski voima-iskuillansa
sun moukarisi. Työtäs suurta me
nyt moukarein ja kirvein jatkamme
ja työstä emme luovu konsanansa.

Se kunnes kohoo, jalo linna tuo
ja kaarin mahtavin se taivoon kiittää
ja väsyneille siimestä se suo
ja vapauden henki siellä liittää,
ei riita liittoamme riko, ei,
sun lippus meitä lujaan yhdistääpi,
sun esimerkis meidät taistoon vie,
se innostaa, on meillä voiton tie,
— sen vannomme ja vala vahvaks' jääpi.

En enää katsonut ehtiväni prof. Sombartin luo, vaikka jo olin hankkinut hänen osoitteensa. Oli jo myöhään illalla enkä enää tähän käyntiin voinut uhrata osaa seuraavasta päivästä, vaikka kyllä mielelläni olisin hänen kanssaan keskustellut Suomen työväenoloista, semminkin kun Berliinissä sattumalta kuulin, että hän mielihyvällä oli ottanut tutustuakseen kirjaani: Die Arbeiterfrage Finnlands.

Sileesian ja Mähren'in suurten lakeuksien ja sotatantereitten yli aivan läheltä Wieniä (jossa jo ennen olin käynyt) kiidin Budapestia, Unkarin pääkaupunkia kohti. Ensin ylänköä, sitte Unkarin tunnetut aavat arot ja pellot. Noin tuntia ennen Pestiin

tuloa rupeaa juna sivuuttamaan Tonavaa, joka mahtavana, majesteettillisena kiiltää kuuman ilta-auringon helteessä. Budapesti on yleensä sangen kaunis kaupunki. Mene Varosliget'iin, sievään „kaupungin puistoon“ lampineen, joutsenineen, jossa voit syödä oikein aito „unkarilaista gulaschia“ (ja juoda hyviä unkarilaisia viinejä, jos tahdot) — nykyään siellä oli suuri metallitavarain näyttely todistukseksi Unkarin jo hyyin kehittyneestä teollisuudesta — tahi mene laivalla pitkin Tonavaa Margitsliget'iin, luonnonihanalle saarelle, jossa mustalaiskappeli taitavasti soittaa sinulle aterian aikana ja jossa voit katsella rikiltä haiskahtavan läpi kuultavan veden juoksua erään vuoren yli y. m. Mutta ennen kaikkea katsele noita useita komeita siltoja, jotka vievät yli Tonavan, tuota äärettömän kaunista parlamenttirakennusta, joka pääsuunnaltaan on mitä ihaninta gotiikkaa ja jonka vertaista sekä sisältä että ulkoa turhaan hakee muualta kuin Lontoosta Thames'in varrelta ja — last not least — Pestin tieteen kotia, uutta Akademiirakennusta, joka loistaa puhtaimman renesanssityylisenä. Kauan ihailin sen sulosta fasaadia. Samassa rakennuksessa oli paraikaa ²/₇ Unkarin keskikoulun opettajain kokous. Olin jo pari päivää ennen ollut illanvietossa eräitten koulua harrastavien miesten kanssa, kuten prof. Bööthy (lue: Bööti), tunnettu adressihommistamme vapaudentaistelumme aikoina, prof. Schusny, etevä hygieenikeri, vanha ukko Szinnyei, prof. S:n isä y. m. Ensin mainittu, joka sitte oli kokouksen esimiehenä kutsui minutkin koulumiehenä sinne, jota ystävällistä kutsua minä noudatinkin. Erityisestä kehoituksesta pidin siinä pienen puheinkin *suomeksi* ja koska sen sisältö mahdollisesti huvittanee muutamia lukijoita,*) tahdon lyhyesti mainita sen pääsuunnan: syvää alakuloisuutta tansi aikoinansa Fr. Cygnaeus, jonka sydän sykki lämpimästi hänen omalle kansallensa, kun ei voinut puhua sille sen omalla kielellä. Samoin valtasi minutkin alakuloisuus, kun en voinut purkaa sydämeni tunteita heimolaisilleni unkarin kielellä. Mutta minä olin sitä van-

*) Annoin siitä yhteenvedon unkarilaisille ystäväilleni pyynnöstä julaistavaksi, mutta se hävisi, ja uudestaan pyydytty tuli liian myöhään perille.

hempaa sukupolvea, joka nuoruudessaan tiesi sukulaisuudesta, mutta ei sitä vielä elävästi tuntenut sydämissään. Vaan nyt pakoitti sydämeni puhumaan, varsinkin kun olin sekä heimo-laisteneni että lähimpien hengenheimolaisteneni keskuudessa. Sanoin omalla luvallani sydämmelliset terveiset Suomen melkein samaan aikaan eli vähän ennen kokoontuneilta keskikoulun opettajilta Unkarin nyt edessäni olevalle keskikoulun opettajistolle (naisia oli myös saapuvilla). Molemmilla opettajistoilla oli suuri tehtävä ja tarkoitusperä: heidän tuli toteuttaa Herbartin korkea aate, ei ainoastaan opettaa, vaan ennen kaikkea luoda lujia, johdonmu-kaisia karakteria. Silloin he kasvatuksen kautta kohottavat kummatkin kansansa, joka siinä tapauksessa voi menestyksellä vastustaa kaikkia yrityksiä, jotka tarkoittavat ulkoapäin tullen kansan sortamista. Sillä suuret, lujat luonteet vaikuttavat mahtavasti kansan kehitykseen. Mitä me olisimme ilman Déak'ia ja Snellmania? He olivat kyllä ajan hengen lapsia, kuten kaikki ihmiset, mutta suurilla luonnonlahjoillansa, mahtavalla persoonallisuudellaan he syvästi vaikuttivat takasin kansaansa. Ja sen takia he ansaitsevatkin kunnioitustamme ja rakkauttamme ennen muita. Kaukana oli se aika nyt, jolloin koulunopettajat olivat jonkunlainen parias- eli hylkyluokka; ei, nyt he olivat kansansa varsinaiset kohottajat ja lujittajat. Kaukana oli nyt myöskin se aika, jolloin Petöfi, häpeän puna otsallansa lauloi surulaulunsa: „minä olen magyaari“ ja jolloin Snellman kirjoitti Fredr. Cygnaeus'elle, että Suomen kansa näytti kuolemaan tuomitulta; nyt voi kumpikin kansa ylpeästi ja luottamuksella katsoa tulevaisuuteen: sekä Unkarin että Suomen kansa kulkee nyt yhä vaan lujasti *eteenpäin*. Mutta toinenkin tehtävä oli vielä molemmilla opettajistoilla: Unkarin ja Suomen heimolaiskansojen lähestyttäminen toisiinsa opetuksen ja kasvatuksen kautta. Meidän tulee opettaa Suomen ja Unkarin nuorisoa rakastamaan toisiansa! Eläköön veljestyksen aate! — Nähtävästi ymmärsi joku määrä kuulijoista suomenkieltä, koska sopivissa paikoissa muutamilta tahoilta puhettani keskeytettiin hyvähuudoilla. — Menin vielä Ofenin (=Budan) puolta katsomaan: Fischerbastei'a, Stefanin kummallista patsasta, Mattiaskirkkoa, jossa Frans Joseph ja ihana

Unkarin ritarillisen kansan suuresti rakastama Elisabeth vihittiin Unkarin kuninkaaksi ja kuningattareksi (se on osaksi romaanilais- ta, osaksi gootilaista tyyliä), kuninkaallista linnaa, josta on suurem- moinen näköala yli koko kaupungin ja ympäristön; kävelin siellä puolen ristiin rastiin ja tapasin silloin vielä jällellä olevia vanhan Ofenin matalia puurakennuksia; tein sitte muinaistutkijan huvi- matkan entisen roomalaisten Aqvincum'in raunioille ja saavuin vihdoin Pestiin takasin, jossa vielä kävin muutamia rakennuksia ja patsaita (kuten Petöfin ja Déakin) silmäilemässä ja mittailin myöskin Frans-Josephin sataman käytävää — hyvin hienossa seurassa, sillä varsinaista kansaa ei näkynyt juuri yhtään. En yleensä voi kieltää, että Budapest teki minuun hieman ylimys- luonteisen vaikutuksen: kun ystäväieni seurassa esim. rupesin puhumaan ylistellen meidän tulevasta uudesta eduskunnasta ja yleisestä äänioikeudesta, näyttivät he jotenkin noloilta. Valitet- tavasti en ehtinyt tutustua Unkarin vielä nuoreen työväenliik- keeseen, mutta että se sielläkin jo tekee porvarillisille paljon päänvaivaa, sen huomasin parin unkarilaisen keskustelusta rauta- tievaunuissa ennen tuloani Unkarin pääkaupunkiin. Ollen suuressa määrin kansallisia ovat unkarilaiset ilman liiallista chauvinismia; kerran lausui minulle kuitenkin eräs hyvin sivistynyt rouva: „valitettavasti tulee vielä Unkarissa hyvin toimeen Saksan kie- lellä“. Kun Pannonian suuressa ruokasalissa söin viimeisen ateriani ja tein lähtöä, lähestyi minua äkkiä eräs unkarilainen herra, joka puhui puhdasta suomenkieltä! Se oli eräs profes- sori, jota turhaan olin hakenut hänen kodistaan. Tämä kohtaus oli minulle sangen hauskana hyvästijättönä heimolaiskansaltani!

Itäänpäin, yhä vaan itäänpäin! Yli Unkarin äärettömien arojen! Kovin yksitoikkoinen matka! Onneksi se osaksi tehtiin yöllä ja matkalla tapasin myös erään tanskalaisen insinöö- rin, jonka kanssa jouduin sangen hauskaan keskusteluun, niin että matkan ikävyyttä ei liioin tuntunut. Kl. 2 j. p. p. läksin Budapestistä ja vasta seuraavana päivänä varhain olin Rumaan- nian rajalla Sinajassa. Lopputie sinne kulkee taas sangen jyl- hien vuoriseutujen läpi, jotka tarjoavat paljon luonnonkauneuk- sia. Mutta ehkä kaikkein kaunein on niistä itse Sinaja, pieni

kaupunki, joka on syntynyt siten, että Rumäänian runoilijat-kuningatar „Carmen Sylva“ sinne on sijoittanut kesäasuntonsa Peleschlinnaan. Se on tosiaan ihana kesäasunto runoilijattarelle, joka tahtoo kuunnella luonnon hiljaisia, syviä kuiskutuksia. Metsä on suuren suuria, ylen kauniita havu- ja lehtipuita — mikä nautinto istua kesähelteessä niiden siimeksessä ja kuulla luonnon mahtavassa hiljaisuudessa ikäänkuin näkymättömiä ääniä! Laaksossa vaan Pelesch puron kaukaista lirinää! Mieleeni juohtui heti Böcklinin „Schweigen im Walde“: odotin vaan näkeväni puitten välistä tytön ratsastavan minua kohti oudon eläimen selässä! Istuin siellä pari tuntia haaveilemassa; olin unohtanut oman itseni. Vihdoin kavahdin ylös, otin pari valokuvaa; sitten läksin matkalle Bukarestiin, jonne saavuin illalla samana päivänä.

Ensimmäinen kohtaaminen siellä, nukkuttuani yöni, oli sängen koomillinen. Berliinissä ja Budapestissä olin saanut kaksi suosituskirjettä sinne, toisen eräälle professorille, toisen eräälle sanomalehden toimittajalle. Otin vaunut ja ajoin niiden luo. Professori nukkui vielä (kl. oli 9 aamulla) ja tultuani hra Polianyn luo, oli tämä muuttunut — naiseksi. Portieeri hotellissa ei löytänyt muuta nimeä osoitekalenterista ja lähetti minut erään naisopettajattaren luo. Hämmästyimme molemmat, kun kohtasimme toisemme; suosituskirje oli kirjoitettu unkarinkielellä, jota hän ei sanonut ymmärtävänsä! Minä taas en ymmärtänyt sanaakaan rumäänian kieltä, mutta ranskaa hänkin jotenkin taisi. Yhteinen nauru! Pyysin anteeksi ja läksin. Erosimme hyvässä sovussa. Mutta kun nyt hra Polianya ei ollut osoitekalenterissa, täytyi minun jättää hänet sikseen — ainakin toistaiseksi ja tulla ilman häntä toimeen. Ajoin vanhan neiden luota suoraan yleiseen näyttelyyn, joka juuri oli Bukarestissa avattu. Se oli vielä aivan keskeneräinen (roomalainen teatteri, keskiajan linna, taidepalatsi, itävaltalainen ja unkarilainen näyttely olivat valmiit). Pysin syömään, koska en vielä ollut sinä päivänä ehtinyt nauttia muuta kuin kahvia. „Teidän täytyy uhrata täällä kokonainen omaisuus yhteen ateriaan“, väitti minulle eräs vastaantuleva saksalainen (tarkoitti 10 m. *yhdestä!* ateriasta). „Mutta jos tah-

dotte jotain kuivaa syödä, niin astukaa unkarilaiseen paviljonkiin, siellä saa kohtuhinnalla“. Kiitin neuvosta ja menin sinne. Söin pari voileipää, juustopalasen ja pullon „kristallivettä“, ei se maksanut kuin 2 m. 50 p:ää! Olin nyt jo joutunut kiskurien piiriin itämaille ja rumäänilaiset vievät melkein voiton kaikista. Muutenkin ovat viekkaita ja laiskoja, mikäli voin selville saada. Mutta tähän voi olla, ainakin osaksi syynä luonnottoman pitkä työpäivä (maalla 17—18 t.), joka kasvattaa laiskaksi. Alaluokka syöpi sipulia ja jauhovelliä, on köyhää, vaikka maa on hedelmällinen, vieläpä suuressa määrässäkin, ja sivistymätöntä; yläluokka korjaa työn hedelmät enemmän ehkä kuin muualla ja huvittelee sydämensä pohjasta — etenkin sen naiset, jotka ovat sängen kauniita, mutta yleensä tunnetut kepeäjalkaisiksi. Bukarest on hyvin laaja kaupunki (pinta-ala hiukan pienempi kuin Pariisiin), mutta rakennukset ovat enimmäkseen kaksinkertaisia, niin että nuo 300,000 ihmistä sen hyvin täyttävät. Talot ovat jotenkin sieviä, uudenaikaisia ja melkein kaikki vaaleankeltaisia (ikkunain ja ovien pielet tummat); tämä tekee silmiin etelän päivänpaisteessa (kuten Ateenassakin) häikäisevän, mutta myöskin mieleen iloisen vaikutuksen. Samalla se on Euroopan kuumimpia kaupunkeja kesällä — lähellä kun ei ole muuta vettä kuin tuo pieni puro Dimbovitsa —; siellä ollessani oli 36—38° C. *varjossa* enkä kauan kestänyt tätä kauneata hellettä; vaan katsottuani, osaksi vaunuista, kaupungin suurimmat merkillisyydet, kuten kuninkaan linnan, Atenaeumin, Postirakennuksen, Doamna Balacha kirkon, Cizmegin puiston, kiiruhdin meren rannalle päin Konstanzaan. Tiellä, joka kulki yli viljavien maissikenttien, oli minulla matkakumppalina vaunuissa eräs nuori rumäänilainen juutalaisnainen, joka todisti, mitä ylempänä lausuin Rumäänian naisten kauneudesta — muistutti elävästi Takasen Rebekkaa (kuten hatunrasiasta näin olikin hänen nimensä Rebekka Gabriel). Täydellinen pimeys laskeutui täällä etelässä jo kl. 1/2 9 — silloin kuljimme suurten soitin ja komean Karolsillan yli ja leveä, suuremmoinen Tonava oli edessämme ja allamme. Juna pysähtyi Cernavodon linnakaupungin kohdalle heti toiselle puolen virtaa; pienet tytöt kävivät junan edustalla kaupittelemassa

jotain valkoista nestettä, ostin sitä lasillisen, se oli oikeata — kirnumaitoa. Tunsin ikäänkuin olisin ollut maalla Suomessa ja kuitenkin olin niin kaukana, kaukana sieltä! Kl. $\frac{1}{2}$ 10 saavuimme Konstanzaan; täysi kuu loisti niin mystillisesti yli tuon suuren meren: „talatta, talatta“, (meri, meri!) huusin minäkin kuten kreikkalaiset 2300 vuotta sitte, kun tulivat saman meren etelärannalle: olin vihdoinkin päässyt noista ikävistä rautatielaatikoista, joissa olin istunut Lybeckistä asti, ja edessäni oli vihdoinkin meri, minun niin rakastamani suuri, avara meri! Mutta minä en tietänyt vielä, miten paljon vaivoja ja menoja nuo merimatkat minulle tuottaisivat. Ja hyvä se, ettei ihminen aina edelläpäin tiedä, mikä häntä odottaa. Sanomattomalla ilolla voin minäkin nyt istua Karolhotellin verannalla, jota Mustan meren aallot huuhtelivat jalkojeni juurella, ja katsella hopeaisessa kuutamon valossa kimmaltelevaa merenpintaa — kauan, kauan minä siinä viivyin, sillä iltahetki oli niin kaunis!

Seuraavana päivänä menin kaupungin merkillisyyksiä katsomaan. Niitä ei oikeastaan ole kuin kaksi: mustalaisleiri kaupungin laidalla ja Ovidiusen patsas. Mustalaisia olen ennenkin nähnyt yhdessä, mutta sittenkin oli hauska katsella kokonaista kyläkuntaa; mutta ei ollut hauska nähdä sitä kauheata yhteensulloutumista ja sitä vielä kauheampaa siivottomuutta, mikä näitten mustalaisten keskuudessa vallitsi. Tuli ajatelleeksi, että mahtaako oikeastaan ihminen seistä niin paljon eläinten yläpuolella, kun voi ryvettää itsensä ja lapsensa tuommoisessa lokaläjässä! Aivan oikein sanoikin hotellin portieeri, että he elävät täydelleen kuin elukat. Ovidiusen patsas tietysti minua suuresti huvitti. Otin siitä heti valokuvan. Siinä hän seisoo keskellä toria tuo onneton runoilija, katse alaspäin kääntyneenä, surun valtaamana. Patsaan alapuolella on kannel, kukkaisupele ja seuraava kirjoitus:

„Hic ego qui iaceo tenerorum lusor amorum
Ingenio perii Naso poeta meo.

At tibi qui transis, ne sit grave, quisquis amasti
Dicere: Nasonis molliter ossa cubent.“

(Minä, joka tässä lepään, runoilija Naso (=Ovidius)
minä, rakkauden laulaja, olen neroni kautta saanut surmani,
Mutta, sinä ohikulkija, ken lienetkin, jos kerran olet rakastanut,
älä unohda sanoa tomulleni: lepää suloisesti kuolon unessa!)

Vielä seuraavanakin iltana ihailin taivasta ja aavaa merta täyden kuun valossa: mitenkä edellinen ensin $\frac{1}{2}$ 8 paikoilla näytti harmahtavalta, sitten punaisen sinertävältä, vihdoin tumman sinertävältä kuten itse merikin, kunnes molemmat olivat melkein mustan sinertäviä: se oli todellakin „musta meri“. Ja ilma oli niin ihmeen suloinen ja lauhkea.

Kl. 9 menin alas laivalle. Mutta sinne ei saanut niinkään ilman mutkia astua. Itämaitten temput alkoivat. Passi oli tarkastettava ja sitä varten meitä juoksutettiin kahdessakin paikassa. Seurani oli sangen kirjava, osaksi todellista lumppuköyhälistöä. Yhteensullottuina me siellä seisomme passiamme odottamassa. Eräs saksalainen professori, johon Bukarestin ja Konstanzan välillä ruokavaunussa tutustuin, valitti haikeasti leikkillisellä äänellä, että akkiä naapuriuden takia hänen ruumiinsa oli ruvennut syyhyämään. Minä onneksi en tuntenut mitään. Mutta hikoilla siinä sai kokonaisen tunnin, ennen kuin sai itsensä ja kampsunsa korjatuiksi laivaan. Passi oli vielä laiva-sillan edessä tarkastettava ja herra kommisarius ei vaan tullut. Mutta itämailla oppii kärsivällisyyttä, sen takia matka sinne on luonteenkehitykselle sangen terveellinen. Sokrates väitti aikoinansa, että se oli hyvin hyvä hänelle, että oli saanut häijyn muijan, koska oppi kärsivällisyyttä, ja minä rupesin nyt katsomaan odottaessani kommisariuksen viipymistä samalta kannalta. No, vihdoin olimme laivalla. Se oli komea ja — kallis! Älä nyt vaan mene liian läheltä tarkastamaan. Se oli kaikin puolin oikea rumäänilainen. Mutta mitkä pikkueläimet tuossa hytissäni vierailevat! „Les babarottes! Les babarottes,“ huudattaa Annon Alphonse Daudet'in kuuluisassa romaanissa epätoivoisasti. Mutta minä otin asian tynemmältä kannalta, sillä huomasin ne oikeiksi suomalaisiksi kotieläimiksi, tavallisiksi varsinkin maalla, ne olivat — russakoita. Ja eräässä toisessa nimettö-

mässä paikassa tapasin niitä oikein kiehumalta. Saksalainen professori ja minä pakenimme laivan kannelle katsomaan aina kl. 1:een asti kaunista yötä Mustalla merellä, leveätä hopeaväylää, jonka kuutamo loi sen pinnalle. Aamulla, kun heräsimme olimme keskellä merta ja päivällisaikana häämöitti jo edessämme Bosporon rantamat, muinaisuuden symplegaadit. Heti valokuvauskone esille! „Ota kuva siitä“, sanoin itselleni, „jotta voit näyttää symplegaadit oppilaillesi Suomessa!“ Kameraa suunniteltiin Bosporon suuta vastaan, mutta oi kauheata, olin tykkänään unohtanut, että siinä molemmin puolin oli Turkin vahvimpia linnoituksia, joita vangitsemisen uhalla ei saa valokuvata. Ja turkkilaiset eivät siinä suhteessa tunne mitään armoa. Eräs mies vieressäni, turkkilainen lakki (fez) päässä katsoi minuun merkitsevin katsein, prof. kuiskasi korvaani: „nyt saatte istua linnassa“ — silloin unohdin hädissäni laskea takakannen kamerassa alas, ennen kuin otin ulos kasetin: kuvasta ei tullut mitään. Olin hiukan pulassa, sillä, jos vaan oli ilmi-antajaa, oli leikki kaukana. Kuljimme hiljaa Bosporon läpi. Oikealla ja vasemmalla oli äärettömän komeita marmoripalatsia (joista Bejlerbej ja Dolmabagtsche saavat hakea vertaisiansa, jälkimäinen on yli $\frac{1}{2}$ kilom. pitkä!), siinä oli Therapia ja Bujukdere, jossa sittemmin erään saksalaisen ystävän ja hänen ruotsalaisen rouvansa kanssa istuin lehtimajassa Bosporon kau-neuksia ihailemassa, siinä oli molemmat Hissarit, Bosporon ka-pein paikka (noin $\frac{1}{2}$ kil.), josta Dareios, persialaisten kuningas 2400 vuotta sitte meni B:n yli sotaretkellensä Skyyttejä vastaan y. m. Aivan kohta olimmekin rannassa Galatan puolella. Passit olivat vielä kerran tarkastetut laivalla. Mutta mikä elämä tuolla Galatan satamarannalla! Huutavia hotelliagenteja, kiljuvia kantajia! Löysin erään edellisistä, joka puhui saksaa ja yhdessä tallustimme tulliin. Se on hyvin ankara, ellei anna runsaita juomarahoja. Kirjani, paitse Bädekerin matkaoppaan (joka pienellä kirjaan painetulla lipulla pyytää päästä taskuun ennen tullintarkastusta!!) olin lähettänyt edeltäpäin postissa Bukarestista Atenaan: Turkin senssuuri ei pidä kirjoista; jos se ei niitä ymmärrä, ottaa se ne takavarikkoon. Minulle kerrottiin

myöhemmin tosiasiassa, että kerran oli eräs tiedemies tuonut mukanaan kemian, jossa oli formeli AH^2 ja kirja riistettiin, koska kirjaimet muka merkitsivät Abdul Hamid II:sta, nykyisen sulttanin nimeä! Ja eräs saksalainen seurue kertoi, että sen eräältä jäseneltä otettiin Meyerin matkaopas, vaikka se kuuluu „luvallisten“ kirjojen joukkoon. Semmoista se on kun tulee todelliseen sivistysmaahan! Valokuvakoneeni olin pistänyt palttoonni taskuun ja ladatun revolverini takin taskuun nenäliinani alle. Saimme juosta tullissa useammissa paikoissa. Vihdoin luulin, että se asia nyt oli suoritettu. Mutta äläpäs toki! Äkkiä asettui eteeni eräs peto, joka tahtoi tutkia taskujani! Nähtävästi näytin liian paksulta ja ehkä valokuvaamisesta hieman hermostuneelta! Tahdoin vastustaa tämmöistä kuulumatonta menettelyä, mutta dragomaani, hotelliopas neuvoi suostumaan. Pahaksi onneksi oli minulla ainoastaan jälellä rumäänilainen 20 markan kappale ja dragomaanikaan ei esimiesten takia päässyt enää pistämään miehen kouraan mitään. Lahjomisjärjestelmä on näet aivan yleinen Turkin maalla (kun esimiehet, jotka ovat samanlaisia, rahojen vastaanottamista vaan eivät näe); mutta tämä onkin aivan luonnollista, kun virkamiehet usein eivät saa ulos palkkaansa, ei valittamallakaan. No niin, ensin vedettiin ulos matkakirjat, niitä pengottiin, mutta ne saivat mennä; sitte tuli valokuvasiemenen vuoro; panin vastaan, niin siivosti kuin äkäsiydessäni voin, että filmssit ja kasetti avattaisiin. Mutta, Jumala varjelkoon, sitte löysivät ladatun revolverin!! „Mikä mies te oikeastaan olette?“ kysyttiin minulta ranskan kielellä. Vastasin, että olin professori (se on ranskaksi sama kuin lehtori) ja suomalainen. „Siis venäläinen“, ja raivo kiihtyi, kun ajattelivat vanhaa vihollistaan. Vedin esille suosituskirjani Venäjän ulkoministeriöstä — ja raivon laineet hiukan asettuivat — pelosta. Eräs mies, joka oli sensorina, koetti vieläpä lohduttaa minua ja puhua ystävällisesti. En siihen asti ole ollut niin hyvissä väleissä kenenkään sensorin kanssa! Sain vihdoin mennä tieheni, mutta revolveri otettiin minulta ja sanottiin, että se erään minulle annetun paperin nojalla, joka oli täynnä turkkilaisia harakanjaljoja, saataisiin takasin Venäjän

konsulilta samana päivänä, kun lähden kaupungista. Jotenkin hermostuneena pääsin lopulta hotelliini.

Konstantinooppelia kutsutaan „kaupunkien kuningattareksi“. Se sijaitseekin äärettömän kauniilla paikalla ja sitä voi kyllä sanoa ihanaksi, vaikka ranskalainen nimitys „pittoreski“ olisi mielestäni sopivampi. Osa sen kukkuloista on liiaksi kasvullisuutta vailla, itse Bosporonkin. Mutta näköala on sittenkin erittäin viehättävä. „Kultainen sarvi“, varsinainen satama on täynnä suurempia ja pienempiä aluksia, joka kiitävät sinne tänne, ja molemmiin puolin kohoavat kaupungin rakennukset ylöspäin rinteillä vasemmalla puolella turkkilaisten, juutalaisten ja kreikkalaisten (osaksi), oikealla taas enimmäkseen eurooppalaisten ja kreikkalaisten. Ja yli kaikkien näkyy (sangen hyvin esim. Galatan tornista) nuo korkeat moskeet ja vielä korkeammat, hienot minareetit (kirkon tapulit) — joista Byron ja Victor Hugo ovat virittäneet laulujansa —; suuret, mahtavat marmoripalatsit kiiltävät itämaisen auringon loisteessa kuten satumaailman linnat ja sitten tuo ihmeen kaunis tumman sininen vesi koko tämän panoraaman ympärillä, vesi, jonka sinen läpi voi katsoa melkein pohjaan asti! Niin, kaunista, ihanaa se on, ei sitä voi kieltää! Ja koko loistossaan esiintyy Konstantinooppelin luonnonihanaus Prinssiensaarilla; yhdellä näistä, Prinkipolla, joka paljon muistutti rakasta Capriani, Napolilahden edustalla, istuimme tunti-kausia Calypsoravintolan verannalla meren rannalla ihailemassa avaraa Marmoramerta ja kaukana häämöttävää Konstantinooppelin kaupunkia. Oli tosiaan ikäänkuin joku noitujaneiti Calypso olisi pitänyt minua luonansa lumottuna kuten ennen Odysseusta — silmiäni eteen astui silloin Böcklinin väririkas taulu Baselin taulukokoelmassa — ja kuitenkin lensi sieltäkin ajatukseni Itakaani, Penelopeeni ja pienen Telemachokseni luo yli merten ja mantereitten! Eleegiset tunteet nousivat mieleeni ja kuitenkin, kuinka kaunis tuo aava, siintävä meri, minun ainainen rakastajattareni! — Kävin jo seuraavana päivänä tuloni perästä katso-
massa varsinaisen Stambulin (=Konst. länsiosan) merkillisyyksiä dragomaanin (oppaan) seurassa. Useat turkkilaiset päämoskeet ovat nykyään suljetut, koska — niin sanotaan — sulttaani

pelkää, että niiden alle asetettaisiin räjähdysaineita; mutta ne ovatkin melkein kaikki rakennetut Aja Sofian mukaan, jonka jo keisari Justinianus noin 1400 vuotta sitte äärettömällä komeudella pani pystyyn — yksin kuorialtariin menivät koko Egyptin vuositulot — ja joka vieläkin on ihailtavissa. Tuskin missään saa nähdä niin rohkeata rakennustapaa kuin tässä kirkossa, ei edes Rooman Pietarinkirkossa: suuren suuri, jotenkin *litteä* kupooli kohoaa kirkon keskellä ja kaksi puolikupoolia molemmin puolin: täten näkee koko kirkon mahtavan yläpuolen yhdellä silmäyksellä. Sen marmori- ja osaksi mosaiikkikomeus ovat vielä jotenkin jälellä. Siellä täällä huomaa muhamettilaisia, jotka lattialla polvillaan lukevat puoliääneen koraaniansa (raamattuansa); moni on pannut tykkänään pitkällensä ja nukkunut, nähden tietysti pyhää unta. Kävimme vielä Bajezidkirkossa, jonka etupihassa satoja pyhiä kyyhkysia ruokitaan, ja Mahmudin hautakammiossa katselimme muutamien sulttaanien samettikirstuja ja raamattuja. Kummallisia olivat nuo molemmat suuret „bazarit“, joiden sokkeloisissa kilometrien pitkissä, mutkaisissa käytävissä myydään äärettömiä tavaramääriä: siellä saapi, kuten Louvern'in ja Wertheimin kauppahalleissa ostaa, mitä ikinä ihminen haluaa. „Palaneen patsaan“ ohi, jossa ennen Konstantiinos suuren kuva seisoi. Seraskeriaatista, joka ennen oli Mahmud'in, Konstantinopelin valloittajan palatsin paikka, ajoimme Valensin vesijohdolle. Se rakennettiin noin 1600 vuotta sitte, mutta sen suuremμοiset muurit johtavat vieläkin vettä. Lähellä sitä kävimme katsomassa paikkaa, mihin tarun mukaan kreikkalaisten viimeinen keisari kaatuessaan, kun kaupunkiaan puolusti turkkilaisia vastaan, on haudattu. Tie sinne kulki köyhimmän turkkilaiskorttelin läpi ja oli siten sangen hauska: siellä nuo kurjat perheet osaksi asuivat kesät, *talvet* hōkkeleissä, jotka olivat kokoonpannut vanhojen vuoriöljykanisterien *läkkiplootuista*!!; tällöiset seinät eivät mitenkään pidä lämmintä, vaikka keskellä lattiaa seisoo hiiliastian aina kuumia hiiliä. Syvä huokaus lähti rinnastani tätä nähdessäni. Muuten ovat melkein poikkeuksetta kaikki rakennukset varsinaisessa Stambulissa puusta, äärettömän kevytmielisesti rakennetut, niin että tulipalojen sattuessa — ja niitä sattuu

yhtä mittaa — kokonaisia kortteleita palaa. Alaosa rakennusten ikkunoista on aina hyvin peitossa, ettei voitaisi nähdä perheen sisäelämää, joka on hyvin suljettua. Mutta se höltyy sekin vähitellen. Turkkilaisten naiset käyvät jo yleisesti kadullaakin verhoittuina semmoisilla hunnuilla, joiden läpi helposti silmä tunkee; ainoastaan hienommat hareminaiset esiintyvät aina ulkona musta tiheä silkkihuntu kasvoilla. Naiset ovat jotenkin miellyttävän näköisiä (miehetkin ovat monasti hyvin kauniita); kuitenkin vievät heistä voiton kauneudessa kreikattaret, joissa vielä, päinvastoin kuin Atenassa ja varsinaisessa Kreikassa yleensä, Muinaiskreikan kauneudentyyppi on nähtävissä, he kuuluvat muuten hekin olevan jotenkin kepeäjalkaisia varsinkin naimisiin päästyään, jos miehen tulot eivät riitä kaikenmoisiin turhuuksiin.

Ajoimme koko Stambulin läpi, olimme jo tulleet sen mahtavan muurin eteen, jonka Theodosios Suuri rakensi valtakunnan vihollisia vastaan; todellinen jättiläistyö. Myöhemmin sain varsinkin ihailta sen eteläpuolta ja ihmeen paksuja torneja — jonne entiset sultaanit kursailematta viskasivat vastenmieliset suurvisiirit ja valtain lähettiläät kitumaan —; suu auki hämmästyksestä minä katselin noita torneja, vallihautoja ja kaksinkertaisia muureja. Eipä ole kumma, ajattelin, että voitiin puolustaa kaupunkia turkkilaisten ylivoimaa vastaan kokonaista kaksi kuukautta muutamilla tuhansilla miehillä ja että se ainoastaan erään varomattomuuden kautta vihdoin valloitettiin. Ajoimme Edirne Kapun (-portin) kautta tämän muurin läpi ulkopuolelle kaupunkia, tielle, jossa joka hetki sai pelätä vaunujen kaatumista. Tulimme sille paikalle, jossa Komneenien mahtava palatsi seisoi ja jossa Alexius I vastaanotti ristiritarien pyhät joukot — koko tästä komeudesta *ei* ole *mitään* jäljellä; siinä seisoo nyt kreikk.-kat. hyvin pyhä kirkko, jonne Venäjältäkin paljon uskovaisia vaeltaa juomaan sen siunatusta lähteestä (Ajasmasta) kirkasta vettä, jota minullekin tarjottiin. Vihdoin tulimme useampia tunteja kestäneen ajon perästä Ejubin kirkolle, joka on kaikkein pyhin koko kaupungissa ja johon „uskottomia“ ei milloinkaan ole laskettu, sekä suurelle sen ympärillä olevalle hautausmaalle.

Merkkillistä on, että uskovaisimmat turkkilaiset jo rupeavat karttamaan tätäkin hautausmaata, niin pyhä kun se onkin, ja vievät kuolleensa Skutariin, aasialaiselle puolelle, koska eivät enää usko, että Konstantinopeli jäisi turkkilaisten haltuun: porta aurea'n, kultaisen portin kautta (jota sen takia aina pidetään suljettuna) palajaa tarun mukaan vielä kerran kristitty valloittaja heidän pyhään kaupunkiinsa! — Laivalla palasimme „kultaista sarvea“ myöten „uudelle sillalle“ (siksi sitä kutsutaan, Konstantinopelin pääsiltaa, vaikka se on mitä kurjimmassa tilassa, kuten melkein kaikki siellä, joka ei ole eurooppalaisten käsissä).

Eräältä suomalaiselta olin saanut suosituskirjeen saksalaiselle tohtori Seidenstückerille, joka toistaiseksi on turkkilaisessa palveluksessa. Menin häntä hakemaan aasialaiselta puolelta, jossa hän asui Modau esikaupungissa. Dragomaani oli muassa. Lähdimme laivalla Kadikiöihin, saatuamme saksalaisesta postista jonkunlaisen hyvin epämääräisen osoitteen (katua ja kadunnumeroa ei voitu saada). Tultuamme aasialaiselle puolelle osoitti dragomaani minulle pari herraa: „nuo ovat saksalaisia“ (hänen silmänsä oli aikojen kuluessa teroittunut, vaikka miehet eivät puhuneet mitään); „ehkä tuntevat tohtorinne“. Aivan oikein, he tunsivat ja vahvistivat osoitteen oikeaksi. Kuljimme eteenpäin; matkan päässä tuli vastaan eräs mies, turkkilainen fez'i päässä. „Tuo on myös saksalainen“, sanoi opas. Asetun miehen eteen. „Ehkä tunnette toht. S:n?“ kysähdin häneltä. „Minä olen juuri sama mies“, vastasi hän. „Sepä on vallan hauska“, huudahtimme yhtäkaa. Samallinen hullunkurinen kohtaus oli minulla monta vuotta sitte Kristianiassa, kun kerran sen syrjäosassa hain erästä Verdensgangin toimittajaa. Toh. S. oli verraton ohjaaja ja neuvonantaja Konstantinopelissa. Olen tavattoman suuressa kiitollisuuden velassa hänelle; sen lisäksi tahtoi hän väkisinkin pitää minua persoonallisena vieraanansa ja korvata menoni. Panin jyrkästi vastaan, mutta se ei auttanut: „Suomessa olen teidän vieraanne“ oli aina vastaus. Viimeisen yönikin makasin hänen vieraanvaraisessa kodissaan, joten illalla sain korkearantaiselta niemeltä ihailta täysi-kuun Marmorajärven pinnalla kimmeltäviä säteitä San Stefanoon

asti ja vielä edemmäskin! Hänen kanssaan onnistui minun päästä osaan Seraljiakin, sulttaanin entistä linnaa, joka on vierailta muuten suljettu: hän sanoi vahdille toisella portilla — ensimmäinen ei millään ehdolla laskenut sisään —, että pyrimme saksalaiselle sairashuoneelle Seraljin niemellä: siten sain nähdä Irenekirkon ja Konstantiinos suuren porfyyrisen hauta-arkun sen ulkopuolella sekä janitsaarien ikivanhat plataanit pihalla, joiden alle he kokoontuivat ja käänsivät kattilansa nurin, kun olivat päättäneet lähettää jonkun sulttaanin manalaan. „Älkää vaan herran nimessä, hetkeksikään pysähtykö mitään katselemaan, vaan vilkaskaa nopeasti joka esineeseen, muuten olemme hukassa ja he pistävät meidät putkaan“, varoitti kumppalini. Kaikki meni hyvin, vaikka emme sairashuoneessa käyneetkään. Armoa ei turkkilaisilta saa odottaa, jos pelkäävät vakoilemista. He tekevät silloin mitä tahtovat. Ja muutenkin he tekevät niin. Sain nähdä sitä muun muassa Bujukderessa poliisin puolelta. Eräs kengänsievistäjä — näitä on muuten itämailla kuin heinä-sirkkoja — oli hiukan väistynyt paikaltaan, jossa hänen piti odottaa. Heti karkasi poliisimies hänen kimppuunsa, viskasi hänet selälleen kadulle ja rupesi tallaamaan hänen vatsaansa jaloillansa!! Tämä oli kauheata nähdä, nuori poika kookkaan, armottoman aikamiehen jalkojen alla! Kansa ympärillä — vaikka olimme Turkin maalla — kävi uhkaavaksi, effenditkin („herrat“) asettuivat kansan puolelle poliisia vastaan, joka katsoi paraaksi pötkiä tiehensä. Semmoinen on oikeus ja oikeudenkäynti pienestä virheestä Turkinmaalla!

Se, mikä Konstantinoopelissa on kaikkein omituisinta, on sen kirjava katuelämä. Monenlaisia eri kansallisuuksiin kuuluvia ihmisiä liikkuu siellä kadulla kirjavissa puvuissaan: araabilaisia, kurdeja, syirilaisia, egyptiläisiä, mulatteja — niin kukapa niitä kaikki muistaakaan. Ja varsinkin illalla — jos tavarat eivät ole kyllin hyvästi menneet kaupaksi — kohtaavat sinua kaikenmoiset kovasti kiljuvat kaupustelijat: tuossa on makkarain, tuossa maksojen, tuossa vihannesten, tuossa limonaadin (sokurivettä ja sitroonaa), tuossa kaniinien ja lintujen kaupittelijat. Ja tuossa tulee sinua vastaan äärettömien kuormien kan-

tajat — ei uskoisi, että esimerkiksi semmoisia täysinäisiä tynnöriä ihmisvoima saisi liikkeelle pitempiä matkoja —: täällä ovat ihmiset juhtina, eläimiä ei käytetä. Ja koirat ja kissat sitte yöllä! Ne ovat aivan hiljaa ja rauhallisia päivällä eivätkä tee kellekään mitään. Ainoastaan kerran näin kokonaisen koirakoplan hyökkäävän erään miehen kimppuun. Kummastellen kysyin saksalaiselta ystävältäni selitystä. „Ettekö näe, että ne ovat konkurrentteja, kilpailijoita“. Aivan oikein, mies oli lum-punkerääjä ja kävi juuri penkomassa erästä rikkalajäää kadulla, kun koirat hyökkäsivät hänen päällensä. Konstantinoopelissa viskataan kaikki lika ja saasta huoneista kadulle. Tämä tekeekin muun ohessa siitä likaisimman kaupungin missä ikinä olen ollut: kaikkialla, euroopalaistenkin korttelissa, haisee niin, että ensin täytyy pitää nenästänsä kiinni, ennenkuin tottuu kaikkeen tähän saastaisuuteen. Koirat — ja niitä, yhtä likasia kuin kaikki muu, on lukemattomia — pitävät nyt kaikki rikkaläjät yksinomaisena privileegionaan, joista ne syövät, kuten sakaalit kaikki, mikä niille kelpaa, ja se on suurin osa. Yöllä ne sitte kissojen säestäminä pitävät semmoista ulvontaa ja meteliä, että oudon ensin on mahdoton nukkua. Mutta on niitä ihmisiäkin, jotka ulvoa osaavat: niin sanotut ulvovat dervischit. Lähtöni takia en niitä saanut kuulla, mutta he kuuluvat uskonnollisia temppeleihin kerran viikossa tehdessään kauheasti ulvovan. Muuten en niin paljon niitä kaivannutkaan, kun minulla joka yö oli koirien ulvontaa riittävästi. Sitä vastoin ehdin käydä katsomassa niin sanottuja „tanssivia dervischejä“ eli kerjäläismunkkeja. Aika kummallisia tanssimestareja! Astuin sisään erääseen suureen saliin, jonka lehteriltä kuului joku epäselvä rukous, sitten kuuluu soittoa, munkit astuivat sisään päässä korkea punahka silinterin muotoinen hattu, kulkivat päämiehensä eteen ja tekivät kumarruksia sekä tanssivat s. o. pyörivät yhdessä paikassa ympäri niin että pitkät valkoiset hameet kauhtanain päällä hulmusivat, aina vaan yhteen ja samaan suuntaan lähes $\frac{1}{2}$ tunnin — kumma, etteivät vanhemmatkaan jäsenet pyörtäneet. Koetin lukea heidän kasvoistaan; uskonnollista intoa en niissä löytänyt, ainoastaan väsymystä, kyllästystä ja välinpitämättömyyttä. Mutta

kuka tietää: arvelivat kai hekin todella, että omalla tavallansa, ympäri pyörittelemisellä pääsevät kuoleman perästä paratiisiin, jossa on hourija (kauniita naisia) y. m. odotettavissa! En tosiaan viitsinyt katsella tuota *minun* mielestäni hulluttelemistä kuin neljännestunnin, siinä oli aivan kyllin. — Muinaistutkijana olin tietysti jo ennen ollut katsomassa Hamdi Bey'n kuuluisaa museota, jossa muun muassa on se äärettömän komea ja kaunis marmorikirstu, jota erityisistä syistä ensin luultiin itse Aleksanteri suuren ruumiskirstuksi, „käärmeplatsasta“ (Delfistä tuotu) entisellä hippodromilla y. m.

Ja vihdoin tuli lähtö. Revolveri oli ensin haettava venäläisestä konsulaatista. Venäläinen v. konsuli ja sihteeri olivat täällä, kuten Berliinissäkin erittäin kohteliaita herroja (olivat varanneet minulle vastaanoton, vaikka oikeastaan oli ven. pyhäpäivä!) Koetin selittää heille, että alkuperäinen tarkoitukseni oli liikkua Aasiankin puolella enemmän ja ehkä Kreikan maaseuduilla — siellä semmoinen kapine ehkä olisi tarpeen, sen pahempia aikomuksia ei minulla ollut. Tähän vastasi tuo ystävällinen konsuli vetämällä taskustansa revolverin ja sihteeri samoin; hekin nähtävästi eivät liioin luottaneet Turkin poliisiin ja arvoton se lieneekin. Nyt oli vielä mentävä pilettiä ostamaan: samana päivänä piti kreikkalaisen laivan lähteä Atenaan. Laivakonttori näytti sängen yksinkertaiselta: se oli oikeastaan kadulla. Sattumalta ei minulla ollut kyllin rahaa esillä (suuremmat summat kannoin aina liivin sisäpuolella). Olimme Galatan satamakadulla enkä sen takia mielelläni tahtonut ruveta kaivamaan esille rahojani keskellä katua. „Parasta se lieneekin“, sanoi saksalainen tohtori (joka ainakin 10 vuotta oli asunut Konstantinopelissa), sillä noille ihmisille (hän osoitti rantajätkiä hyvin arveltavan näköisiä), ainakin pimeässä, ei yksi tai kaksi ihmishenkeä merkitse mitään näillä seuduilla. „Minulla on eräs hyvä tuttava lähellä, mennään sinne.“ Se oli laiva-agentti. Heti kun kuuli, että menisin kreikkalaisella laivalla, rupesi hän panemaan vastaan. „Mutta tuossa (osoitti melkoisen matkan päähän) on muuten teidän kreikkalaisenne!“ Arvelin, että tuo ehkä oli vaan ammattikateutta ja päätin mennä katsomaan. Laiva oli,

kun olikin täynnä lampaita, koko peräkansikin. Löyhkä niistä oli kauhea. Palasin tyytyväisenä, etten ehtinyt ostaa pilettejä ja otin semmoisen (hiukan kalliimman) saksalaiseen laivaan, joka ollen kaikin puolin mallikelpoinen jo menisi tuntia aikaisemmin. Mutta nyt nousi pula eteen. Olin pyytänyt kavassin (konsulaatin asiamiehen täysissä virkatamineissa) rantaan, että pääsisin kaikista ikävyyksistä (silloin oli näet uusi tullitarkastus). Tämä oli tilattu kl. 4 (kreikk. laivan piti mennä kl. 5), kavassille oli annettava uusi tieto muutetusta päätöksestä ja pyydettyä kl. 3. Mutta v. konsuli oli laskenut minut konsulaattiin ylimääräisesti, konsulaatti oli nyt varmaankin kiinni. „Ei kannata mennä sinne“, sanoi tohtori. „Mennään kuitenkin koitteeksi“, arveli itsepäinen suomalainen. Ja me menimme. Konsulaatin pikkuhuone oli vielä auki ja siinä istui — kavassi! No, sitä onnea! Mutta revolverijutusta ja kaikesta sen juoksusta oli kuitenkin se seuraus, etten enää ajan täperyyden takia uskaltanut mennä Skutarin suurta hautausmaata katsomaan ja ulvovia dervischejä kuulemaan. Menimme hotelliin, suoritin laskuni y. m. Jonkun ajan perästä tuli kavassi, menimme kaikki kolme vaunuissa rantaan ja — nyt vaan tullimiehet nöyrästi kumarsivat, eivät vilkaisseetkaan kapineisiini (nauroin makeasti partaani!), sain revolverin, heitin syleillen herttaiset jäähyväiset tuolle ystävälliselle ja uhrautuvaiselle saksalaiselle tohtorille, ja komea laivani höyrysi kohta ulos Marmoramerelle.

Dardanallien salmelle meidän piti tulla aamupuolella. Nousin ylös jo kl. 3 aamulla. Oli 13 p. heinäkuuta. Tähdet tuikkivat, kuu kumotti niinkuin talviyönä meillä. Hämärässä huomasin oikealla puolella kaupungin: se oli Gallipoli. Kl. 4 alkoi varsinainen väylä. Tuossa oli Sestos ja toisella puolen Abydos. Se on kapein väli.

„Seht Ihr dort die altergrauen
Schlösser sich entgegen schauen,
Leuchtend in der Sonne Gold,
Wo der Hellespont die Wellen

Brausend durch der Dardanellen
Hohe Felsenpforte rollt?

— — — — —
Asien riss sie von Europaen;
Doch die Liebe schreckt sie nicht“.

Satu kertoo, että muinaisuudessa täällä rakastunut Leander joka ilta ui Heronsa luo toiselle puolelle rantaa, kunnes vihdoin saapui kauheassa myrskyssä rannalle ainoastaan hänen kuollut ruumiinsa. Myrsky oli hänet hukuttanut, rakkauskaan ei voinut häntä pelastaa. Saman salmen yli ui todellisuudessa lord Byron, Shakspearin perästä Englannin suurin runoilija, naisten lumooja, vapaudentaistelija. Siitä kulki Xerxes yli, kuu hän meni Kreikkaa muka valloittamaan, siitä Aleksanteri kukistamaan Persialaisvaltaa, siitä Muhamed II, Konstantinopelin valloittaja. Sitte tuli Dardanellien linnoitukset ja se paikka, josta olisi pitänyt lähteä Trojaan. Päästin huokauksen, täytyi jättää sikseen. Kohta sen perästä tulimme sille paikalle, jossa Kreikan laivasto ankkuroi Trojan sodan aikana. Kaukaa näkyi Hissarlikin ja Bunarbaschin kukkulat; Sigeion ja Besikabai vasemmalla, Tenedos tuulimyllyineen oikealla puolella. Sitte Mitylene (Lesbos), jossa Alkaios ja Sapfo kerran lauloivat verrattomat laulunsa. Kaikki historiallisia paikkoja ja muinaistutkijalle pyhiä! Vihdoin siintää edessämme Smyrnan ihana lahti ja taivasta kohti kohoaa Sipylosvuori, jossa Niobe itkee kadotettuja lapsiaan! Olemme jo Smyrnan satamassa. Sama kirjava elämä kuin Konstantinopolissa — tuossa vaalean ruskeita satamamiehiä valkoisissa housuissa (muuta vaatekappaletta ei niillä ollutkaan), tuossa toisia aivan mustanruskeita, huutavia kaupustelijoita; äkkiä kiipee kannalle eräs huutava limonaadimyyjä, häntä seuraa näköalakorttien kaupittelija, sitte tulee muutamia sangen epäilyttävän näköisiä miehiä, joiden takia on parasta lukita hyttinsä, sillä välistä tämmöiset ovat olevinansa jonkun kantajia ja hakevinansa jotain, mutta pistävätkin sivumennen yhtä ja toista taskuunsa. Illempänä tuli laivaan pari laiva-agenttia, jotka jäivät juttelemaan kapteenin, minun ja parin

muun kanssa; he pyysivät meitä ystävällisesti klupiinsa, jossa oli mainio keilaratakin, mutta kapteeni oli väsynyt ja minä en enää tahtonut tulla turkkilaisten virkamiesten kanssa tekemisiin, kun kerran onnellisesti olin niistä päässyt. Sillä voidakseni astua maahan Turkin maakunnissa olisin *oikeastaan* tarvinnut *erityisen* teskereen (lupakirjan; passi ei riitä); jos taas menee ilman semmoista voi joutua jonkun nälkäisen ja sen takia rahanahneen virkamiehen kynsiin. Jäin sentakia, kuten muutkin laivaan. Kl. 2 paikoilla suuntasimme kulkumme Kreikkaa kohti, sivutimme Chios, Andros ja Keos saaret ja vihdoin seuraavana aamuna häämöitti Sunionin niemimaa ja sen edessä ensimmäinen muinaiskreikkalainen merenjumalan Poseidonin temppli korkealla ilmassa niin kuin kotkan pesä kalliolla rotkossa. Sitte tuli Aegina ja Salamis — ne ovat kuten suurin osa Kreikan saarista puista melkein paljaita kivilouhikkoja —; vihdoin Piraeus, Ateenan suuresti edistynvä satamakaupunki. Kun tulin Kreikkaan, tuntui minusta kuin olisin raakuudesta ja humbuugien maasta tullut johonkin kultturimaahan. Se näyttäytyikin jossain määrin oikeaksi. Mutta ettei täydelleen niin ollut, sain jo tullissa heti kokea. Tosin se tapahtui siivolla eikä millään ankarallakaan tavalla, mutta kun tulin pienellä veneellä — laiva ei laskenut sataman rantaan — tullihuoneen edustalle, oli se suljettu. Toinen tulliherra kyllä saapui jonkun ajan perästä, mutta toinen — ja kaksi niitä olla pitää — ei virkavelvollisuuksistaan huolimatta ilmestynyt ennen kuin tunnin (!) kuluttua. „Itämailla täytyy oppia kärsivällisyyttä“, oli saksalainen tohtori ystäväni Konstantinopolissa teroittanut vieläkin mieleeni. Ajan vietteeksi rupesin juttelemaan erään kauniin nuoren kreikkalaistytön kanssa, joka myös odotti tullimiestä — niin pitkälle kuin uuskreikan taito minulta riitti —: hän oli kotosin Itakasta, Odysseyn ja Penelopen maasta (ellei Dörpfeldin hypoteesi olisi oikea, jota nainen ankarasti vastusti), nähtävästi tuon kauniin Penolopen jälkeläinen, sillä se oli ainoa kaunis nainen, minkä varsinaisessa Kreikan maassa sain nähdäkseni. Vihdoin pääsimme tullista. Ajoin suoraan itävaltalais-unkarilaiseen Piraeuksessa olevaan asioimistoon, josta minun piti saaman Bukarestista Turkin sensuurin takia

edeltäpäin lähettämäni kirjat. Uusi pettymys! Huolimatta minulle Bukarestissa annetuista lupauksista ei sanottu kirjojen saapuvan ennen kuin 25 päivän perästä! Mitä tehdä? Olinhan vielä itämailla! Ja kirjat ovat vielä tänäkin päivänä kadoksissa!

Matka Piraeosta Ateenaan oli hirveän pölyinen, auto ja ikävä. Mutta kas tuossa nousi eteeni komeasti, majesteettisesti Ateenan Akropolis ja Partenonin vielä nytkin imponeeraava temppele. Se oli kerrassaan suuremmoinen näky! Tosiaan minä olin Ateenassa, sen tunsin nyt, muinaisuuden suurimman sivistyskansan keskuudessa, sen kansan, joka oli laskenut perustuksen melkein kaikille tieteille, filosofialle, historialle, matemaatikalle, luonnontieteille. — Kuumuus oli Ateenassakin keskellä heinäkuuta kauhea. Itikatkin vaivasivat kovasti ensi yönä, kunnes sain kanupeeran, katosta riippuvan, koko vuoteen ympäri sulkeutuvan verhon. Kuumuuden takia täytyi aina nousta ylös kl. 5 aamulla ja lähteä liikkeelle kaupungille, sillä kl. 12—1 oli melkein mahdotonta kestää kuumuutta, vaikka välistä pistäydyin konditoreihin pagato'ta (jäätelöä) syömään. Sitä paitsi täytyi myöskin käyttää värjättyjä silmälaseja: auringon valo on täällä etelässä niin vahva, että se vaivaa silmiä, ellei laseja ole, varsinkin kun rakennukset ovat vaaleanvärisiä. Päivänvarjostin tietysti lisäksi. Näin kävelin ympäri yleensä sievässä kaupungissa. Kuninkaan jotenkin tyyliön linna, näyttelypalatsi (Zappion), valkoisenharmaa, komea Stadion, jossa „olympilaiset leikit“ äsken pidettiin (moni kreikkalainen puhui minulle Järvisestä), melkein tykkänään kuivunut Ilissosjoki, Olympieion olivat ensimmäisen aamupuolen näkemiseni. Ehtoolla menin junalla Phaleroon, uuteen kauniiseen satamapaikkaan, jossa aina on väkeä, koska siellä on viileätä oleskella. Seuraavana päivänä samaan aikaan liikkeelle. Katselin Attalon stoa, Lysikrateen monumenttia, Dionyson teatteria, jossa esitettiin muinaisuuden suurimmat näytelmät, Askleepion, lääketieteen jumalan temppele-ruunioita (m. m. kesytettyjen käärmeitten säiliötä), Heroodeksen vieressä olevaa teatteria, Propylαιοja, Akropolin vieläkin mahtavia rappusia, Artemiin uudestaan pystytettyä sievää temppeleä, ylevää

Partenonia ja Erekteionia. Laaja ja suuremmoinen on näköala Akropolin huipulta. Tuossa ovat meri ja satamat, tuossa Panesvuori, Hymettos ja Lykabettos, (jolle suurella vaivalla myöhemmin kiipesin) tuossa Salamiin salmi, jossa kreikkalaiset kukistivat persialaiset ja aivan juurella koko tuo uusi Ateena, joka jo on kasvanut jotenkin suureksi. Sitte seurasivat n. s. Theseon, kaunis, jotenkin ehyt ja imponeerava temppeli, Dipylonportti hautakivineen, (Hegeos, Dexileos) ja pitkin pölyistä tietä tuulen riehussa, joka ajoi silmät ja korvat täyteen, kuljin katselemaan merkillisiä kallionhautoja, Dörfeldin esiin kaivamaa vanhaa Atenaa (olinhan siellä juovinani Enneakruunun lähteestäkin), tulimpa eräälle kallion seinällekin, jonka kupeet olivat kuluneet siitä, että lapsettomat muijat siitä laskivat märkeä saadaksensa lapsia! Sangen hauska nähdä oli niin sanottu „Sokrateen vankila“, joka on kallioon hakattu kammio, valoreikä suippuisessa katossa. Sinne opasti minut eräs pieni kreikkalainen tyttö samoin kuin Pnyxillekin ja Areopagille. Ennenkuin lähdin vankilan luota, panin tytön seisomaan vankilan eteen ja otin molemmista sievän valokuvan.

Ateenan myöhemmistä rakennuksista, jotka eivät kuuluneet antikkiseen maailmaan, on erittäin mainittava kaikkein vanhin, pieni metropoliittikirkko, sangen merkillinen siitä, että se on suurimmaksi osaksi kokoonpantu kuvaannollisista antiikkisista kappaleista, jotka eivät oikein kuvaa kristillisiä ominaisuuksia — niin eräässä kuvassa kauhea tiikeri puree viatonta hirveä ja ainoastaan ristinmerkki vieressä ilmoittaa, että kirkko on kristittyjen. Mutta erittäin pistävät silmään nuo komeat rakennukset yliopistokadun varrella, kaikki puhtaasti muinaiskreikkalaista tyyliä: kansalliskirjasto, yliopisto ja akadeemia ja ennen kaikkea tuo sievä valkoinen ja punainen kansallismuseo kaupungin pohjoisosassa, jonka edustalla suuret palmut ojentavat kauniit oksansa taivasta kohti — hauskassa puistossa, missä näkee ehtoopäivällä lukemattomia lapsia ja niiden hoitajattaria. Tämä museo (toinen on Akropoliilla) on erittäin rikas; tänne on näet kokoontunut suurin osa H. Schliemannin kallisarvoisista löydöistä varsinkin Mykenesta. On melkein mahdoton ajatellaakaan

niitä määriä esineitä puhtaasta kullasta, joita täällä säilytetään, ennen kuin ne omilla silmillä näkee. Siellä on näet *useampia* puolen metrin pituisia ja n. 10 centimetrin levyisiä otsakoristeita, korkeita pikareita paksusta kullasta, naaman suuruisia kultanaamareja, joilla kuolleitten kasvot olivat peitetyt, koko joukko rannerenkaita, helyjä y. m. Kaikki nämä esineet ovat kaive-
tut esille Mykeene'n haudoista; kuudes hauta on luurankoineen, kaluineen kokonaan salin keskellä. Mutta on niitä runsaasti esineitä muualtakin. Kaiken tämän lisäksi suuri määrä kallis-
arvoisia marmorikuvia, joita en tässä yritäkään luetella. Syvän vaikutuksen tekevät katsojaan nuo lukuisat hautapatsaat, joita Goethekin niin suuresti ihaili. Vaasien ja äärettömän sievien pikkukalujen luku nousi tuhansiin. Kävin kaksi kertaa (monta tuntia kummallakin kerralla) tässä rikkaassa ja sievässä kansallismuseossa.

Sangen hauskaa minulle oli, että oleskeluni loppupuolella Atenassa sinne Egyptistä ja Palestiinasta saapui eräs kansalainen, toht. K. R. Brotherus (toisen faktori Drockilan olin pikimiltään tavannut Berliinissä). Päätimme ainakin osaksi tehdä matkoja yhdessä Kreikassa. Yksin menin tosin kauniiseen Kefisiaan, jonne muinaiset kreikkalaiset ja sitte roomalaiset rakensivat huviloita — muun muassa asui siellä tuo rikas rakentajamesenaatti Herodes Atticus; mutta molemmat me lähdimme Koloonekseen, joka oli Sofokleen, suuren murhenäytelmäkirjoittajan kotipaikka ja jonka oliivimetsää hän niin kauniisti kuvaa eräässä koorilaulussa. Minusta näytti seutu *nykyään* jotenkin autiolta; keskellä kenttää eräällä kukkulalla seisovat mainion, innostuneen muinaistutkijan Otrf. Müllerin ja oppineen Ch. Lenormantin aidatut, mutta rappiolle joutuneet hautapatsaat. Vähän matkan päässä on se paikka, Akadeemia, jossa Plato, muinaisuuden suurimpia filosoofeja, opetti (siitä nimitys akadeeminen; hänen kuuluisan oppilaansa Aristoteleen opetuspaikkaa Ateenan itäosassa kävin myös katselemassa, mutta siitäkään ei ole mitään jälkiä). Viimeisenä päivänä menimme Piraeoksesta vaunuissa Salaminin historiassa merkillistä salmea lähemältä tarkastamaan; jo ollen itsessään kaunis — vaikka Salamis, kuten useimmat kreikkalaiset saaret kasvullisuuden puutteesta näyttää

hämmästyttävän kuoritululta — herätti se miuussa melkein pyhiä tunteita (katsoimme sitä Keratopyrgon paikalta, josta itse Persian suurmestari Xerxes seurasi kuuluisaa taistelun menoa): tässähan taisteltiin se taistelu, jossa ratkaistiin länsimaisen, kreikkalaisen sivistyksen voitto ja itämaisen, persialaisen raakuuden häviö! Ja minä tunsin kiitollisuutta suurta Themistoklesta kohtaan, joka nerollaan ja sukkeluudellaan *pakoitti* pelkurimaisetkin kreikkalaiset taisteluun henkensä puolesta! Ja kun näin Psittaleian ja Kynosuran, miten elävästi astuivatkaan tuon ainoisen tappelun yksityiskohdat silmiini eteen, varsinkin Aiskyloon mahtava kuvaus, kreikkalaisten voitonriemu ja Atossan, Xerxeen äidin haikea valitus! Niin me seisomme tosiaan historiallisella pohjalla! Miten yksi taistelu kuitenkin voi ratkaisevasti vaikuttaa jälkimaailman kohtaloon! Mutta niinhän se tekee nytkin: yksi taistelu, jonka kansa miehukkaasti kestää, voi turvata sille, sen lapsille ja lapsenlapsille varman, vankan tulevaisuuden! — Päivää ennen kuin lähdimme Ateenasta tein matkan toiselle pyhälle paikalle Eleusikseen. Täällä on nyt kaikki raunioina, mutta pääpiirteet entisistä rakennuksista pistävät esille maan povesta, kreikkalaisen arkeologisen yhdistyksen paljastamina. Surumielisesti katselin niihin: tämmöinenkö sinä nyt olit, pyhä temppele, jossa ensin Kreikassa haluaville kaikenmoisilla menoilla opetettiin sielun kuolemattomuutta! Olisiko sinun oppisi yhtä katoavainen kuin sinä itse siinä pirstaleina? Mutta kivet eivät virkkaneet mitään. Kuoleman hiljaisuus vallitsi siinä ja loistava aurinko levitti hohtosäteitään tämän hiljaisuuden ylitse! Läksin matkalle takasin Ateenaa kohti; junassa jouduin keskusteluun kahden kreikkalaisen kanssa, puhuimme meidän vanhan kreikkankielen ääntämisestä, jota he kiven kovaan väittivät vääräksi — heidän ääntämisensä kun on aivan toinen ja juuri tekee uskreikan kielen ymmärtämisen vaikeaksi; suurella uteliaisuudella he myös kyselivät meidän oloja. He näyttivät olevan sangen huolissaan Venäjän tulevaisuudesta; ihailivat meitä suomalaisia; erotessaan he vielä huusivat minulle: „Onnea edelleen Suomelle.“

23 p. heinäk. lähdimme erään hotellipalvelijan seurassa Piraeukseen. Hän oli luvannut hankkia meille sangen halvalla laivapiletit Naupliaan jos antaisimme hänelle vähän vastata. Pilettien piti Bädekerin mukaan maksaa 11 1/2 m. kappale, mies toimitti ne meille à 3 m. kapp., kerran näytti konkurenssi (kahden höyrylaivayhtiön välillä) hyödylliseltä. Laiva oli tosin toisen tai kolmannen luokan laiva: peräkannella kyllä ei ollut lampaita ja heiniä, mutta elämä siellä oli sangen vapaa ja yksinkertainen: hienommatkin naiset paljastivat rintansa rintalapsille (josta luonnollisesta ja ennakkoluulottomasta toimenpiteestä en muuten mitenkään tahdo heitä moittia, kaiken hypokrisiian ankara vihaaja kun olen); eväspussit, jos jonkunlaiset otettiin esille y. m. Mutta kansa oli ystävällistä ja aika kului (ainoastaan laivassa löytyvä kreikkalainen ruoka ja hartsiviini ei maittanut). Sivuutimme vapautussodasta tunnetut Hydran ja Spetsan saaret ja lähdimme entisen Lakoonian äärettömän korkeita ja rotkoisia rantoja kohti. Tulimme vihdoin Leonidi kaupungin edustalle: pieni sievä kreikkalaispoika äitineen oli siellä astumaisillaan maahan, se oli pieni sparttalainen. Kysäsin leikkilisesti häneltä, oliko hän ehkä Leonidaan, Termopylain sankarin jälkeläinen: vastaukseksi sain hieman ylpeän katseen pojalta ja äidiltä herttaisen hymyn. Jouduimme keskusteluun erään kreikkalaisen kauppiaan kanssa, puhuimme sosialismista ja merkillistä on, mitenkä tuo sosiaalinen aate näilläkin kaukaisilla seuduilla on saanut kannattajia; kreikkalaiset puhuivat siitä keskenänsäkin, useammat suurella myötätuntoisuudella.

Nauplia häämöitti edessämme korkeine linnoineen. Kauppias pyysi meitä veljensä luo iltaa viettämään, mutta olimme väsyksissä, lähdimme torin varrella olevaan hyvään hotelliin ja söimme illallisemme keskellä — Nauplian toria, sepä vasta kummallista, lampun valossa! Seuraavana päivänä aamulla vuokrasimme vaunut mennäksemme Tirynssiin, Argos'een ja Mykeneen. Päivä oli helteinen, mutta ei se auttanut: katso ja hikoile, hikoile ja katso! Jonkun matkan päässä pysähtyi vaunut: „olemme Tirynssissä,“ ilmoitti kuski. Sen linna korkealla kukkulalla tekee raunioinakin katsojaan mahtavan

vaikutuksen. Muurit monen metrin paksut ja nuo ylen merkittävät holvikäytävät sitte! Kyllä ymmärsi, että täällä kerran joku mahtava kuningas oli hovia pitänyt. Mutta koko tämä mahtavuus oli nyt raunioina ja ohdakkeita kasvoi nyt siinä, missä ennen kulta oli kiiltänyt, missä ennen loistava hovielämä oli riehunut — ohdakkeita, katoavaisuutta kaikkialla. Panta rei, kaikki muuttuu, oli kreikkalaisen filosofi Herakleitoon lempilause, itsekseni lauloin raunioilla Uhlandin kauniin laulun:

„Es stand, in alten Zeiten ein Schloss so hoch und hehr
Weit glänzt es über die Lande bis an das blaue Meer
Und rings von duft'gen Gärten ein blütenreicher Kranz,
Drin sprängen frische Brunnen in Regenbogenglanz.

Und jetzt statt duft'ger Gärten ein ödes Heideland
Kein Baum verstreuet Schatten, kein Qvell durchdringt den Sand
Des Königs Namen meldet kein Lied, kein Heldenbuch;
Versunken und vergessen! das ist des Alters Fluch.

Ajoimme eteenpäin. Argos'essa katselimme teatteria ja söimme — söimme sängen yksinkertaisesti yksinkertaisessa paikassa, mutta jälkiruoka oli appelsiineja ja se oli harvinaista siihen vuoden aikaan. Pistimme niitä taskuummekin ja vierimme Mykeeneä kohti. Vihdoin seisoi kahden äärettömän korkean vuoren juurella, niiden välissä olevalle pienemmälle vuorenhuipulle oli tuo kerran niin mahtava Homeror. ylistämä Mykeene rakennettu. En voi kieltää, että katselin tuota juhlallista seutua mitä suurimmalla kunnioituksella. Kun panin sen yhteyteen suurem-
moisten kultalöytöjen kanssa, joista jo ylempänä huomautin, en vähääkään epäillyt, että tässä kerran tuo ylen mahtava Agamemnon, kreikkalaisten ylijohdaja Trojan sodassa, oli elänyt ja toiminut. Heinr. Schliemannin hurmaus, kun hän kaivoi esille kullat linnan haudoista, oli minusta aivan luonnollinen ja perusteltu! Hyperkriitikki voi kyllä epäillä, mutta tyyni asioiden punnitseminen ei sitä tee. Ja kukapa enää esim. epäilee Hisarlikin löytöjen perästä Trojan sodan todenperäisyyttä, jota ennen Schliemannia minun nuoruudessani pidettiin pelkkänä satu-

na? Katselimme kalliohautoja, linnanhautoja, palatsin raunioita, temppelin jäännöksiä y. m. mitä painostavimmassa helteessä. Heitin vielä silmäyksen tuohon suuremmoiseseen, jylhään seu-tuun, jossa kerran seisoi Kreikan suurkuninkaan mahtava asunto; sitte ajoimme täyttä vauhtia parin kilometrin matkan asemalle, että vielä ehtisimme päivällisjunassa Korintoon.

Kurjalta näyttää nykyinen Korinti, kun ajattelee sen en-tistä suuruutta. Eikä se sijainnutkaan nykyisen paikalla, vaan lähempänä korkeata linnavuorta, Akrokorinttia. Lähdimme sinne vaunuissa — muu kulkeminen oli jo äärettömän helteen ja pö-lyn takia mahdotonta —; vuorelle, josta muuten on kaunis näkö-ala, ei maksanut kiivetä, kun auer peitti taivaanrannan, vaikka mielelläni olisin nähnyt muinaisuudessa kuuluisan Pireenen läh-teen, jonka muka Pegason kavio oli muodostanut. Roomalaisten kaupparitarien kateus pani Korinton raunioiksi — silloin jo käytiin taloudellisista syistä hävityssotia — ja siitä ajasta asti Korinti on ollut mitätön paikka (tunnettu ainoastaan korinteistaan, pie-nistä rusinoistaan, jotka rypäleen muodossa ovat erittäin hyviä, mutta joitten vienti vuosi vuodelta vähenee). Vanhasta kreik-kalaisesta Korintosta ei ole muuta jälellä kuin eräs pyhä maan-alainen lähde ja temppeli, kaikki muut rauniot ovat roomalais-ajalta. Sieltä tultuamme istuuduimme Korintonlahden rannalle; tässä sain eräästä uskreikkalaisesta lehdestä (muuta ei ollut) tietää, että Venäjän duuma oli hajoitettu. Mitenkähän meidän eduskuntalaitosmuutokselle on käynyt? oli silloin ensimmäinen ajatukseni, sillä siitä ei lehdessä puhuttu mitään. Menimme kohta vaunuissa merkillisen kanava-aukon ohi Lutrakiaan, Korinton esi-kaupunkiin ja kreikkalaisten suosimaan rikkikylpylaitokseen, sieltä nousimme laivaan, lähdimme Iteaan, Delfin satamakaupunkiin. Aina sama peli noilla veneillä ja niiden johtajilla koko itämaalla, kun eivät laivat tule rantaan! Ja Iteassa *hyvin* keskinkertainen ho-telli; voita ja vehnästä ei siellä saatu mistään! Noh, menihän sekini. Seuraavana aamuna Delfia kohti! Ensin tuuhea, kau-nis öljypuumetsä, sitte yhä vaan tien nousua vuoren rinteille kierrellen sinne tänne; metsät, lahti, kylät näkyivät kohta tuolla alhaalla niin pieninä, niin mitättöminä. Vihdoin melkein sama

näky kuin Mykeeneen tullessa: mahtavat Phädriaadivuoret kohosivat korkealle pilviä kohti, välissä kummallinen, jylhä rotko ja sen juurella kuuluisa Kastalian lähde ihmeen kirkkaine, hyvänmakuisine vesineen. Ja toisen vuoren kupeella riippui Delfi, oikeastaan vaan muinaisen Delfin rauniot, jotka ranskalaiset ovat kaivattaneet esille, muuttaen nykyisen kylän toiseen paikkaan. Katselimme siellä aarreatait, patsaat, temppelet y. m. — Suurimman huomion veti puoleensa tietysti Apollon kuuluisa temppeli, jonka sisuksesta papitar antoi nuo yli koko silloisen maailman kuulut oraakkelivastaukset. Ukkonen jyrisi koko ajan, kun katselimme näitä merkittäviä paikkoja ja teki käynnin siellä sitä juhlallisemmaksi. Kuvittelin siellä seisovani ukkoson jyrityksessä juuri Pytian edessä kyselemässä tulevaisuuttani; kuka takaa, ettei minuunkin ehkä olisi vaikuttanut tuommoinen juhlallinen vastaus höyryn tupruessa maan syvyydestä! Onhan selvinkin ihminen välistä taipuvainen taikauskoon, ainakin jonakin neikkona hetkenä! Pistäydyin vielä yksin Marmarian läheisiä raunioita katsomassa, ja paikan museota, missä m. m. tuo kunnis „vaunujenohjaaja“ seisoo, sitte ajoimme takasin Iteaan, nukuimme toisen yömmä siellä ja taas laivalla eteenpäin Patras'een.

Mutta kreikkalaisten laivojen tulo- ja lähtöajat eivät ole luotettavia ja astuttuani laivaan huomasin, ettei se saapuisi määrääikaan Patras'een ja että minun ehtiäkseni Olympiaan ennen italialaisen laivan lähtöä Brindisiin täytyy astua maihin Aigionissa ja sieltä jatkaa suoraan Olympiaan. Se oli puolen laivapiletin hukka, mutta ei auttanut. Sanoin kumppanilleni toistaiseksi jäähyväiset — hän oli kipeä eikä huolinut tulla Olympiaan — ja menin maihin. Sama juttu kun Iteassa, rautatieravintolassa ei voitu saada voita eikä vehnästä, mutta olihan siellä leipää, juustoa ja vettä! Kun junalla saavuini Aigionista Patras'een, astui vaunuihin hotelliagentti, kysyi, meninkö Olympiaan ja suositteli siellä erästä hotelliä, auttoi piletinostossa (Olympia-Patras edes-takasin) ja lupasi sähköttää Olympiaan hotelliinsa, jotta saisin hyvän aterian — nyt oli näet „kuollut säsonki“ ja vähän matkustajia. Tuskin oli tämä lähtenyt, niin

toinen ennen junan liikkeelle panoa ehti luokseni, selitti, että tuo sähköttäminen vaan oli humbugia ja suositteli toista hotellia, joka oli pari markkaa halvempi vuorokauden ylöspidosta. Nauroin itsekseni ja läksin matkalle. Kiidimme yli äärettömien viini- ja maissipeltojen — tämmöinen on näet Peloponneeson länsiranta — ja saavuimme Pyrgoskaupunkiin. Minä olin myös vakuutettu, että koko tuo sähköttämisjuttu oli humbugia houkutellakseen minua hotelliin, mutta äläpäs huoli, Pyrgoksessa astui eräs mies luokseni vaunuihin ja kysyi, menenkö Olympiaan. Melkein ärjäsin hänelle: „mitä se teitä liikuttaa?“, „Suokaa anteeksi, olen saanut sähkösanoman tulostanne“. En voinut olla nauramatta: muutimme kapineet Olympiajunan vaunuihin ja lähdimme matkalle. Ennen perille tuloa tein sopimuksen agentin kanssa, että vuorokauden ylläpito, kaikki siihen luettuna, vaunutkin asemalta ja asemalle maksaisi 10 Smk. ja asia näytti selvältä. Hotelli (H. de chemin de fer — ranska on yleinen sivistyskieli itämailla) oli hyvä, mutta kun läksin oli laskussa 12 Smk. „Ette puhuneet matkakapineistanne mitään“, väitti tuo hävytön porttieri-sihteer. En viitsinyt riidellä, vaan maksoin laskun ilman juomarahoittoa *hänelle*. Koska Bädekeria ei ollut muassa, läksin oppaan seurassa raunioita katsomaan. En tahdo väsyttää lukijaa niiden selvittämällä. Mainittakoon vaan, että museossa kauan ihastuksella katselin Praxiteleen Hermeen originaalia, josta nykyään näkee jäljennöksiä melkein jokaisessa n. s. sivistyneessä kodissa.

Tulin takaisin Patras'een kl. 7 1/2 illalla. Kumppalini oli vieläkin kipeä. Laivamme oli määrä lähteä kl. 9 samana iltana ja tuli kiiruhtaa sinne. Siellä tarjottiin meille todellinen koiranvuode, aivan kova kuin kivi, vaikka meillä oli *ensimmäisen* luokan piletti. Panin ankarasti vastaan. Ei ollut paikkaa, laiva oli täynnä, arveli stewart. Vai niin, arvelin minä, otin hänet syrjään ja tarjosin hänelle 10 m., jos hän hankkisi meille kaksi pehmeätä vuodetta *samassa* hytissä kahdeksi yöksi. Mies oli kuin muuttunut; kaikki saatiin mitä pyydettiin. Aivan samanlainen peli oli minulla ranskalaisessa laivassa Napolista Marseille'en lähtiessäni. Asiat eivät näkyneet muuten kulkevan. —

Seuraavana aamupäivänä sivuutimme Leukaan, Odysseyn kotimaan (Dörpfeldin sangen todenmukaisen arvelun mukaan) ja Aktiumin, jossa taistelu maailmanvallasta Cæsar nuoremman ja Antonion välillä ratkaistiin ja kohta sen perästä olimme Korfun edustalla. Heti tuli laivaan agentti, joka tarjosi meille (tietysti kunnollisesta maksusta) ajon vaunuissa saaren merkkipaikkoihin. Suostuimme tarjoukseen: 4 tuntia piti laivan seisoa Korfun sataamassa. Lyhyesti en voi Korfusta muuta sanoa kuin että se on maallinen paratiisi, se on yksi ainoa puutarha, jossa vallitsee oikein trooppillinen kasvullisuus. Tämä on aivan selitettävissä, kun muistaa, että meren kosteus ja etelän kuumuus tässä ovat yhtyneet. Ajoimme ensin — yli kahden tunnin matkan onnettoman keisarinna Elisabetin, Frans Josefin puolison lempipaikkaan, Akilleumiin. Se on täynnä korkeita palmuja ja muita trooppillisia kasveja, varjoisia lehtikujia, kauniita taideteoksia. Näköala siitä oli niinkään ihmeen viehättävä yli suuren siintävän meren, yli kaupungin ja Kreikan rantojen ja vuorien. Oh, sitä kauneutta! Vahinko vaan ettemme saanut sitä nauttia kuin neljännestunnin aikaa! Lähdimme taas aivan toiseen suuntaan saarta, Monrepos'en ylen ihanaan puistoon, jossa kaikki etelän puut ja pensaat olivat yhtyneet veljellisessä rakkaudessa. Ja sitte viipymättä Canoneen, kauniiseen niemekkeeseen, johon Odysseys saapui haaksirikkoisena Scheriaan (= Korfuun); ulkopuolella on pieni kovin seivä saari: se oli muka faiakialaisten laiva, joka vei Odysseyn hänen kotiinsa ja jonka vihastunut Poseidon tähän kivitytti. Palasimme nopeasti kaupungin ja sen puiston läpi takaisin laivaamme $\frac{1}{4}$ vailla neljä, jolloin laivan tuli lähteä Brindisiin.

Täältä lähdin kallista, ikävää ja pitkää matkaa kulkemaan Napoliin. Barin kaupungissa ostin asemalla italialaisen lehden, siinä sair. ensimmäisen tiedon eduskuntamuutoksen hyväksymisestä Pietarissa. Tämä kovin iloinen sanoma ylläpiti voimiani: ajattelin maani ja kansani tulevaisuutta, jotka tämän reformin kautta, jonka edestä minäkin olin taistellut, vieläpä ensimmäisenä nostanut kysymyksen yleisestä äänioikeudesta, nyt näyttivät turvatuilta ehkä ainiaaksi. Ja kansan syvät kerrokset olivat

nousevat uudistuksen kautta, jos kohta se ei ollutkaan täydellinen yhä suurempaan merkitykseen ja käyvät yhä parempaa tulevaisuutta kohti! En muista hetkeä, jolloin äsken olisin ollut niin riemuksella tuulella kuin luettuani tämän suuren uutisen. Nyt vaan rohkeasti eteenpäin! Edistys ei tunne mitään seisahdusta: toinen lahonnut seinä kaatukoon toisensa perästä! — Tunsin vanhastaan Napolin facchinot (kantajat). Päätin sen takia olla varuillani. Mutta silläaikaa kun minä nostin alas toisen matkakapineeni, oli jo kapsäkkini hävinnyt. Juoksin mitä ehdin eteenpäin, taaksepäin, sitten taas eteenpäin, mutta turhaan, se oli, kun olikin, hävinnyt. Silloin käännyin vielä kerran junavaunuille päin — kas tuossa tulikin mies kadonnutta lammastani pyytämättä kantaen. Oli kun olisin tavannut hyvin hyvän, vanhan ystävän, jälleen monen vuoden perästä. En tahdo sanoa, että mies aikoi anastaa kapsäkkini, vaikka asemapäällikkö näkyi sen otaksuvan ja minulla oli ikävä kokemus kiikarini varastamisesta Aroonassa kaksi vuotta sitte — nyt on muuten varkauudet rautatievaunuissa muodissa —; arvattavasti oli mies otaksunut, että kyllä minä näin, kun hän otti ja että seuraisin muassa — pääasia, että hän, eikä kukaan muu, ehtisi korjata sen kannettavaksi: siitä tuo tulinen kiire hänellä. Vaikka en ollut syönyt sinä päivänä mitään, menin heti kolmesta konttorista Marseilleen menevää laivaa kysymään. „Vasta kahden päivän perästä“, vastattiin ja minä sekä kumppalini, joka vasta illempänä saapui (kun kiertopiletti sitoi häntä vissiin linjaan), jäimme siksi aikaa Napoliin, jossa jo kerran ennen olin käynyt.

Eikä se haitannutkaan. Olen jossain lukenut, että „Italia on Euroopan kukkatarha ja Napoli sen kaunein kukka“. Tämä lausunto on oikea. Napoliä voi tosiaan ihailia vaikka kuinka monta kertaa. Menimme sähkövaunuilla Posilippoon ja Santa Annan verannalta ihailin vielä kerran tuota verratonta laltea, kaunista kaupunkia ja — Vesuviusta. Niin Vesuviusta! Se oli nyt kauhean purkaumisensa jälkeen aivain rauhallinen, mutta voimien ponnistus oli muuttanut sen vanhaksi, syviä ryppyjä olivat laavavirrat uurtaneet sen otsaan. Ja miten harmaapäinen se yleensä jo oli! Ukko tahtoi vielä näyttää nuoruutensa

voimia, mutta se kävi siitä vaan yhä vanhemmaksi. Käytin muuten aikaani käydäkseni vielä kerran perinpohjaisemmin kuin viime kerralla Napolin kuuluisassa akvariossa, joka on täydellisin Euroopassa. Aina lapsuudesta asti olen sitä paitse rakastanut luonnontieteitä. Katselin siellä pieniä haikaloja, panin käteni merkillisen sähkökalan alle ja sain silloin siltä semmoisen sähkötärähdyksen, että se tuntui vielä kymmenen minuuttia perästäpäin, kaitsija pisti kepin eräitten eläinten vesisäiliöön ja heti kaivautuivat ne pohjamutaan, muutamia säde-eläimiä hän myös hätyytti ja nämä taas kohta vetivät säteensä sisään y. m.

Vihdoin tuli lähtöpäivä. Toht. B. meni Saksaan, minä ranskalaisella laivalla Marseilleen. Ilma oli sangen kaunis ja taas sain olla suurella avaralla merellä, jossa ei missään näkynyt rantaa, kaikkialla vaan ääretön, rajaton merenpinta. Se oli ihanata: suurella merellä haihtuvat kaikki maailman pikkumaisuudet ja siellä syntyvät jalot, ylevät aatteet! — Paljon emigrantteja oli laivassa, jotka tulivat työnhakuun Ranskaan; sillä luonto on äärettömän rikas Italiassa, mutta kansa on vielä köyhää. Kuljimme Korsikan pohjoisniemen ohitse, Toulonin sotasatama häämöitti kaukaa ja 1½ vuorokauden perästä olimme Marseillella, Ranskan suuressa kauppakaupungissa. Hotellit olivat täpösen täynnä, sillä paraikaa oli siellä „siirtomaitten näyttely“. Se oli jotenkin laaja ja hauska katsella: jokaisella Ranskan siirtomaalla oli oma paviljonkinsa, jossa oli kaikki näytteillä, mikä siinä siirtomaassa oli merkillistä, osaksi asukkaitakin sieltä, jotka soittivat ja lauloivat omituisella tavallaan. — Marseille ei ole mikään erittäin kauniisti rakennettu kaupunki — onhan siellä muutamia sieviä rakennuksia, kuten Longchamps'in museo, Pörssi, pari katedraalia y. m., mutta se sijaitsee kovin kauniilla paikalla ja Corniche, meripuoli on kerrassaan hurmaava; sen puistot, Pradot ovat myös sangen komeat ja satamat (vieux Port ja Joliette) laajat ja täynnä kauppalaivoja. — Orangen (jossa ei muinaisroomalaisia näytäntöjä tänä vuonna ollut, kuten odotin) Avignonin ja Lyonin kautta menin Geneveen: matkalla tapasin erään Tunis'issa asuvan ranskalaisen, joka johti kaivan-

toja vanhan Kartagon raunioilla; hänellä oli paljo hauskaa sieltä kerrottavaa.

Genevessä olin neljännen kerran, niin etten siellä viipynyt. Tein vaan pienen huvimatkan Voltairen linnalle, Frenay'lle, jossa tuo suuri älyniekka eleli loppupuolen elämäntänsä. Valitettavasti en päässyt linnaa sisältäpäin katsomaan, se kun vaan keskiviikkoisin on auki yleisölle, mutta ser. ulkopiirteet sain nähdä ja pienen kirkon vieressä: ajatelkaa kirkon sen linnan omistajan vieressä, joka aina huusi „ecrasez l'infame“ (sillä tarkoittaen kirkkoa) ja jonka henki vielä elää nykyisissä ranskalaisissa heidän taistellessaan paavin valtaa vastaan. Genevestä lähdin pitkin ihanaa Lac Lemania aina toiseen päähän asti — tosiaan ihana ja runollinen matka, sillä melkein koko ajan soitti hyvä kappeli ja nuo kauniit sävelet laskeutuivat niin pehmeästi järven siintävälle selälle; ei muuta kuin istua siinä suloisessa ilmassa ja nauttia, nauttia luonnon kauneutta ja vaipua suloisiin unelmiin! Niin, luonto hymyilee tosiaan niin herttaisesti Geneverjärven aalloilla!

Prof. Mendel, Saksan etevin hermolääkäri oli ehdottanut minulle Saxonin kylpypaikan. Tottelin häntä ja menin sinne levähtääkseni pari viikkoa. Mutta kun tulin perille, missä hotellien palvelijat, missä kantajat? Kaikki näytti niin kummallisen autiolta. Vihdoin sain selville, että Saxonin kylpypaikka ei enää ollut olemassa, kylpyhuone oli suljettu.

Minne nyt mennä? Äkkiä juohtui mieleen, että jonkun matkan päässä oli tuo ihana Finhaut, jossa kaksi vuotta sitte oleskelin kolme viikkoa. Päätin mennä sinne lepäämään matkojen vaivoista pariksi, kolmeksi viikoksi. Olihan se hyvä kesäpaikka sille, joka haki rauhaa, tuolla korkeudessa, Glacier de Trient'in ja Mont Blanc'in juurilla. Elämä kului siellä hauskaasti ja tasaisesti ranskalaisten, saksalaisten, englantilaisten ja hollantilaisten seurassa. Ei mitään erityisempää tapahtunut, paitse 18 p. elokuuta, jolloin tuo kolme vuotta sitte alettu vuorirata Martignyn ja Chatelardin välillä vihittiin ja ensimmäinen juna kulki. Sen kautta pääsee nyt mukavasti Geneverjärvenkin puolelta toistaiseksi Chatelardiin saakka (Ranskan rajalle, siitä

diligensilla Mont Blanc'iin saakka, linja Chatelard—Mont Blanc ei valmistu ennen v. 1908). Se oli tietysti suuri merkkipäivä Finhaut'elle. Koko paikkakunta oli jalkeella, liputettiin ja lapset marssivat junaa vastaanottamaan, tytöt kansallispuvuissa ja pojat vuorimiehiksi puettuina soiton kaikuessa. Minun hotellini oli liputettu ja ranskalaiset naiset olivat ainoata suomalaistakin kohtaan niin kohteliaita, että panivat sinivalkoisenkin lipun liehumaan. Mutta kansa oli sittekin jotenkin tyyni — hurraahuutoa ei kuulunut; erään englantilaisenkin kuulin huudahtavan: sangen flegmaattista kansaa! Tuntui niinkuin olisi ollut Suomessa omien kansalaistensa keskuudessa! 29 p. elokuuta matkustin Zermattiin Finhaut'in uutta rataa myöten. Melkein kohta kun lähtee Finhaut'ista kulkee rata todellisella vuorijyrkanteellä niin että päätä huimaa: Trientjoen vuoriseinä nousee melkein äkkijyrkkään ylöspäin ja sen kupeeseen monta sataa metriä laakson pohjasta on rata hakattu, niin että toisella puolella vaunua nousee suora vuoriseinä, toisella taas on ääretön jyrkänne ilman mitään esteitä; sitte kiittää juna Gorge de Triegen äärettömän syvyyden yli ja vihdoin ennen Vernajaz'ia se hammasratana kiertelee sinne tänne äärettömän korkean vuoren sivustaa päästäkensä vihdoin kunnollisesti alangolle — tämä rata on rohkeimmin rakennettuja vuoriratoja vuoriratojen maassa Sveitsissä. Koko matka Finhaut'ista Martignyyn ei maksanut kuin 5,50 Smk. 3:ssa luokassa. Martignystä jatkoin alituisia viinitarhoja pitkin Vispin (Viegen) kaupunkiin, jonne jäin yöksi (se on halvinta, sillä Zermattella on kaikki hyvin kallista; jo matka edestakasin Zermatt-Gornergratille maksaa 3:ssa luokassa 34 (!) Smk.) Ja seuraavana päivänä alkoi minulle *matka, yksi suuremmoisimpia, mitä milloinkaan olen saanut tehdä* — vaihtelevaiuudessaan ja majesteettisuudessaan ehkä suuremmoisoin koko etelä-Euroopassa.

Juna kiiti välistä jyrkästi ylöspäin, välistä se laski alhaiseen laaksoon; milloin olimme verrattoman korkealla vuoren rinteellä: Visp-virta kierteli laineitaan niin alhaalla, että se tuskin näkyi; milloin taas olimme tuon vyöryvän, kuohuvan virran tasalla, joka syöksyi eteenpäin pitkin junan toista sivua mitä

huimaavinta vauhtia. Ja välistä kiiruhti juna virran yli, niin korkealla, että tuskin uskalsi heittää katseen alas laaksoon, välistä se taas pujautti pimeään vuoren sisään; ja sitte se taas kulki viheriöitten laaksojen läpi, jotka hymyilivät kuin nuoret, suloiset tyttöset. Tuolla toisella puolella kohoaa kallioseinä aivan pystyyn melkein yhtä pitkälle ylöspäin kuin silmä kantaa ja tuolla ylhäällä taivaan rannalla häämöittää kummallisia huippumuodostuksia, niinkuin keskiajan linnoja tai kookkaita jättiläisiä; tuossa taas välähtää viheriöitten vuorien välitse lumivalkoinen Breithorn, puitten muodostamissa vihreissä kehyksissä; tuossa on korkea harmaanharmaa kallioseinä ja sen yläpuolella kimeltelee jäinen ja luminen glasieri ja korkea Weisshorn; tuossa toinen, jonka huipulta vesi laskee syvyyteen niin rajusti, että se pirstoutuu tuhansiin auringonsäteissä loistaviin pisaroihin, kuten „Brudslöret Romsdalen'in“ ihanassa laaksossa Norjassa; vihdoin Zermattjen kylän paikalta aukenee koko Vispin ihana laakso taaksepäin — oi sitä luonnon yliluonnollista kauneutta ja suuruutta! Ja kun lähdimme Zermattista Gornergratille sama ylevä näköala, ei, vielä ylevämpi! Tuossa edessämme äkkiä kuten mahtava keila Matterhornin huippuvuori lähes 4,500 metrin korkeudessa — yksi sivu aivan suora ja musta; se näyttää niin uhkaavalta: „älä tule lähemmäksi minua, vuoren jättiläistä“, mutta juna kiittää sittekin vaan rohkeasti eteen- ja ylöspäin, kylmemmäksi käypi ilma, kasvullisuus vähenee. Olemme Riffelalpilla (2213 metr.) sitte Riffelbergillä; kaikki viheriä häviää vähitellen, paljaat kivet ja kiviroukkiot jäävät yksin jälle; ihmiset tuolla alhaalla Riffelalpilla (!) tuskin näkyvät, siellä täällä elokuunkin lopussa loistaa jää esille vuoren rotkoista, vihdoin viimeinkin olemme Gornergratin huipulla (3019 metriä). Pilveä ei näy missään; nuo suuret lumivalkoiset, häikäisevän-kauniit jättiläiset Weisshorn (4512 metriä), Dom (4554), Matterhorn (4482), Breithorn (4171), Kaksoiset (4094—4230) ja Monte Rosa (4638!) seisovat ympärillämme — ei, me seisomme ikäänkuin kumppalina, vertaisina niiden keskellä ja niiden glasierit ovat osaksi meidän jalkojemme juurella (!) Mutta vielä korkeammalle me jalan nousemme, 3136 metrin korkeuteen; siinä

on Gornegratin huippu. Kummalliselta tuntui siellä juoda pilvien yläpuolella — jos niitä olisi ollut — kahvia: yksi kuppi maksoi vaan 2 m.! Ei olisi tahtonut lähteä sieltä milloinkaan, alppimaailman kylmät kaunottaret olivat minut tykkänään lumoneet! Näinhän vielä niistä Brigissä suloista unta!

Seuraavana päivänä kuljin lähes 20 kilometrin pitkän Simplontunnelin kautta 20 minuutissa (kaikkien melkein yhtämittaa seuraavien pikkutunnelien kautta saapi olla yhdessä jaksossa $3\frac{1}{4}$ tuntia vuoren sisällä). Italian ihanat maisemat avautuivat eteeni, ja kun tulin Stresan kaupunkiin, olin taas toisen kerran elämässäni ihanan Lago Maggioren rannalla. Ajoin asemalta höyrylaivasillalle: laivan piti vasta parin tunnin perästä saapua. Jäin pieneen rantaravintolaan kahvia juomaan, jota tarjosi minulle yksi noista Italian mustakutrisista, säihkysilmäisistä kaunottarista, joita niin runsaasti tapaa matkallansa tässä luonnon siunaamassa maassa. „Ovatko kaikki Italian tyttaret yhtä kauniita kuin te“, kysyin häneltä suoraan ja leikkisesti. „Paljon kauniimpia“ vastasi hän vienosti hymyillen. Kaikki kaunis on tässä maailmassa kohta haihtuvaa ja minun täytyi noin tunnin kuluttua sanoa tuolle suloiselle italiattarellekin jäähyväiset. Mutta — toiset kauneudet odottivat minua: läksin Lago Maggioren komeata pintaa kyntämään — ihmeellistä, se näyttää eteläpuolella aivan siintävän siniseltä ja pohjoispuolella vihertieltä, sama järvi. Locarnon kaupungissa Sveitsin italiankielisessä osassa kaksi vuotta sitte en ehtinyt hammasradalla ylös Madonna del Sasson luostariin. Korvasin nyt tämän laiminlyönnin. Luostarikirkossa on Ciserin maailman kuulu taulu Kristuksen maahanpanijaiset: miten hienosti ja pehmeästi on yksin tuo edessä kulkevan kantajan ruskea päähinekin maalattu! Laskeuduin taas alas luostarin korkeudesta ja läksin kiittämään pitkin kuuluisaa Gotthardtin tunnelia pohjoiseen päin. Tämä merkillinen tunneli kulkee vihertävien alppiseutujen läpi, yli vaahtoavien jokien ja pystysuorien vuoriseinämien välitse; kummallisinta on kuitenkin sen monimutkaisuus, niin että välistä (esim. Wasenin paikoilla) näkee ne kiskot, joita myöten juna jo on kulkenut, alapuolella rinnakkain suuntautuvan: luulisi helposti, että se on aivan toi-

nen rata. Välistä, vieläpä useinkin, rata kulkee kiertotunnelissa, renkaan muotoisesti ylöspäin (nousun jyrkkyyden vähentäinseksi), mutta tätä nousua matkustavainen tuskin huomaa: koetin kyllä seisoa keskellä vaunua, mutta vaikea oli sittekin eroittaa kiertokulkua suorasta kulusta tuossa vallitsevassa pimeydessä. Havaintojani häiritsi ehkä myöskin jossain määrin eräs hyvin hilpeämielinen englantilainen pariskunta; vaikka vaunussa oli 21° C., kääri mies tavan takaa vaimonsa ympäri päällystäänkin, „ettet vaan paletuisi“, ja minunkin kanssani laskivat kaikesta leikkipuhetta. Sain siinä jo kokea, kuten myöhemmin itse Englannissa, etteivät englantilaiset suinkaan ole tuota jöröä kansaa, joksi moni niitä kuvaa. Goldau'issa nousi junaan kolme miestä, jotka puhuivat vuorotellen saksan, ranskan ja italian kieliä; mielikuvitukseni oli matkan eriskummallisuudesta ja sanomalehtikirjoituksista käynyt niin herkäksi, että, kun en nähnyt muuta matkatavaraa niillä kuin pienen salkun yhdellä miehellä, rupesin ajattelemaan anarkisteja räjähdysaineineen, varsinkin kun he paraimmiten puhuivat italian kieltä — kuinka herttaisesti minä sitte perästäpäin nauroinkaan otaksumalleni, että tuo salkku ehkä sisälsi jonkunlaisen pommin, joka junassa jo voisi erehdyksestä räjähtää.

Zürichin kaupunkia yleensä suuresti kiitetään. Vaikka siellä tällä kertaa oleskelin lähes pari viikkoa, en oikeastaan tiedä, mistä tämä ylenmääräinen kiitos johtuu. Myönnän, että kun katsoo rantalaiturilta tai Züricherhornilta iltapimeässä Zürichersee'n aaltojen yli, näköala on sängen kaunis: tuhansia tulin heijastaa kimmeltelevään järvenpintaan ympärilläolevista huoneista, sataman kaasulyhdyistä ja laivoista vieläpä eri väriävahduksissa, ja kun aurinko laskee, leviää yli koko järven maille menevästä auringosta ihmeen kaunis keltainen väritys veden pinnalle. Ja jos tahtoo oikein ihanan luonnon helmaan kaukana suurkaupungin elämästä, — niin ajaa raitiotietä Dolderpuistoon, jossa minäkin eräänä iltana ihailin auringon säteitten heijastusta suorarunkoisten, tummaa taivasta kohti nousevien honkien välitse aivan kuin Eero Järnefeltin tunnetussa taulussa Karjalan rajaseuduilta. Siellä on pieni ravintolakin ja teekupin ääressä

istuini siellä monta tuntia kirja edessäni, kunnes muutamien naisten äärettömän liukkaat kielet karkoittivat minut rauhalliselta tyyssijaltani. Kuten jo sanoin, Zürich on suurkaupunki — se on Sveitsin suurin kaupunki koska siinä jo on 170,000 asukasta — ja se on kasvanut etenkin etukaupunkien liittäytymisellä varsinaiseen keskiosaan. Sekä köyhäin osa Sihl että rikkaitten puolet Enge ja Hottingen kuuluvat nyt Zürichin kaupunkiin, ja yhdistämiseen on suuresti vaikuttanut se seikka, ettei puolueellinen kunta sitä määrää yhdistettävien veronmaksukyvyyn mukaan, vaan koko kantaoni yleisessä äänestyksessä. Zürichissä on paljon yleistä harrastusta monella eri taholla. Niin on esim. naisyhdistys (olkoon se meilläkin esimerkkinä*) rakentanut sangen hauskoja „alkoholfreie Wirtschaften“ (alkoholitomia ravintoloita). Kävin yhdessä, „Olivenbaum“ Stadelhofen puiston varrella: siellä olivat huoneet erittäin miellyttävät ja sievällä lasiverannalla nautin sangen hyvää kahvia leivän kanssa 25 pennistä (!) ja sain koko joukon hyviä viinirypäleitä 20 pennistä. Naisyhdistyksellä on ravintoloita kymmenkunta (suurin Zürichbergillä), joissa päivällinen maksaa (4 lajista) ainoastaan 40—60—100—150 penniä; sitä päitse on lukusali (siinä monta erisuuntaista sanomalehteä); juomarahoja ei käytetä, mutta palvelusväkeä pidetään siivosti ja hyvin. Näissä ravintoloissa käypi kaikenlaista väkeä, säätyeroitus näkyy olevan hävitetty — ne ovat raittiusravintoloita sanan paraimmassa merkityksessä. Hauska oli myös pistäytyä suuressa keittokoulussa Gemeindestrassen varrella. Merkille pantava on, että siinä itse Sveitsin liittovaltion presidentin tytär on käynyt keittotaitoa oppimassa. Hilpeä mieliala näkyi vallitsevan nuorissa ty töissä ja ilolla he näyttivät toimittavan askareensa. Milloinkahan meidän naisemme rupeavat ymmärtämään, mikä suuri kansantaloudellinen merkitys tällaisilla keittokouluilla on, ja niissä lukuisasti käymään? Suurella mielihyvällä katselin myöskin oppilaskoulussa nikkareja varten (Lehrwerkstätte für Schreiner“) tämän laitoksen oppilait-

*) Vrt. Frans Orelli, Die alkoholfreien Wirtschaften der Frauenvereine für Mässigkeit und Volkswohl in Zürich 19 siv. 10 penniä. Tämä pieni kirja antaa monta hyvää neuvoa.

ten erittäin kauniita töitä; tuskin voi uskoa, että vanhemmakaan oppilaat voisivat suorittaa semmoisia. Oppiaika käsittää 3¹/₂ vuotta ynnä 8 viikon koetusajan, jonka kuluessa sopimus isän tai holhoojan ja johtokunnan välillä voi purkautua. Sisäänpääsöä varten vaaditaan 14 v. ja jotenkin laajat tiedot sekä ruumiillinen kypsyminen. Johtokunta sitoutuu opettamaan oppilasta „ammatin kaikissa haaroissa“ maksuttomasti. Vuoden perästä maksetaan kuukauspalkkaa 5—10 m., seuraavana vuonna 10—20 m. ja viimeisenä vuonna 20—40 m. Tarkastaessani tätä laitosta ajattelin itsekseni: eiköhän voisi ruveta Suomessa-kin kunnan tai valtion puolesta tositoimella harrastamaan näitä ammattitaitoa niin suuresti kehittäviä kouluja?

V. 1896 suuren pedagogin Heinrich Pestalozzin muistoksi perustettiin Zürichin kaupungissa eräs „Pestalozzigesellschaft“, joka pyrkii hänen hengessään kohottamaan kansan hyvinvointia edistämällä kansan sivistämistä ja kasvatusta. Tämä erittäin hyödyllinen seura on kymmenen vuoden kuluessa suurella menestyksellä toiminut päämääränsä saavuttamiseksi monella eri tavalla. Se ylläpitää useampia julkisia lukusaleja ja yleistä kirjastoa, toimittaa kansankonsertteja ja kansannäytäntöjä, yleisiä esitelmiä, sopivia julkaisuja ja hyviä kuvia, julkisia kokouksia nuorison ja kansan sivistyttämiseksi, julkaisee erästä kansantajuista aikakauslehteä y. m. s. Erästä tämän seuran suurta lukusalia olin silmäilemässä. Samoin pistäydyin myös katsomaan „Eintracht“-nimisen työväenyhdistyksen huoneustoa, johon minut neuvoi O. Lang, kun kävin häntä ja hänen (venäläistä syntyperää olevaa) rouvaansa tervehtimässä.

Kovin ikävä sanoma tapasi minut Zürichissä. Sinne piti minun vaimoni ja kahden poikani saapua ja meidän sitte yhdessä käydä kauniissa Engaddin laaksossa Itä-Sveitsissä jatkaaksemme sieltä Pariisiin Sveitsin läpi. Vaimoni sairastui ja matkasta ei tullutkaan mitään. Pistäydyin lopuksi Zürichin kantonaaliseen eduskuntaan, jossa tuota polttavaa kysymystä sotaväen sekauttamisesta työväen lakkoon juuri jauhettiin: eräs viisas tohtori koetti turhaan kuluneilla korulauseilla sitä puolustaa. Sitte läksin Aarau'iin — matkalla sinne Habsburgin vanhat linnan jään-

nökset hämöttivät korkealla metsäisellä kukkulalla, ja sieltä Base-
liin. Viime kerralla täällä ollessani en tavannut kansainvälisen
työtoimiston johtajaa prof. Stephan Baueria, jolle minulla toimis-
ton kirjeenvaihtojäsenenä oli asiaa. Nyt hän oli toimistossaan.
otti minut erittäin ystävällisesti vastaan, kysyi keskustelles-
samme minulta suoraan, olinko sosialisti, mutta huolimatta yhtä-
suorasta vastauksesta, pani hän illalliset toimeen minulle uudessa
komeassa Univers-ravintolassa, jossa hauskaasti sain jutella hänen.
Sveitsin kooperatiivisen liikkeen johtajan toht. Hans Müllerin
ja tuon äärettömän työkykyisen tohtori Landtmannin kanssa.
Tohtori Müller pyysi minua seuraavana päivänä katsomaan
„sveitsiläisten ravintoyhdistysten liiton komeata taloa ja hyvin
järjestettyä toimintaa.“ En voinut olla ihailematta kaikkea mitä
minulle näytettiin. Melkein koko kirjanpito on lippujärjestel-
mää, kuten katalogit uudemmissa kirjastoissa, tässä „registra-
tuurissa“ haetaan lipuista, missä tavarat ovat — Sveitsin rajoilla
ovat useimmat tavarapaikat —; miten paljon niitä kussakin
paikassa on, ovatko tilaukset lähetetyt — eräässä kaapissa on
taas lippuja näitä tilauksia varten j. n. e. Kirjekoteloiluihin
ovat useimmat tunnetut adressit valmiiksi painetut, joiden kanssa
liitto on kauppayhteydessä. Onpa siinä vastaanottohuoneessa
n. s. „Geschwätztafelkin,“ taulu, jossa kehoitetaan siellä kävijöitä
puhumaan täsmälleen liikeasioista ja jättämään joutavat lörpö-
tykset sikseen. Miten tarpeellinen olisikaan tällainen taulu
meilläkin monessa kokouksessa, joissa kallista aikaa tuhlataan
turhiin jaarituksiin ja toistamisiin. Huoneusto sisältää monta
sievää huonetta, johtokunnan, tohtori Müllerin, toimitus- ja kont-
torihuoneet, kemiallinen laboratorio (jossa oma kemikko
4,000 markan vuosipalkasta tutkii kaikki tavara-aineet), malli-
huone, jossa näkee malleja kaikista tavaroista, mitä liitto välittää,
tilastuhuone y. m. Milloinkahan meidän ravintoyhdistykset pääse-
vät näin pitkälle?

Baselstadt-valtion työväestö on suuresti edistynyt. Kolmas
osa kansan edustajista on sosialisteja, hallituksen 7:stä jäsenestä
on myös yksi sosialisti ja jotenkin vaikutusvaltainen, kykenevä
henkilö. Kaupungin mutkaisia katuja myöten kuljeksin Baselin

sosiaalidemokraattisen sanomalehden toimituspaikkaan. Se oli vähäpätöinen ulkoasultaan, mutta hyvin ystävällisesti otettiin minut vastaan ja minä sain yleisen suosituskirjan kaikkiin työväen kokouksiin. En ehtinyt — tulee muistaa, että minä olin valtion varoilla kouluoloja tutkimassa ja että tämän siis aina piti olla pääasianani — muuanne kuin erääseen muurarien kokoukseen. Suosituskirjan johdosta tarttui moni karkea, känsäinen käsi minun käteeni tervehdykseksi ja mielihyvällä tunnustan, että se tuntui minusta niin herttaiselta, kodikkaalta: tunsinhan minä kymmenen vuoden kokemuksesta nämä työstä rypistyneet kädet, jotka tavallisesti johtavat lämpimään sydämeen ja nyt ne taas vierailta mailla, kaukana Suomestani puristivat minun kättäni. Kokouksessa pohdittiin kysymystä erään muurarin vainoomisesta työnantajan puolelta. Ihmettelin sitä suurta ymmärrystä ja mielenmalttia, jota nämä nähtävästi sängen itsetietoiset muurarit osoittivat tässä asiassa, ja sitä hyvää järjestystä, mikä kokouksessa vallitsi, vaikka kysymystä käsiteltiinkin suurella mielenkiinnolla, vieläpä kiihkeästikin: ei katsottu *to distetuksi*, että työnantaja olisi boikottanut, vainonnut työmiestä: asia jätettiin sen takia toistaiseksi sikseen ja johtokunnan silmällä pidettäväksi. Baselissa ovat muuten huolimatta siitä, että siellä asuu noin 300 miljonääriä, työväenkysymykset päiväjärjestyksessä. Kun esimerkiksi tohtori Landtmann tuli minua hakemaan prof. Bauerin kutsuun, jäi hän keskustelemaan hotellin isännän kanssa. Perästäpäin sanoi hän minulle: „tuo oli niitä parempia.“ „Kuinkas niin?“ Kas, me olemme täällä panneet alkuun 9-tuntisen työpäivän hotellipalvelijoille, ja se on hotellin omistajien enemmistön puolelta kohdannut ankaraa, hyvin ankaraa vastarintaa, uhkaavat ennen sulkea ravintolansa kuin suostua moiseen uudistukseen.“ Ja kuitenkin tiedetään aivan hyvin, että melkein kaikissa maissa (Englannissa näyttää olevan vähän paremmin) nämä poloiset sekä nais- että miespalvelijat eivät saa nukkua enemmän kuin 4—6 tuntia joka yö.

Karlsruhen kautta — joka oli juhlapuvussa suurherttuan 50-vuotista riemujuhlaa varten — läksin Pariisiin. Tulin sinne

syyskuun puolivälissä. Työstä Sveitsin kouluissa olin väsyksissä ja jäin sen takia lepäämään joksikin viikoksi. Olin asettunut Luxembourgin puiston läheisyyteen*) asumaan, niin että voin joka päivä tässä kauniissa puistossa viettää suuren osan päivästäni. Katselin lasten leikkejä — joka aina on minua suuresti huvittanut —: tuossa vierittää sievä pieni tyttö vannettaan, tuossa punaposkinen poika pieksää hyrränsä kulkemaan, toinen laskee veneensä purjehtimaan oikein tulipunaisilla, sosialistisilla purjeilla lammelle — mitenkä eivät lapset olisi sosialisteja Ranskassa, kun itse Clemenceau muka on julkisesti väittänyt olevansa „riippumaton sosialisti!“ — ja tuossa kulkee koko lapsilauma vuohien vetämänä, jonka huvikseni valokuvasinkin. Mikä ääretön kukkien paljous noilla penkereillä tämän lisäksi! Aivan kuin Edelfelt on ne maalannut tunteissa taulussaan. Ja tuossa kulmassa ihailin taas George Sandin uutta, kiiltävää marmoripatsasta viheriällä pelouse'llä. Otin myös monasti kirjani tai sanomani mukaani ja istuin tuon kauniin hirven- tai jalopeurankuvan eteen lukemaan! Välistä pistäydyin Luxenbourg-galleriaan vanhoja kauniita taidetuttuja katselemaan. Mutta katso, onhan joku muutos sosiaaliseen suuntaan sielläkin tapahtunut. Taidekokoelman pihamaalla seisoo Biesbrock'in *Le peuple le* (Volders: k. Koitartani II) pleure ja Greberin Grison (kuolettava kaivoskaasu) muita mainitsematta!

Kauniita veistokuvia, jotka useimmiten puhuvat sangen liikuttavaa kieltä, tapaa hautausmailla. Menin sen tähden Montmatren cimetièrre'lle, jossa en ennen ollut käynyt. Siihen on haudattu muun muassa Emile Zola, suuri romaanin kirjoittaja ja pelkäämätön totuuden ja oikeuden puoltaja — mahtava hautakivi punakivestä tuolla ylhäällä aivan „le petit Napoleon'in“ valtiokoikauksessa surmansa saaneitten lujaluontoisten, oikeutta ja totuutta,

*) Paraimmat tiedot Pariisin oloista saapi Rossmüller'in ja Anna Brunneman'in teoksista: „Ein Studienaufenthalt in Paris.“ Joka tahtoo hyvin oppia Ranskan kieltä, kääntyköön „Institut St. Germainin“ puoleen (Rue des Ecoles 60). Oppaana on myös suositeltava: „Guide illustré de l'Étudiant étranger.“ Ylläpito pensioonissa maksaa yleensä 7—8 Smk. vuorokaudessa.

puolustaneiden miesten viimeisen tyyssijan edessä. Se oli minusta pyhä paikka, seisahduin ja tunteitteni valtaamana niihin vaipuneena otin melkein vaistomaisesti kamerani esille ja suuntasin sen kaatuneitten haudalta Zolaata kohti: silloin lähestyi minua äkkiä ranskalainen poliisimies, joka kohteliaasti, mutta vakavasti huomautti, ettei ollut luvallista ilman sukulaisten lupaa valokuvata kuolleitten patsaita. Ajatuksissani en sitä sattunut ajattelemaan! Jatkoin kulkuani. Tuolla on soittotaiteilijan Meilhac'in hauta — oi, miten suloinen on se sureva nainen, joka seisoo siinä Bartholomé'n taitavasta kädestä lähteneenä, saman Bartholomé'n, joka on luonut tuon äärettömän kauniin „Aux morts'in“ Père Lachaisen hautausmaalla. Vähän edempänä on miljonääri Osiris'en hauta: siihen on pystytetty jäljennös Michel Angelon Moseksesta, joka korkealla jalustallaan juuri tämän kautta tekee suuremmoisemman vaikutuksen kuin orginaali Pietro di Vincolon kirkossa Roomassa. Mikä merkillinen vastakohta! Turhaan etsit mitään näkyvää muistomerkkiä yhdelle Ranskan suurimmista tiedemiehistä Ernest Renan'ille — vaatimattomasti on hän kätkeyty appensa maalari Ary Schefferin hautaholviin! — Kauan haettuani löysin vihdoin Heinrich Heinen sievän hautakiven, jonka vapaamielinen Wien'in kaupunki hänelle, keisarinna Elisabetin lempirunoilijalle pystytti. Pää alas päin hän siinä seisoo ajatuksiin vaipuneena lyyryn, runon- ja laakeriseppeleitten yläpuolella ja patsaaseen ovat piirretyt hänen omat ihanat säkeensä:

„Wo wird einst des Wandermüden
Letzte Ruhestätte sein
Unter Palmen in dem Süden,
Unter Linden an dem Rhein,
Werd'ich wo in einer Wüste
Eingeschartt von fremder Hand
Oder ruh' ich an der Küste
Eines Meeres in dem Sand.
Immerhin! Mich wird umgeben
Gottes Himmul dort wie hier

Und als Totenlampen schweben
Nachts die Sterne über mir.“

Pariisi on vieläkin taiteen varsinainen pesäpaikka. Siellä näyttelevät vielä semmoiset suuret näytelmätaiteilijat, kuten Sarah Bernhard ja molemmat Coquelin'it, isä ja poika. Edellisen näin Catulle Mendes'en „La vièrge d'Avila“ premierissä, joka on jonkunlainen pyhyiden korkea veisu täynnä miraakkeleita ja pitkäpiimäisiä monologeja; mutta kerrassaan ihmeellinen oli tuon 67-vuotiaan esiintyminen nuorena nunnana, jonka nuorehkoa ääntäkin hän niin mainiosti osasi jäljitellä. Olin kerran v. 1879 nähnyt kuuluisan Adelaide Ristorin jo vanhana esittävästä Maria Stuartia, nuorta ihanaa kuningataria, mutta illussiooni ei ollut läheskään niin suuri, kuin nyt nähdessäni Saran nuoren nunnan roolissa. Ja molemmat Coquelin'it sitte Tartuffenä ja Orgonina Molièren ikuisessa kappaleessa! Katsoppas esimerkiksi mitenkä tuo jesuiitta piti vaan hattuaan tekopyhiä valheita esittäessään! Niin vaan suuret näyttelijät esiintyvät pienimmissäkin sivuseikoissa!

Paitsi Louvren ja Luxembourgin suuret taidekokoelmat, joista jo edellisessä matkakertomuksessani olen puhunut, on Pariisi täynnä taidemuseoita. Petit Palais'en kokoelmissa tapaa muutamia sängen vaikuttavia taideluumia, kuten esimerkiksi Victor Hugo'n runoilijanäkö ja Paha omatunto. Muhkean taidekoulun Ecole des Beaux-Arts'en pihalla sain nähdä tuon hienon, renessanssiportin, Portal Anet'in, jonka Henrik II rakennutti rakastajattarellensa Diana de Poitiers'ille ja Chapu'n sievän Nuoruuden patsaan, joka on pystytetty nuorena isänmaan puolustuksessa kaatuneelle Henri Regnault'ille, joka kuten Körner oli sekä taiteilija että taistelija korkeampien aatteiden palveluksessa. Äärettömän siron François I talon ohitse, josta ei milloinkaan tahotoisi katsetaan luovuttaa, kuljin hienon hienolle Gallieran museolle, jossa kaikki on niin aistikkaasti ja sievästi järjestetty: valkoiset, loistavat marmoripatsaat seisovat viheriäin kasvien välissä, valittuja, hienoja silkkinenulomia ja kirjaompeluksia on levitetty takahuoneisiin ja komeat gobelinrit riippuvat seinillä.

Mutta jos tahtoo nähdä oikein kauniita gobelineja, niin täytyy mennä varsinaiseen gobelinitehtaaseen; siellä on näytteillä muun muassa Guirlandajon kuuluisa „keväät“, jossa ehkä ei niin selvästi tule näkyviin hänen naistensa „rakiittisluonne“ kuin varsinaisessa taulussa. Siellä saa myöskin tutustua itse tekotapaan. Loimet ovat pystysuorassa asemassa, lanka juoksee sukkulasta, jonka pääpuolella se työnnetään sisään loimiin; näitten ulkopuolella on peili, johon kutoja vilkaisee nähdäkseen, että on kutonut oikein sisäpuolella olevan kaavan mukaan, joka myöskin on mustilla viivoilla piirustettu loimille. Kutoja voi saada toimeen noin 1 1/2—2 neliometriä vuodessa (!) ahkeralla työllä ja palkka on 2,000—4,000 markkaa vuodessa, mutta itse gobeliini maksaa siltä vuodelta tavallisesti 15,000—20,000 markkaa! Moni kappale vaatii 10 vuoden työn ja hinta on silloin vähintään 150,000 markkaa!

Grand Palais'essa olin katsomassa tilapäistä suurta näyttelyä. Ruotsalaiset taulut olivat melkein paraimmat (Kallstenius'en maisemat ja varsinkin „Rus“ (humala) niminen taulu kaikessa realistisuudessaan); venäläisissä oli paljon eloisuutta ja luonnonmukaisuutta, mutta yleensä olivat aiheet ilman suurempaa sisältöä ja impressionismi värien suhteen liioiteltua (suuri, monipuolinen Courbet teki loistavan poikkeuksen). — Paljon taideteoksia on myös Chantilly'n kauniissa linnassa, joka on yhden tunnin matkan päässä Pariisista ja johon eräänä kauniina syksypäivänä tein pienen huvimatkan — se on sievimpiä aatelinnoja, mitä voi nähdä.

Ranskalaiset väittävät, että, vaikka olisi kuinka kauan Pariisissa, siinä aina on jotakin uutta katsottavana tai kuultavana. Lopulta rupesin minäkin sitä uskomaan. Museoitte sarja ei tahtonut milloinkaan loppua. Musée Guimet'ssa on ääretön joukko kansatieteellisiä esineitä —, musée Cluny'ssa ja Carnavalet'essa (kuten ihanan S:t Germain'in suuressa museossa Pariisin ulkopuolella) on paljon esineitä Pariisin menneisyydestä (jotka olivat minulle sitä hauskemmat, kun samaan aikaan kuuntelin luentoja maailmankaupungin kehityshistoriasta); jälkimäisessä hauskoja kappeleita suuren vallankumouksen ajoilta,

joista mainittakoon ainoastaan 1793 valtiomuoto ihmishahkaan (!) sidottuna, ancien regime'n lettres de cachet, kuninkaan salaiset vangitsemiskäskyt: yhdessä on määräys: „pistäkää kiinni ja säilyttäkää, kunnes toisin määrätään -- ihmettele sitte vielä, että kansa vihdoin nousi kapinaan! ja tuon kuuluisan Bastiljen vankilan luonnoskuva, jonka valloittamisesta oikeastaan vallankumous alkoi. Mutta minä en tyytynytäkään tällaiseen kuvaan, vaan seuraavana päivänä astuin raitiotievaunuihin ja ajoin sille paikalle, missä tämä kuuluisa vankila todellisuudessa oli seisonut. Seutu on tietysti nyt jo suuresti muuttunut: vankilan paikalla kohoavat nyt korkeat kivimuurit ja yhden alakerrassa on kahvila, Café de canon -- sen katolla on näet kanoona, joka on suunnattu Antoine'n esikaupunkia kohti, kuten Bastiljenkin aikoinansa, pitääksensä tämän kaupunginosan „uppiniskaista“ väkeä kurissa. Mutta katukäytävässä näkee vielä myöhemmin piirrettyjä viivoja, jotka osoittavat, missä noitten muurien ja vankilatornien (donjons) ääriviivat kulkivat. Minä tunnustan, että minä mitä suurimmalla hartaudella ja melkein pyhillä tunteilla katselin noita mitättömiä viivoja: olivathan ne todistuksena suuren kansan voimaponnistuksesta, kun kerran sen kärsivällisyys vuosisatoja kestäneen sorron perästä on loppunut ja sen vihdoin täytyy väkivoimalla murtaa kahleensa.

Ranskalaiset astuvat vieläkin uskonnollisella, valtiollisella ja yhteiskunnallisella, kuten taiteenkin, alalla muitten kansojen edellä. Sain muun muassa kokea sen edustajahuoneessa, johon monien mutkien perästä pääsin. Täällä oli tuo suuri kysymys kirkon eroittamisesta valtiosta esillä, joka tarkoittaa koko kansan vapauttamista pappis- ja paavinvallasta, vuosisatojen painajaisesta. Ministerien penkillä istui Clemenceau, pääministeri, jonka kasvojen piirteet näyttivät totisilta, melkeinpä surullisilta, Briand, nuori vilkas sosialisti, kultusministeri, tuon vihatun lain luoja ja sen ankara puolustaja, aivan pääministerin vieressä. Viviani, vielä nuorempi, sosialisti hänkin ja uuden työväenministeristön ensimmäinen esimies, Dreyfus-jutusta tunnettu Piquart, ulkoasiain ministeri Pichon ynnä muut. Edustajien joukossa nähtiin Jaurès, Guesde, Millerand, Zolan asian ajaja Labori ynnä

muita. Puhujalavalle nousi eräs ankara vanhoillinen, joka piti äärettömän pitkän puheen — en jaksanut kuulla kuin 1 1/2 tuntia — hallituksen kaikista synneistä kirkkoa kohtaan: oikeusto koetti paraimman kykynsä mukaan taputtaa käsiään tälle saarnalle, mutta vasemmisto ja varsinkin sosialistit, jotka nähtävästi olivat puhujan silmätikkuna (hän kääntyi monta kertaa erityisesti vihaisella naamalla näitä vastaan) nauraa hohottivat ja laskivat ivallisia huutoja. Kerran näytti kokous sangen myrskyiseltä: puheenjohtaja piti pienen nuhdepuheen ja soitti monta kertaa kelloaan ja rauha palasi jälleen jonkun ajan perästä.

Sosiaaliset kysymykset ovat saaneet pysyvän ja hyvin tähdellisen sijan Ranskan sisällisessä elämässä. Sosialisti on siellä hyvinkin arvossa pidetty henkilö ja kansantahto on pakottanut Clemenceaun ottamaan kaksi sosialistia hallitukseen (porvarillinen hallitus tietysti ei ota muuten kuin *kansan voiman* pakotuksesta sosialisteja hallitukseensa). Kokonainen sosiaalinen museo („musée Social“) on yksityisen toimesta perustettu, jossa sosialistisia kysymyksiä voi tutkia tieteellisesti, jos tarkoitus ja päämäärä on „työntekijäin aineellisen ja siveellisen tilan parantaminen“. Tämän päämäärän se koettaa toteuttaa täysin puolueettomalla tavalla — sen toimimiehiin kuuluu esimerkiksi myös sosialisteja — tarjoamalla kelle hyvänsä rikkaan sosiaalisen kirjastonsa ynnä lukusalinsa käytettäväksi, tieteellisillä esitelmillä sosiaalisista aineista — niistä moni sangen arvokas — ja erityisillä tutkijalahettiläillä eri maihin. Jules Simon väitti, että tällainen laitos on samalla kansallinen ja kansainvälinen — epäilemättä hän siinä oli oikeassa. Meilläkin Suomessa pitäisi perustaa semmoinen — Newyorkissa, Lontoossa Köpenhaminassa, Frankfurtissa ja Brüsselissä niitä jo on —, sen tarpeellisuutta joka maassa on ranskalaisen museon johtokunnan varapuheenjohtaja kaunopuheliaasti kuvannut seuraavin sanoin: „meillä oli ennen pieniä kansallisia lammikkoja, eroitettuina toisistaan estävillä suluilla. Nämä sulut ovat poistetut tai alennetut. Kaikki lammet ovat yhtyneet suureksi valtamereksi, jossa mahtavat aallot vierivät, aallot, jotka pohjaan asti mullistelevat uusien aatteiden kosketukselle vanhoillisimmatkin kansat, aallot,

joita syystä voisi verrata inhimillisen omantunnon lyöntiin, kun se hakee oikeuden, rakkauden ja rauhan ihannetta! Jotta voisi asettaa nämä epämääräiset pyrkimykset järjestelyn, suunnitelman ja kurin alaisiksi, joiden puutteessa ne vain tuottavat anarkiaa ja sekasotkua, täytyy välttämättömästi löytyä tieteen ja tutkiskellun tyyssijoja, jotka valaisevat ja ohjaavat yhteiskunnallisia pyrkimyksiä.“

Toinen sosiaalinen yritys, joka nimenomaan tarkoittaa „alempien kansankerrosten“ sivistyttämistä esitelmillä, teatteritilanteilla, laulannolla y. m., on tuo „université populaire“ järjestelmä, mahdollisuuden mukaan puolueeton sekin, jossa työmiehet ja porvarilliset koettavat yhdessä toimia. Olin „le Progrès social“ nimisen „maison du peuple'n“ syysavajaisissa. Ohjelma siinä oli sangen arvokas ja rikas. Ensin piti Pariisin yliopiston filosofisen tiedekunnan dekaanus, tunnettu tiedemies prof. Croiset esitelmän „filosoofian ja tieteen synnystä.“ aivan vaapaasti, sangen selvästi ja kansantajuisesti; sitte saatiin kuulla oikein hyvää soittoa ja laulua eteviltä taiteilijoilta sekä nähdä nauruhermoja suuresti kutkuttava näytelmäkappale perheellisen rauhan rikkoutumisesta ja jälleen palauttamisesta. Iltamaani olin sangen tyytyväinen. Menin sinne toisenkin kerran kuulemaan, meilläkin hyvin tunnetun prof. Gide'n esitelmää „solidariteetista“. Tämä esitelmä oli näitten laitosten sisällistä elämää sangen valaiseva. Sillä vaikka entsellä kerralla eräs nuori työmies alussa selitti, että tämä kansanopisto seisoi puolueriitojen ulkopuolella eikä välittänyt „kotterioista“, huomasin juuri tästä esitelmästä, että Ranskankin työväestö on melkein täydelleen sosialististen aatteiden kannattaja. Gide väitti m. m., että sosialismi solidariteetin ilmestysmuotona voi uhata individualismia, „ihmisen vapautumista ulkonaisista oloista“, johon tämä yleensä pyrkii. Esitelmän perästä oli tavanmukainen vapaa keskustelu sen johdosta ja työmiehet rupesivat jotenkin terävästi ahdistamaan Gideä. Tämä vastasi, että, jos sosialismi perustuu vapauteen eikä määrättyihin pakollisiin tehtäviin, niin se ei ole vaarallinen. Toinen vastaväite tehtiin, että juuri kapitalismi hävittää individualismin ja todellisen solidariteetin. Tähän G. vastasi karttamalla. Väitettiin,

että sosialismi oli „la deliverance de l'individu“ (yksilön vapauttaminen) ja Giden täytyi ainakin myöntää, että „le travailne profite pas assez“ se on, ettei työntekijä saa työtään vastaavaa korvausta. „Silloin huudettiin, täytyy hävittää kapitalismi“ G. vältti nytkin suoraa vastausta ja viittasi kooperiatsioonin, joka muka poistaa kapitalismin haittoja — mielipide, jonka rajoitetun kantavaisuuden rouva Webb jo aikoja sitte on toteennäyttänyt. G:n esitys oli hieman laimea ja ulkonaiset liikkeet kömpelön puoleisia. Toiselta puolen täytyi minun myöntää, että ihastuksella kuuntelin noitten tavallisten työmiesten erittäin selviä ja johdonmukaisia vastaväitteitä.

Parisissa on vielä eräs sosialinen harrastus huomioon otettava, joka on sangen kiitettävä. Se tarkoittaa kauneudenaistin kohottamista kansan syvissä riveissä. Löytyy useampia seuroja, „l'Art pour tous“, „L'Art et Science“ y. m. tätä tarkoitusta varten. Jonkun kykenevän henkilön johdolla käydään toisessa tai toisessa museossa, taiteilijain kuvapajoissa tahi puistoissa katselemassa niiden aarteita. Saadakseni käsityksen tästä harrastuksesta menin minäkin Trocaderoon, jossa on rikas kokoelma Ranskan kipsivalelmia. Johtavan taiteen tuntijan esitys täällä oli sangen valaiseva ja kohdistui pääkohtiin, niin että kuulijat aivan varmaan saivat hyvinkin selvän käsityksen Ranskan taiteen kehityksestä ja sen „chefs d'oeuvre'ista“. Maaseudulla on samanlaisia yhdistyksiä ja nämä tekevät matkoja pääkaupunkiin, jolloin heitä opastaa joku pariisilainen yhdistys taidelaitoksissa. Erityisiä osastoja on perustettu lapsia varten, joita ryhmissä viedään katsomaan Victor Hugon, Ranskan suuren kansallisrunoilijan museota *) kinematografisia kuvia y. m. Kauniisti on näitten harrastusten herättäjä ja innokas kannattaja, Louis Lumet, selittänyt niiden suurremmoisien lopputarkoituksen seuraavin sanoin: „kuitenkin voin

*) Tämä on sangen hauska ja valaiseva. Siinä on hyvin sieviä kuvia, jotka kohdistuvat hänen teoksiin, hänen omia piirustuksia ja leikkauksia, usein hyvin lystillisiä, muotokuvia hänestä, hänen vaimostaan ja hänen rakastajattarestaan, Juliette Drouet'ista (vaimo, hyvin „uskonnollinen“, oli jo ennen Faguet'in mukaan solminut rakkauden suhteita kuuluisan kriitikon Sainte-Beuve'n kanssa).

minä sanoa, että me pyrimme tunkemaan inhimillisen elämän kaikille lähteille, yksilöllisen, perheellisen ja julkisen. Täytyy perustaa . . . yhteisiä myymälöitä taideteoksia varten, joissa myyjän voitto ei tule kysymykseen, täytyy muodostaa pukutapa, kaunistaa perheen sisäelämää, johtaa yleisön makua huone- ja tarvekalujen ostossa yksinkertaisuutta, sievää ja kepeätä sopu-
suhtaisuutta kohti; hävittää se etuluulo, että ylöllisyystavarat ovat taideteoksia semmoisinaan; täytyy koristaa koulut, julkiset rakennukset, kadut; sievistää julkiset saatot; aateloittaa kansallisjuhlit . . . Elävästi tämä muistuttaa muinaiskreikan yleistä taiteenharrastusta ja kauneudenaistia, tuota ylevätä pyrintöä, joka saattaa kaikki, mikä on kaunista, koko kansan pysyvääiseksi omaisuudeksi, panee sen tunkemaan kansan sisimpään sydämmeeseen ja jalostuttaa koko kansaa kauneuden palveluksessa. Emmekö mekin Suomessa *voisi*, eikö meidän täälläkin *pitäisi* tehdä jotakin tämän ylevän tarkoitusperän saavuttamiseksi? —

Mutta varsinaiset sosialistiset pyrinnot Ranskassa sitte? Niin, nekin menevät erinomaisella vauhdilla eteenpäin. Todistuksena olkoon mainittu vaan yksi ainoa seikka. Ranskan sosialistit ovat jotenkin yhtä riitaista kansaa kuin suomalaiset veljet. Vihdoin ovat he yhtyneet sovintoon ja nyt Jaurès istuu aivan rauhallisesti Guesde'n vieressä. Edellinen on pannut toimeen ensimmäisen jokapäiväisen sanomalehden, l'Humanité (ihmissyys), mutta kunnollisen taloudenhoitajan puutteessa (ensimmäisen kuoltua) ja syystä, ettei sosialistilehti, kuten *useimmat* Ranskan porvarilliset lehdet ole tahtonut ammentaa tuloja samoista lähteistä, vaikutti, että taloudellinen kanta vihdoin ei suinkaan ollut hyvä. Silloin kutsuttiin Jaurès'in toimesta ainakin 5,000—6,000 ihmistä käsittävä kansankokous eräaseen manesiin. Minäkin päätin mennä sinne, kokouksen piti alkaa kl. 9 illalla, mutta kun vähää ennen saavuin paikalle, oli edustalla äärettömiä kansanjoukkoja, poliisin järjestäminä. Saateessa sain seistä siinä puolen tuntia, ennen kuin työnnettynä sinne tänne pitkässä ahtaassa käytävässä pääsin sisään itse saliin, joka jo oli aivan täynnä kansaa, niin että melkoisen joukon

täytyi kääntyä takasin. Se oli syvien rivien palava innostus, kun heidän lempilapsensa oli vaarassa. E. Vaillant presideerasi ja Jaurès seisoi puhumassa — ääni oli selvä, hiukan laulava, mutta sangen vaikuttava, välistä se painui alas aivan matalaksi, kun hän ivallisesti ruoski olevia oloja, välistä se jyrisi mahtavasti salin läpi: Jaurès on tasapuolisten porvarillistenkin mielestä ehkä kaunopuheliain mies koko tuossa kaunopuheliassa Ranskassa. Ympäristöni pensioonissani ilkamoi minulle: „nyt se l'Humanité kuolee“, minä vastasin tyynesti „Ranskan köyhälistö sen ihan varmaan pelastaa“. Ja niin se on käynytkin. Tuo suuri kansankokous oli vaan mahtava ilmaisumuoto, miten valtaavaksi Ranskan proletaariaatti oli kasvanut sosialistisessä hengessä ja sama proletariaatti pelasti pää-äänenkannattajansa perikadosta. Ja olkoon tässä myöskin sivumennen mainittu, että kansainvälinen solidariteetti meidän aikoinamme siinä asiassa näkyi koko loistossaan, sillä saksalaiset puoluetoverit uhrasivat lehden ylläpitämiseksi 25,000 Smk. — saksalaiset ja ranskalaiset pohjakerrokset, jotka *hallitukset* ajoivat toisiaan 30 vuotta sitte murhaamaan, tietävät nykyään aivan hyvin, että he ovat *veljiä*, saman emon, ihmiskunnan lapsia, jotka ovat luodut toisiaan auttamaan ja tukemaan kehityksen ja onnen tiellä.

On sanottu että Ranska on takapajulla tieteen suhteen ja olkoonpa niinkin, että saksalaiset ovat etusijalla. Mutta kyllä vielä Ranskassakin tiedettä harrastetaan totisesti, sen sain määrin kokea niissä luennoissa, joita Pariisin yliopistossa, College de France'ssa ja muualla seurasin. Kunnioituksella kuuntelin varsinkin niitä syvästi tieteellisiä esitelmiä, joita Ranskan viiden akademiian eli Institut de France'n vuosi-istunnossa, johon minulla oli onni päästä, vieläpä loistavalla kaunopuheliaisuudella pidettiin. Kävinpä myöskin erään Ranskan tieteellisen suurmiehen haudalla: maailman kuuluisa Pasteur on haudattu oman komean Institut'insa keskelle. Hautaan astutaan alas marmoriportaita myöten, hautaholvi on koristettu kauniilla mosaiikkeilla, jotka esittävät hulluja koiria, enkeleitä y. m., alttari on peräpuolella ja sivulla tauluja seinässä, joihin on piirretty hänen pääteoksensa, hautakivi hyvin suuri, mutta yksinkertainen mus-

tasta marmorista — kaikki loistavassa elektrisessä valossa. — Itse tuo muhkea Ranskan tieteen ahjo, Pariisin yliopisto ansaitsee ulkonaisen ja sisällisen huoneustonsa puolesta kaikkea huomiota ja etenkin Richelieu'n elävän hautapatsaan ohella Puvís de Chavanne'n ylevä freskomaalaus, „pyhä metsä“, jonka keskellä yliopiston hengetär totisena ja kunnioitettavana istuu, tieteen elävä lähde edessä, oikealla puolellansa „henkiset“ tieteet (historia, filosofia, runous), vasemmalla taas luonnontieteet; — suuremmainen, ylevän kaunis kuvaryhmä, ehkä vielä kauniimpi kuin tämän kuuluisan mestarin esitykset Panteonissa pyhän Genoveevan, Pariisin suojeluspyhän elämästä.

Kun läksin Pariisista kahdeksan viikon perästä olin valtan selvillä siitä, että minä läksin suuren, ehkä vieläkin maailman sisällisesti suurimman kansakunnan keskuudesta. Ranskan kansa on vielä „la grande nation“, mutta toisella tavalla kuin ennen. Saksalaiset kulkevat — lukuunottamatta tiedettä ja josain määrin teollisuutta — taaksepäin, englantilaiset seisovat paikoillaan tahi marssivat hitaasti eteenpäin, mutta ranskalaiset astuskelevat ilmeisesti ihmiskunnan suurten kysymysten eturivissä. Ja Pariisi se aivan varmaan vieläkin on henkisesti koko maailman pääkaupunki. Niille, jotka ruotsia ymmärtävät, en voi tähän olla painattamatta erästä sangen kaunista runoa, joka kuvaa tätä maailman suurta pääkaupunkia erittäin sattuvasti, ehkä hieman yksipuolisesti sittekin ja samalla niin ihanan runollisesti, ainakin minun kokemukseni mukaan pitkän matkani perästä:

Paris.

AF EDWARD SUNDELL.

Hon sitter på Seinens stränder.
Sirenen så underbar;
Den blottade barmen häfves
I lössläppt purpurtalar.

En krater är hennes hjärta,
Och skönheten bor däri.

Hon leker som ungdom leker
Med stormande fantasi.

Mot världen, mot folken sträcker
Hon bildsköna armar ut
Och hviskar med röda läppar
Kom, kom till min famn och njut.

Armidas strålände trädgård
Och konstens yppersta skatt.
Historiens stoltaste minnen
Från sagfylld medelstidsnatt.

Allt, allt hvad du kan dig önska
I dygdens, i lastens namn,
Jag räcker med fulla händer,
Du finner det i min famn.

Sirenens manande stämma;
Än vek som i bröllopsnatt,
Än rasande, hemsk, förfärlig,
Än full af klingande skratt.

Till världens yttersta gränser
Sig trängt uti skrift och tal,
Och människoskarorna strömma
Till tjuserskans karneval.

Pariisista läksin suoraa päätä Boulogne'n ja Folkestone'n kautta Lontooseen. Omituinen, outo tunne valtasi minut matkalla maailman suurimpaan kaupunkiin ja maailman mahtavimman kansakunnan keskuuteen. Onhan Lontoossa yli 6 miljoonaa asukkaita ja sen peittämän pinnan pituus 25 kilometriä ja leveys 12 ¹/₂ kilometriä! Omituista oli, että mitä pohjoisemmille seuduille tulin, sitä enemmän rehoitti kasvullisuus — meren vaikutuksesta —; ero Pariisiin ja Boulogne'n välillä sanot-

tiin olevan noin 3—4° C. Kun olin jättänyt Ranskan ranta-suot ja mahtavat hiekkakukkulat, oli minua jo Englannin kanaalissa vastassa tuo kuuluisa sumu, joka peitti vastaisen rannan niin, ettei sitä näkynyt, ennen kuin siinä oltiin ja Folkestonen tyypillisen englantilaiset rakennukset pilkottivat esille. Sitte huimaavaa vauhtia useampien tunnelien läpi Lontoota kohti. Viheriät niityt vielä marraskuun keskivaiheilla ja lampaat siellä lautumella! Yhtäkkiä rupesi kurjia hökkeleitä näkymään — se oli Lontoon Eastendia, köyhäin kaupunginosaa. Likaa ja saastaa yltympäri, ryysyiset vaatteet tulessa liehumassa. Niin onhan lähes miljoona noita kurjia henkilöitä tuossa miljoonien kaupungissa, joilla ei oikeastaan ole „jokapäiväistä leipää“. Ja sitte ei pitäisi kääntyä sosialismiin! Charles Booth (ei pelastusarmeijan kenraali!) rupesi tutkimaan Lontoon köyhälistön oloja oikeauskoisena porvarillisena miehenä, mutta tutkimus (muuten paraimpia, mitä meillä on) vei hänet kauas tästä oikeauskoisuudesta. Tulin Charing Cross'in asemalle ja ajoin hyvin sukkelassa aito-englantilaisessa ajopelissä, hansomissa suureen ja komeaan raittiusravintolaan.*) Sieltä muutin yhteen noista lukuisista boardinghous'ista, jotka eivät ole hyvin varustetut syksyä ja talvea varten. Sen sain kokea, vaikka valitsin sen 15 tarkastetusta. Huone näytti sängen hauskalta, puutarha oli ikkunan edessä, hinta kohtuullinen, emäntä sängen ystävällinen ja hyväntahtoinen. Tahdon tässä vielä mainita, että kotimaassaan varsinkin englantilaiset eivät suinkaan ole niin jöröjä ja kuivia kuin niitä kuvitellaan ja käsitetään Euroopan mannermaalla. Yllämainitussa boardinghousessakin jouduin heti leikilliseen seuraan: paitsi englantilaisia ja skottlantilaisia oli siellä myös uusiseelantilaisia ja jaapanilaisia pensionäärejä. Muistan vielä hyvin, miten iloista

*) Niitä on Lontoossa koko joukko. Suosittelen erittäin West Central Hotel Southampton Row, jonka kadun varrella on toinenkin hyvä hotelli, Bedford hotel, molemmat lähellä British Museum'ia kaupungin keskustassa. Luotettavimmat pensioonit boardinghousissa mainitaan kirjassa „Holy day resorts and recommended addresses published by the teachers' guild“. Tämä antaa sitä paitsi hyviä osoitteita yli koko maan piirin.

elämää siellä pidettiin: kerrottiin paljon kaskuja ja eräs nainen oli sängen puhelias, jonka johdosta rohkenin leikillä kutsua häntä „storytellerladyksi“ (kaskunaiseksi) ja siitä vasta ilo tuli. Mutta iivosta tuli pikainen loppu. Jokainen meni myöhään illalla makuuhuoneeseensa. Minun „bedroom“ oli parin tunnin perästä jääkylmä ja aamulla hampaat kalisivat suussa. Tutkin huonetani: ikkunan sivulta tuuli riivatusti. Täytyi sanoa jäähyväiset hauskalle emännälleni ja iloiselle seuralleni ja muuttaa hotelliin asumaan, jossa oli paljon kalliimpi (11—12 markkaa vuorokaudessa, silloin ainoastaan kaksi ateriaa kello 9 aamulla ja kello 12 7 illalla) ja *hiukan* parempi.

Lontoossa on enemmän katsottavaa kuin ensi kädessä luuleekaan. Varsinkin museot ovat sängen rikkaat ja niitä ei ole vähän. Kun nämä ovat tuon äärettömän kaupungin eri osissa, menee jo paljon aikaa itse matkaan edestakasin. Southkensington museot ja Tate galleria esimerkiksi olivat puolen penikulman päässä asunnostani. Menin ensin aivan lähellä olevaan British Museum'iin. Se on ulkoakin hyvin arvokkaan näköinen, antiikkimainen, tyylikäs monumentaalirakennus, joka sisältää äärettömiä tieteellisiä ja taiteellisia aarteita. Täällähän tuo maailman mullistava Kaarlo Marx'kin, nauttien maanpakolaisena Englannin kesti-ystävyyttä, kun hänet oli monesta maasta karkoitettu, ammensi tietojaan, täällä hän mietiskellessään selvitti itsellensä materialistisen historiankatsannon, joka on niin suuresti vaikuttanut uuden ajan sosialistiseen käsitykseen ja maailman menoon. Ihastuksella katselin antiikkisen maailman ihania veistokuvia, etupäässä „Elgin marbles“, Parthenonin kauniita jäännöksiä, jotka ovat saaneet sijansa suuressa englantilaisessa museossa ja moni muukin muinaisuuden veistokuva oli kauuniimpi kuin olisin uskonutkaan (esimerkiksi „parrakas Dionysos“, Askleopios, Demeter, jota professori Furtwängler pitää, ehkä syystä alkuperäisenä kreikkalaisena originaalina.) — Egyptiläinen osasto on sekin varsin sisältörikas. Siellä on krokodiilin ja kissan muumioita; jälkimäisessä on karvatkin monen tuhannen vuoden perästä vielä jällellä! Ja ihmisistä on etenkin neiti Mut-em-menun ihmeen hyvin säilynyt 2000 vuoden perästä:

pää lepää patjalla aivan luonnollisessa asennossa ja kasvojen piirteet, vaikka nekin ahtaavien vaatteiden peitossa, ovat aivan selvät niinkuin tuo neiti olisi siihen eilen haudattu. Ja onhan tuossa myös haudassaan eräs egyptiläinen neoliittiruumis, joka siinä arviolaskun mukaan on maannut noin 7000 (!) vuotta. Vähän matkan päässä tapasin Assur-bani-habalin (Sardanapalin) savitauluja, hänen suuresta kirjastostaan, jossa kaikki „kirjat“ ovat kiviliuskoja nuolenpääkirjoituksineen. Ja niiden joukossa myös ne, jotka sisältävät 11:nes luvun Gilgamischin sankaritarusta, sadun suuresta vesitulvasta, mikä nähtävästi oli kerran alkulähteenä raamatun (vanhan testamentin) tarustolle (vertaile professori Delitzchin Babel ja Bibel). Ja tuossa taas on kuuluisa Rosettekivi, jossa on sama kirjoitus hieroglyyfisillä, demootisilla ja kreikkalaisilla kirjaimilla ja joka täten antoi ranskalaiselle tiedemiehelle Champollion'ille tilaisuuden päästä ensin mainittujen selittämiseen, sitte kun hieroglyyfin lukeminen oli ollut tuntematon jo yli 1500 vuotta! Toisessa paikassa käsikirjoitusten joukossa on osa suuren filosofin Aristoteleen tekemän „ateenalaisen valtiomuodon“ ainoasta manuskriptistä, joka meille on antanut niin tärkeitä tietoja muinaisuudesta ja kuningas Juhanan antama „Magna Carta libertatum“ (vuonna 1215), joka laski perustuksen Englannin kansan vapaudelle. En puhu mitään kaikista kalleuksista ja hienon hienoista puuleikkauksista, joita oli lukemattomia.

Kristikunnan suurin kirkko Pietarinkirkon jälkeen on St. Paulin katedraali Lontoossa. Se on Pietarin mallin mukaan rakennettu, mutta sisältä paljon yksinkertaisempi, keskikatoskin ilman näkyviä koristuksia. Kun saavuin sinne, oli juuri parakaan jumalanpalvelus; papit ja kuoripojat valkoisissa vaipoissa; jälkimäiset säestivät tai vastasivat edellisten lukemiseen, monasti sängen liikuttavasti ja kauniisti. Kryptaan ovat Nelson ja Wellington, Englannin suuret sotasankarit haudatut. Vaikka olikin sotasankari, on Nelson aina ollut minun lempisankareitani sillä hän kuoli ilmeisesti isänmaansa pelastamiseksi Napoleonin kuristamisyrityksestä ja tuossa suuressa Trafalgarin taistelussa lausui hän nuo historialliset sanat: „every man to do his duty“ (jokainen tehköön velvollisuutensa), mitkä hän itse sitte kuo-

lemallansa vahvisti. Trafalgarin taistelu oli tosiaankin alku Napoleonin kukistumiseen, sillä jos hän sen olisi voittanut, olisi maailma ehkä monessa suhteessa ollut hyvinkin toisenlainen ja sivistyneitten kansojen vapaus paljon alemmalla kannalla kuin nyt. Ja sen takia voimme mekin, rauhan ystävät, kunnioittaa Nelsonin muistoa! — Kiipesin ylös kirkon torniin luodakseni katseen yli tuon jättiläiskaupungin, mutta Stonegalleriasta en nähnyt mitään, sillä tuuli ja rankkasade pieksivät siellä kasvojani. Paluumatkalla pysähdyin Whisperinggalleriassa — sangen merkillinen siitä, että hyvin matala kuiskaus pitkin seinää kuuluu hyvin pitkän matkaan päähän aivan selvästi.

Kirkosta jatkoin matkani vankilaan, Tower'in kuuluisaan linnaan. Mitkä surulliset muistot heräävätään katsojassa, kun hän kulkee näitten jykkevien tornien ja mahtavien muurien sisäpuolella. Tuossa on se paikka, missä hirmuinen Richard III hautasi Edvard IV:n lapset, tuossa pihalla se kivitys, jossa kaunis Anna Boleyn, kuningatar Elisabethin äiti aistillisen, kevytmielisen puolisonsa käskystä viattomana mestattiin, tuossa torni, johon lukuisat vangit ovat seinään nimensä piirtäneet. Hauskana vastakohtana kaikelle tälle synkkyydelle oli eriskummalliseen pukuun puetun vanhan vartijan herttaisuus viime mainitussa tornissa, jonka kanssa jäin juttelemaan ja joka minua niin sydämmellisti kiitti, kun hyvästi jättäen toivotin hänelle vielä pitkää ikää. Tower'issa kulkiessani en voinut olla ajattelematta, että kyllä se maailma sittekin kulkee eteenpäin kaikista vasta-vaiteista huolimatta: ei ainakaan länsimaissa *näin* verisiä ja julmia asioita enää tapahdu, vaikkapa parantamisen varaa kyllä vielä löytyy.

Tower'in läheisyydessä ovat Lontoon kuuluisat satamalaitokset („Docks“). Sinne kulkiessa huomaa heti, että on tullut varsinaiseen tavara- ja lastausmaailmaan. Äärettömiä maksiineja, mahdottoman suuria kuormia kaikkialla, katupermanto öljyinen ja likainen! Mutta tämmöisenäkin oli näkö suuremoinen ja hauska.

Seuraavana päivänä suuntasin matkani Westendia kohti. Sievän portin kautta astuin Hydeparkin loppumattomaan puis-

toon — se on suurin kaupungipuisto koko maailmassa —, sivuutin Byronin ja Wellingtonin patsaat ja jouduin Serpentinejärven rannalle. Sumu peitti nytkin seudun, mutta hetkeksi pilkotti aurinko pilvistä ja sen säteet loivat loistavan juovan järven pinnalle. Syksy oli jo vallalla koko luonnossa ja syys-tunnelmat mielessäni. Olin niin yksin, niin turvaton tuossa suuressa maailman kaupungissa ja tuossa äärettömässä puistossa; joku kulkija kävi välistä vaan ohitse. Miten ihmeellisesti voivat silloin muutamat auringonsäteet vaikuttaa, varsinkin sumuissa Lontoossa, jossa aurinkoa niin harvoin syksyllä nähdään. Mieleni virkistyi, en enää ollutkaan mielestäni niin yksin, kuljin reippaasti Rotten Rowin, ylimystön temmellyspaikan yli ja jatkoin pitkin Green Parc'ia, James Parcia, kuninkaallisen linnan, komean amiraliteetin ja muitten suurten virkahuoneustojen ohitse aina Trafalgar square'en, jossa Nelsonin korkea patsas seisoo. Tällä viimeksimainitulla paikalla taisteli noin parikymmentä vuotta sitte myöskin eräs tavallinen työmies työkansan etunenässä poliisin piiskoja vastaan ja nyt on tämä sama mies (John Burns) Englannin ministeri. Eikö se ole ajan merkki? Eikö se anna paljon miettimisen aihetta kaikkien maitten yläluokkalaisille? Ja näissä mietteissä kuljin Strandkadun komeitten hotellien ja muitten suurten rakennusten ohi, tulin Kingsway'lle, jossa vanhat rakennukset puretaan ja „uusi ura uuretaan“; väsyneenä saavuin vihdoin kotiini.

Kuten jo sanoin, museoita on Lontoossa suuri määrä. Trafalgarsquare'n varrella sijaitsee „Kansallismuseo“ (National Gallery). Marraskuun pimeys, sumu (fog) ja lasien heijastus — jotka kivihiihien maassa taulujen säilyttämiseksi ovatkin välttämättömät — estivät tarkasti näkemästä. Kallein aarre — ja rahallisestikin se on kallis kyllä, koska se maksoi 1,750,000 Rmk. — on Rafael'in „Madonna dei Ansidei“, joka pienimmisäkin pikkuseikoissa on erinomaisen hienosti maalattu: yksin kirjakin, jota Maaria pitää polvillansa on kokonainen mestariteos. Ja arvokkaana, totisena, luottamusta herättävänä seisoo siinä suuren taidemaalarin Millais'en „old great man“ Gladstone. Tämän kuvan edessä tunsin elävästi, että tuossa oli

mies niiden sanojen takana, jotka hän, kuten Kasimir Leino laulaa, kerran lausui:

„Ei kansa luotu sortamaan, jos voimakkaammaks' varttui
Se suojaks' toisten luotihin ja rauhan tuojaks' karttui,
On aika meidän karkoittaa jo nyrkkivalta raaka
Ja tehtäväänsä asettaa jo herkkä oikeen vaaka!“

Gladstonen yläpuolella näin Mary Wollstonecraft'in, naisasian ensimmäisen asianajajan ja ylevän runoilijan Shelley'n anopin suuret, sielukkaat silmät! Vihdoin saavuin Ruskin'in ylenmäärin ylistetyn impressionistin Turnerin huoneeseen, jonka tauluja katselee vuoroin ihastuksella ja vuoroin kummastuksella.

Kansallismuseon läheisyydessä on „National Portrait Gallery“. Liian paljon ruhtinaita ja sotaherroja ilman merkitystä siinä on, mutta myöskin todellisia suuruuksia ja kuuluisuuksia John Stuart Mill'in kutistuneista, mutta sangen expressiivisistä kasvoista aina ihmeen kauniiseen Emma Hamiltoniin saakka, joka kansan syvistä riveistä lähteneenä tuli suuren Nelsonin rakastajattareksi ja joka Trafalgarin taistelun jälkeen kirjoitti Nelsonin viimeisen kirjeen jälkeen — se on vielä nähtävänä British Museumissa — seuraavat ylevät sanat: „onnellinen Nelson, onneton Emma“.

En yritäkään kertoa, mitä kaikkea saa nähdä Victoria ja Albert museossa South Kensington'issa. Kolme päivää meni minulta sen tutkimiseen. Sivumennen mainitsen vaan, että siinä oli venetsialaisia pitsejä ja lasiteoksia, erittäin hienoja ja kallisarvoisia rasioita, kiinalaista porsliinia, uurrettuja norsunluita, äärettömän sieviä kultasepän töitä (m. m. Mary Stuartin ja Darnley'n vihkimäsormus) hienoja huonekaluja (esim. Marie Antoinetten kirjoituspöytä), kauniita emaljitöitä, Gubbion majolikoita, kuuluisia veistokuvia ja maalauksia — ei luullut niistä milloinkaan loppua tulevan.

Eräänä päivänä menin tapaamaan tunnettua Sidney Webbia, joka nykyään on University of Londonin varapresidenttinä ja jonka kanssa ennen olin ollut kirjevaihdossa. Ystävällisen seu-

rustelun jälkeen menin vielä neljänteen suuren taidekokoelmaan, Tategalleriaan, joka oli aivan Webb'in asunnon vieressä. Se on sangen sisältörikas ja siinä on laaja kokoelma Englannin uudempaa taidetta: vastaa siis Luxembourgalleriaa Pariisissa. Tapsin siellä monen vanhan tutun originaalina, ennen kaikkia italialais-englantilaisen maalarin ja runoilijan D. G. Rosettin ihanan Beata Beatrixin, joka kuvaa hänen rakastajattarensa neiti Siddalin kohta tämän kuoleman perästä, tuon köyhän tytön, jonka hän löysi Lontoon laidasta ja jota hän niin hellästi rakasti, että hän kätki kauniin julkaisemattoman runokokoelmansa hänen hautaansa, kun tyttö sulki silmänsä kuolon uneen. V. Morris'en puolison purpurasuine ja sielukkaaine silmineen; Leighton'in valoisan Psychen kylvyn, Landseer'in mainiot eläinkuvat (esim. tuon humoristisen Aleksanteri ja Diogenes ja Maid and the Maggie, jossa lypsäjä tyttö niin hellästi nojautuu lehmäänsä vastaan, Millais'en „Rauhan laakson“, jossa tumma hautausmaa muurineen ja keltainen iltataivas tuottavat niin suloisen rauhan tunnelman, Watts'in Toivon, joka istuu sidotuin silmin maapallon päällä. Miten mahtavasti vaikuttaakaan katsojaan Riviere'n Beyond mans footstep (ihmisjälkien ulkopuolella): valkoinen jääkarhu seisoo vaanien korkeitten jäävuorien huipulla juuri kuin aurinko tulipunaisena laskeutuu taivaan rannalla! Ja suloinen on Calton'in „The Springtide of life“ (elämän nousuvesi), ihana veistokuva: kaksi rehoittavaa lasta syleilee innokkaasti toisiansa!)

Kauneimmat kaikista Lontoon rakennuksista — komeita rakennuksia ei ole paljon — ovat epäilemättä suuremmin parlamenttihuoneusto ja Westminster Abbey. Viime mainitulla on kyllä muutamia heikkoja puolia, mutta mukkea sittenkin on tuo suuri katedraali, joka samalla on Englannin „Temple of fame“, maineen temppele: ansiokkaimpien miesten ja naisten muistolle on siellä joukko paitsaita ja tauluja omistettu. Valittavasti on sekaan tullut paljon keskinkertaisiakin, esim. Castlereagh'in, joka viime vuosisadan alkupuolella oli taantumuksen pylväs Englannissa. Parlamenttirakennus sitä vastoin tekee katsojaan kokonaisuudessaan ylen suuremman ja juhlallisen vaikutuksen.

Joka tahtoo saada käsityksen maailman suurimman kaupungin todellisesta suuruudesta, hänen tulee myöskin kulkea Charterhouse katua myöten Smithfieldin lihahalleille: totta tosiaan luulee vihdoin, ettei mitään loppua tulekaan noista tuhansista — sadoista tuhansista teuraista, jotka siellä, noissa jättiläishalleissa roikkuvat. Ja sama on vaikutus, kun menee jonakin varhaisena hetkenä Covent Garden Market'ille, jossa esim. äärettömät määrät kasveja ja kukkia ilahuttavat katsetta ja täyttävät ilman mitä suloisimmilla tuoksuilla. Ostin kauniin kimpun lempikukkiani, kieloja, ja tyytyväisenä palasin tästä kauniista näyttelystä kotiin.

Koulupoikana oli minulla luonnontieteissä eräs opettaja „jumalan armosta“, jonka tiedot eivät olleet liian laajat ja jonka eriskummalliset elämäntavat estivät opettamasta enemmän kuin 3—4 päivää viikossa, mutta joka tiesi istuttaa sen, mikä on opettajan päätehtävä, rakkautta opetettavaan aineeseensa. Aina siitä asti ovat minua luonnontieteet suuresti huvittaneet. Menen melkein aina katsomaan suuria luonnontieteellisiä kokoelmia, missä vaan niitä löydän, vaikka elävien häkit mielestäni ovat enemmän tai vähemmin noitten raukkojen vankiloita. Ajoin sen tähden Lontoossakin eräänä päivänä komeaan Luonnontieteelliseen museoon, jossa on ääretön määrä kuolleita eläimesineitä ja toisena päivänä elävien eläinten kotiin Regent Parc'iin. Naali istui siinä hyvin filosofisen näköisenä ja tarkasteli pää kallella katselijoita. Leijonat ja tiikerit olivat nähtävästi väsyksissä. Käärmeet eivät olleet 1—2 vuoden kuluessakaan kesyntyneet, vaan ponnistelivat voimiensa mukaan lasiaitausta vastaan. Mutta oli siellä aika iloakin. Merileijona leikki vedessä kepin kanssa ja kumppalinsa seurassa. „Ajutanttilintu“ hyppeli vaimonsa huviksi ja piteli siipiään kauan levällä. Simpansit leikkivät, voimistelivat, kirputtivat ja halasivat toisiaan. Jääkarhut, joita luulin niin totisiiksi, painiskelivat leikitellen vedessä. Äkäisyttä edustivat babaanit, laiskuutta „Ai“, joka aina loikoili selällään, tuskin se viitsi kirputtaa itseään ja syödäkään. Känguruh nukkui takajaloillaan, pää etujalkojen välissä. Kivi, sukupuuttoon kuoleva lintu, koska on niin pieni ja turvaton, oli kaivautunut ol-

kien sisään, josta vartija pyynnöstäni veti sen esille. Klirjava ja hauska oli tämä eläinten monipuolinen elämä. Me voimme eläimiltäkin oppia paljon — ainakaan emme enää saa ylpeillä etevämmyydestämme ja kohdella eläimiä niinkuin me olisimme kovin suuria luonnon herroja. Ei, rakkaus siinäkin on paikallansa, rakkaus koko suureen luomakuntaan ympärillämme.

Eräänä päivänä luin sanomalehdessä, että tunnettu sosialisti Keir Hardie tulisi puhumaan naisten äänioikeutta vaativassa kokouksessa Lontoon eteläpuoleisessa osassa. Sepä oivallista ajattelin itsekseni, kaksi hyvää asiaa yhdellä iskulla. Otin ajurin, joka vakuutti, että hän kyllä löytää kokouspaikalle — Lontoossa eivät suinkaan kaikki ajurit, eivät edes kaikki poliisitkaan löydä kaikkialle. Ja nyt matkalle. Mutta ajettuamme niiden kaupungin osien läpi, jotka minäkin tunsin, huomasin ajurin kysymyksistä poliisimiehille, ettei hän tietänytkään, mihin meidän piti ajaa. Mutta hän ajoi vaan eteenpäin. Rakennukset pienenevät pienentämistään, olimme tulleet Chelsean vähäisempään kaupunginosaan. Kl. oli jo 8 illalla, jolloin kokouksen piti alkaa, mutta yhä epätietoinen oli tie. Pyysin kääntymään takasin, mutta mies oli „stubborn“, pölkyksi syntynyt, kuten englantilainen sanoo. Vihdoin hyppäsin alas ajopelistä ja se auttoi. Nolosti kävi tämä matka, josta olin niin paljon odottanut.

Parempi onni oli minulla, kun pyrin sosiaalidemokraattien suureen kokoukseen Queen's Hall'-iin. Tässä „kuningattaren salissa“ piti sosialistien kuningattaren („Socialists' Queen“) esiintyä. Se oli tuo nuori ja kaunis kreivitär Warwick, nainen eräästä Englannin ylhäisimmistä aatelispiireistä, joka myötätuntoisuudesta köyhälistöä kohtaan oli muuttunut aivan puhtaaksi, periaatteelliseksi sosialistiksi. Riensin tätä merkillistä naista kuuntelemaan. Kun tulin perille, olivat kaikki piletit jo myydyt, mutta eräs aatetoveri, jolle valitin kovaa onneani, hankki minulle jollakin tavalla piletin ja minä pääsin sisään. Salissa oli kaikki puettu punaseen: naisten vaatteet, miesten rusetit, vahtimestarien merkit, sosiaalidemokraattisen yhdistyksen lippu, kaikki olivat ne punaisia. Ja ikäänkuin ylikuonnollisena ilmiönä seisoi presidentin tahi puheenjohtajan paikalla tuo ihana nainen. Ja

vielä ihanammat olivat ne sanat, jotka hän hopeaheleisellä äänellä lausui tuolle 5,000 — 6,000 suuruiselle joukkoille, joka huolimatta korkeasta (1 1/4 smk.) sisäänpääsymaksusta oli täyttänyt tuon suuren salin kukkuroilleen. Hän väitti, että sosialismi ei enää ollut mikään unelma, vaan sosialistit marssivat rakkauden yhdistämän maailmannäkö („the glorious vision of a love-welded world“) silmiensä edessä pontevin askelin eteenpäin. Järkähtämättömällä rohkeudella oli sosiaalidemokraattinen yhdistys kiinnittänyt oloja mullistavan sosialismin punaisen lipun tangon päähän. Se oli alati ollut tikku niiden silmissä, jotka aina olivat valmiit johtamaan kansaa harhaan „puolen leivän“ uudistuksilla. Oli jo selviä merkkejä siitä, että työväen puolue alihuooneessa oli muuttumaisillaan puhtaasti sosialistiseksi puolueeksi. Sosialistille oli sosialismi enemmän kuin pelkkä unelma tai toivo. Se oli heidän ylevimpien pyrkimysten uskonto, joka oli pukeutunut yhteen ainoaan sanaan. Ja he tulevat pääsemään näitten tarkoitustensa perille. Muutamat kyllä kaatuvat matkalla, useimmat eivät elä enää saadaksensa hyötyä kaikista ponnistuksistaan, mutta se ei merkinnyt mitään, sillä „tulevaisuus on meidän“. Myrskyävät kättentaputukset seurasivat näitä sanoja. Sitte puhui vanha puoluejohtaja Hyndman evolutsiosta ja revolutsiosta, monasti sangen leikkillisesti ja pisteliäästikin — kuulijain suureksi ratoksi. Hän puolestansa väitti, että vapaa-mielinen puolue oli pääasiassa nykyaikaisen kapitalismin edustaja, ja konservatiivinen puolue konserveerasi (ylläpiti) kaikkea, mikä oli hyödytöntä kansalle. Mutta sosialismin aatteet levisivät, arveli puhuja, jo kulovalkean nopeudella, se oli selvä tosiasia. Minäkään en sitä vähääkään epäillyt, kun näin tämän mahtavan sosiaalidemokraatiian kokoonkutsuman kokouksen. Porvaristo kaikissa maissa on aina turvautunut Englantiin (esim. Brentanot, Schulze-Gevärnitzit y. m.), väittäen että siinä se työväen liike vasta kulkee oikeata uraa ilman sosialismia. *Nyt on sekin tuki ehdottomasti kaatumaisillansa. Sosialismi kulkee sielläkin vankasti päämääräänsä kohti.*

Muitakin merkittäviä uudistusliikkeitä tapaa jo Englannissa. Tuo tunnettu näytelmäin kirjailija Bernhard Shaw piti minun

ollessani Lontoossa esitelmän uskonnosta. Hän väitti, että kouluissa opetetaan liiaksi juttuja ja taikauskoa todellisen uskonnon sijaan ja todellinen uskonto on se, joka tekee ihmisestä altruistin egoistin asemesta. Todellinen uskonto on mahdoton, jos raamattua opetetaan niin kuin sitä tähän asti on opetettu. Nämä ovat rohkeat sanat varsinkin Englannissa, jossa tekopyhyyttä varsinkin uskonnon alalla vallitsee.

Naiset ovat myös sangen ahkerassa toiminnassa saadak-sensa äänioikeuden: joka sunnuntai ja monina arkipäivinä pidetään kokouksia sitä varten. Sain minäkin kutsun itse liikkeen johtajattarelta, rouva Pethick Lawrenceilta, mutta ne kokoukset ja vähän muutakin täytyi minun jättää, kun äkkiä sairastuin influenssaan. En tästä syystä myöskään päässyt Peoples Pallace'een, en Toynbee Halliin, en Rowton Houses'iin -- kaikki laitoksia työkansan hyväksi — en edes Marx'in haudalle Highgate'n hautausmaalla, johon olin päättänyt tehdä pyhiinvaellusmatkan. Tauti raivosi Lontoossa aivan yleisesti; pelkäsin taudin palaamista ja kun pysyin jaloillani, otin pilerin Esbjergin kaupunkiin Juutin maan länsirannalle. Sieltä kiiruhdin Köpenhaminaan, minkä ehdin — ja kiirutta ei se sittekään ollut, sillä laiva ei ehtinyt mukavan pääjunan lähtöajaksi rantaan, joten täytyi mennä Belttien yli oikeassa „Bummelzugissa.“

Köpenhaminassa, jossa ennen noin neljännes vuosisata sitte olin käynyt, olin varsinkin katselemassa Jakobsen'in juh-lallista glyptoteekkia, jota en ennen ollut nähnyt. Siellä sain paitse Meunierin ja Sindingin kauniita veistokuvia (m. m. „sata-matyömiestä“ ja „kahlehdittua äitiä“ sekä „kahta ihmistä“) ihailla esim. suurta muinaista mosaiikkia ja Charpentier'in „sielun kuoleman perästä,“ jossa tuo pilvien yläpuolella liitelevän sielun imponeeraava haaveellisuus kuvastuu yhtä ihanasti kuin Michel'in „Unelmassa“ Luxembourg museossa Pariisissa. „Val-tion museossa“, jossa on taas enimmäkseen tauluja, huomasin muun muassa erään sangen elävästi esitetyn sosiaalisen aiheen: nuori sosialisti kaupungista esittää maalaisperheelle tuota uutta evankeeliumia, jota sen jäsenet tarkasti, mutta hieman eri tavalla kuuntelivat. Kööpenhaminassa sanoin parin päivän perästä jää-

hyväiset kumppanilleni, eräälle tanskalaiselle hyvälle tuttavalle ja riensin Tukholman kautta Suomeen.

Olin ollut 6 $\frac{1}{2}$ kuukautta yhtä mittaa poissa ja halusin jo päästä kotiin. „Oma maa mansikka, muu maa mustikka“, sen paraimmiten huomaa pitkällä ulkomaan matkalla. Yhtä vähän kun voi vapautua perheen siteistä, yhtä vaikea on irtautua isänmaastaan. Mutta huolimatta tästä luonnollisesta ja kauniista tunteesta, opin havaitsemaan enemmän kuin ennen, että me kaikki sittekin olemme ihmisiä, jotka kaikki pyrkivät tahi oikeammin joiden tulisi pyrkiä suureen päämäärään: kansojen veljestyttämiseen ihmiskunnan avaralla edistysvainiolla. Silloin kun tämä aate toteutuu, silloin vasta toteutuu myöskin ihmiskunnan varsinainen tarkoitus: luoda jokaiselle ihmiselle valoa ja onnea, iloa ja kehitysmahdollisuutta niin suuressa määrässä kuin suinkin mahdollista on, vaeltaessamme täällä maan päällä. Koko maailmasta pitää tulla „the love-welded world,“ kuten kreivitär Warwick sanoi, maailma, jossa täydellisesti, eikä vaan nimeksi, vallitsee keskinäinen rakkaus keskinäisen onnen perustuksella, meidän tulee muodostaa todellinen veljeskunta, jossa me sydämeistämme rakastamme toisiamme.

